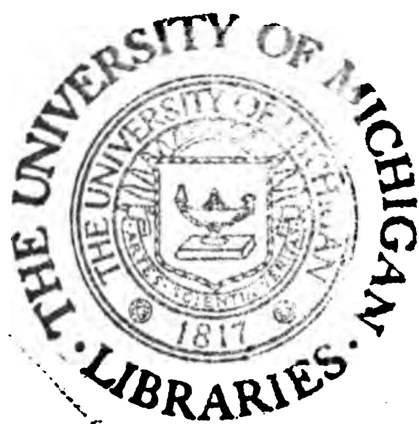
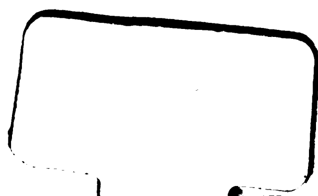

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

NEDERLANDSCH

OOST-INDIË.

DOOR

A. J. A. GERLACH,

COMMANDEUR, OFFICIER EN RIDDER VAN VERSCHEIDENE ORDEN.

OUD-KOLONEL DER ARTILLERIE.

's-GRAVENHAGE.

JOH. IJKEMA.

1874.

EEN WOORD VOORAF.

Toen mij het voorstel werd gedaan eene geschiedenis te schrijven van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, die tot leiddraad dienen kon bij het onderwijs aan Gymnasia en Hoogere Burgerscholen, was mijne eerste vraag of er behoefte bestond aan eene zoodanige handleiding. Bij de voltooiing van het werk van den heer Meinsma kon zulks met recht worden betwijfeld.

Het gevoelen van bevoegde beoordeelaars stemde overeen, dat zonder iets aan de geschiedkundige waarde van diens arbeid te kort te doen, dat boek, als te uitgebreid en te kroniekmatig, voor eene handleiding bij het middelbaar onderwijs minder te verkiezen was. Men wenschte de geschiedenis van onze Oost-Indische bezittingen beknopter en de voornaamste gebeurtenissen op meer verhalende wijze behandeld te zien; men verlangde zoowel een *lees* als een *leer*boek. Ik heb getracht aan dien moeilijken eisch naar mijn beste vermogen te voldoen voor zoover het doel eener handleiding zulk eene bewerking toeliet, alsmede om de gewichtigste personen of zaken zooveel mogelijk op den voorgrond te brengen, en ze door het overige er om heen te groepeeren, beter te doen uitkomen. Men verwachte alzoo geene volledige geschiedenis, uitsluitend naar chronologische orde bijeengebracht, maar een kort verhaal van het merkwaardigste der zich in een geregeld verband opvolgende feiten en gebeurtenissen, die invloed hadden op den algemeenen toestand, de opkomst en vooruitgang of de handhaving van ons gezag in den Oost-Indischen Archipel. Hoewel ik gewenscht had omtrent vroegere en thans bestaande Indische toestanden,

zoowel van maatschappelijken als huishoudelijken aard, een meer volledig en geschiedkundig overzicht te geven, konden zij hier en daar slechts vluchtig worden aangestipt. Zoolang de verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-Koloniaal-Archief niet kompleet is, blijven den geschiedschrijver vele gegevens ontbreken en zal men zich met de thans beschikbare bronnen moeten behelpen tot tijd en wijle de heer Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge zijn verdienstelijken arbeid zal hebben voltooid.

Teneinde het verhaal der gebeurtenissen onafgebroken te laten volgen, kwam het mij geschikt voor, dat verhaal door een enkel woord over de vroegere geschiedenis der volken van den O. I. Archipel waarmede de Nederlanders in aanraking kwamen, benevens eenige bijzonderheden omtrent hun bestuur, erfopvolging, titulatuur enz. te doen voorafgaan.

Naarmate bij Neêrlands jongelingschap de lust toeneemt het vaderland in zijne overzeesche bezittingen te dienen, of zich dáár een onafhankelijk bestaan te verschaffen, wordt het een vereischte ook bij het middelbaar onderwijs de kennis aan te kweeken en te bevorderen van gewesten, aan wier bloei en vooruitgang zoovele algemeene en bijzondere belangen in Nederland zijn verbonden. Moge deze handleiding daartoe dienstig zijn. Moge zij tevens als leesboek toegang vinden in den huiselijken kring mijner medeburgers, en iets bijdragen tot de kennis van eene geschiedenis, in wier gedenkboeken naast menige treurige en beschamende bladzijde, toch ook menig roemrijk en opwekkend blad voor het Nederlandsche volk werd weggelegd.

Wanneer men, te rekenen van de laatste jaren der XVIde eeuw, de geschiedrollen van den Oost-Indischen Archipel opslaat, doen zich als van zelven drie hoofdafdeelingen voor.

De eerste behelst de vestiging van onze voorouders in dien Archipel, benevens de opkomst en uitbreiding van het Nederlansch gezag tijdens het beheer der Vereenigde Oost-Indische Compagnie.

De tweede doet de lotgevallen dezer bezittingen onder

het bestuur van de Bataafsche republiek, van het koninkrijk Holland en 't Fransche keizerrijk benevens de Engelsche tusschenregeering kennen.

De derde bevat de geschiedenis van 't herstel en de latere uitbreiding van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië tot op onze dagen.

Ook de historie der Oost-Indische Compagnie kan gevoegelijk in drie hoofddeelen worden gesplitst: en wel in een tijdperk van ontwikkeling, een van uitbreiding en bloei, en een van verval en ontbinding.

De onderverdeeling dezer tijdperken is meestal afhankelijk gemaakt van zulke voorvallen, die òf op zich zelve een geschikt rustpunt aanboden, òf wier gevolgen een overwegenden invloed hadden op den verderen loop der geschiedenis.

Teneinde het droge en eentoonige van den kroniekstijl eenigermate te vermijden en den lezer zoo min mogelijk met jaartallen lastig te vallen, heb ik een tijdrekenkundig overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen aan dit werkje toegevoegd. De enge grenzen aan deze handleiding gesteld, lieten niet toe ze door een aardrijkskundig overzicht te doen vooraf gaan. Zij die daaraan behoefte mochten gevoelen of hunne geographische kennis van den O. I. Archipel wenschen te vermeerderen, verwijs ik naar de uitmuntende *Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië*, door Dr. J. J. de Hollander, hoogleeraar in de taal en letterkunde aan de Kon. Mil. Akademie.

De voornaamste der in het *Aardrijkskundig* en *Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië* aangegeven bronnen zijn bij het samenstellen van deze handleiding geraadpleegd, alsmede het manuscript van Pieter van Dam, advokaat der O. I. C., aan wien „bij resolutie van gecommitteerde bewindhebberen ter vergadering van de XVII, in dato 9 Juli 1693," het schrijven eener nauwkeurige geschiedenis der Vereenigde O. I. C. werd opgedragen. Op welk een uitvoerige wijze hij aan dien last voldaan heeft, kunnen zij beoordeelen die in het een of ander onderdeel van zijn veel omvattend en hoogst belangrijk werk zijn doorgedrongen. Toch moet het met omzichtigheid geraadpleegd worden.

Ook de *Geschiedenis van de Nederlandsch Oost-Indische bezittingen* door J. J. Meinsma, was mij bij het bewerken dezer handleiding een nuttige gids en wegwijzer.

Op eene enkele uitzondering na, is in Javaansche woorden de letter a behouden, ook waar die met een o-klank zou moeten worden uitgesproken.

Den Haag Januari 1874.

BEKNOPTE SCHETS DER GESCHIEDENIS VAN DEN ARCHIPEL VÓÓR DE KOMST DER NEDERLANDERS IN OOST-INDIË.

INLEIDEND HOOFDSTUK.

Ofschoon de Oost-Indische Archipel voor ons eerst een rechtstreeksch belang en eene meer bepaalde waarde verkrijgt, sedert het tijdstip dat die uitgestrekte eilanden-zee door onze voorouders werd bezocht, zoo is een terugblik op de vroegere lotgevallen van eenige dier groote eilanden niet onbelangrijk; vooral, waar zij onuitwischbare sporen in het leven der volken hebben achtergelaten of hunne kennis voor de beoefening der latere geschiedenis dienstig kan zijn.

Niettegenstaande de schaarschheid der bronnen, waaruit men bij de samenstelling der vroegere historie van deze geographisch afgesloten wereld putten kan, en in weerwil van de vele moeilijkheden, aan die bronnenstudie verbonden, doet zij toch tot den oorsprong van sommige eigenaardigheden in wetten, zeden en instellingen doordringen, die kunnen strekken tot opheldering van latere maatschappelijke toestanden. Zij voert ons meermalen tot de ware bron van vele adats en plechtigheden terug, en daarom is het niet overbodig, hier in 't kort eenige bijzonderheden uit die vroegere geschiedenis mede te deelen.

Nopens den toestand der eilanden van den Indischen Archipel vóór de Hindoe-periode is weinig bekend.

Van de Javanen zijn nog de meest vertrouwbare berichten tot ons gekomen. Als een oorspronkelijk landbouwend volk schijnen zij ten allen tijde aan den grond

hunner geboorte, hunne gebruiken en instellingen (adat) en de graven hunner vaderen gehecht te zijn geweest; en hoewel de akkerbouw op een zeer lagen trap van ontwikkeling stond, kenden zij reeds vroeg de bewerking en het gebruik van ijzer en andere metalen. Zij hadden weinig of geene behoeften, weefden kleederen uit den vezelachtigen bast van sommige boomen of planten, wisten buffels te temmen om ze tot last- of trekdieren af te richten, en dreven ook reeds eenigen handel. In kinderlijken eenvoud vereerden zij goede geesten, die naar hunne meening, de heerlijke vruchtbare natuur beheerschten en op 's menschen lot een weldadigen invloed hadden.

Ofschoon veel omtrent den vroegeren maatschappelijken toestand van dit arbeidzame goedaardige maar onnadenkende volk buiten het bereik ligt der geschiedkundige nasporing, zoô schijnt echter de toenmalige godsdienstige ontwikkeling van den Javaan zich tot een eenvoudig fetischisme te hebben bepaald. Hij waande de godheid waarnaar hij zocht, onder ieder hem onbekend voorwerp dat toevallig zijne zinnen trof of zijne verbeelding opwekte, verborgen.

Deze eerste elementen voor eene verdere ontwikkeling behoefden slechts eenige leiding om later goede vruchten te kunnen dragen. Die verdere ontwikkeling ging Java te gemoet toen vóór of in den beginne van onze tijdrekening, Indische volkplanters, afstammelingen van den tak der Ariërs die Voor- en Achter-Indië onderworpen hadden, hunne zeden, taal ('t sanskrit) en godsdienst ('t brahmaïsme) op dit schoone eiland invoerden. Met eene hoogere beschaving brachten zij tevens hunne mythen en epische verhalen naar het nieuwe vaderland over.

Volgens de meest aannemelijke overlevering wordt een Brahmaansch opperhoofd, die uit Kalingga den dienst van Brahma overgebracht, en de Javaansche aera vastgesteld heeft, als de stichter eener Indische maatschappij op Java voorgesteld.

Het brahmaïsme, welke leer in de veda's of heilige boeken vervat, later verschillende sekten deed ontstaan, waarvan zich enkelen door dweepzucht en wreedheid onderscheidden, werd eindelijk door eene meer zuivere, zachtere

leer vervangen. Siddhârta een prins van Kapilavastu, in de geheimen der brahmanen ingewijd, verliet op 35jarigen leeftijd het hof zijns vaders om zich in eenzaamheid aftezonderen en aan zijne godsdienstige mijmeringen overtegeven. Hij ruilde — zoo luidt de legende — het koninklijk purper tegen de grove pij, zwaard en schepter tegen den staf des pelgrims, en maakte zich den arme gelijk. Weldra trad hij op als bestrijder der Brahmanen, trok als leeraar door het land, verbrak het kastenstelsel en opende voor de Indiaansche volkstammen eene nieuwe godsdienst-periode. De leer van dezen Boeddha, dat is: de wijze, de verlichte bij uitnemendheid, hoe dan ook later veranderd en verbasterd, was gedurende eene reeks van eeuwen, de godsdienst van meest alle Indische volken. Die godsdienst zou volgens Chineesche oorkonden, sedert de V[de] of VI[de] eeuw onzer jaartelling op Java hebben bestaan, totdat èn brahma- èn boeddhadienst moesten wijken voor de leer van Mekka's profeet. Maar al werden de inlandsche goden door anderen verdrongen, al hadden vreemde wetten en gebruiken zich op de bestaande instellingen geënt, toch bleef het oorspronkelijke Javaansche element in vele opzichten bewaard, en is het inlandsche volkskarakter dat op verschillende zaken zijn eigenaardigen stempel gedrukt heeft, nimmer geheel verloren gegaan.

Vandaar zoo menig bijgeloovig denkbeeld en vreemde handeling die men ieder oogenblik bij den inlander kan waarnemen. Zoo verklaart zich de eerbied voor de waringin, als zijnde de geheiligde boom der Hindoes. Zoo komt de vereering van ruwe steenklompen, op menige aloen-aloen, het groote plein rondom de woning (dalem) van den regent tegenover de balei of moskee (mesdjid, missigit) of wel onder eeuwen heugend geboomte opgericht, minder vreemd voor, bij de herinnering dat wâtoe-goenoeng (de steen des bergs) waarschijnlijk een der oude inlandsche berggoden was. Al is nu de dienst van dien god sedert lang verbannen, daarom is hij niet geheel vergeten, vooral wanneer de god van den Profeet niet helpt; en thans nog worden sommige steenen beschouwd — volgens eene oud Javaansche inscriptie — als: „een sluier tusschen de menschen en de godheid."

Reeds vroeg hadden de Chineezen eenige betrekkingen

met Java aangeknoopt. Na de vestiging echter der Europeanen vindt men ze als mijnwerkers, ambachtslieden of als handelaren met sommige monopoliën begunstigd, op schier alle punten van den Archipel. Zij kunnen met de over Europa verspreide Joden vergeleken worden, en zijn op de verdere geschiedenis van onze bezittingen niet zonder invloed gebleven. Later komen wij op die staartdragende bewoners van het Hemelsche rijk terug.

Hoewel de groote volksverhuizing der Maleiers eerst in de helft der XII[de] eeuw plaats vond, zoo waren toch reeds vroeger volkplantingen van dit bij uitstek koloniseerend ras, over de rijke eilanden-groep van den Oost-Indischen Archipel verspreid, en hadden zich, vooral op de groote Soenda-eilanden, ook Arabieren gevestigd die, aanmatigend en trotsch, zich meer door hunne zedelijke meerderheid en titels als seid (afstammeling van Mohammed), sjeikh (eerwaardig man) of hadji (bedevaartganger naar Mekka), dan door getalsterkte hebben doen gelden.

Van de talen in Neêrland's Indië gesproken, alle tot den Polynesischen taalstam behoorende, vindt men onder de Javaansche taalsoorten de schoonste, de rijkste en de meest beschaafde. De Soendaneesche, minder ontwikkeld en beschaafd, behoort oorspronkelijk meer in 't westen van Java te huis, terwijl de Maleische taal op alle kustlanden de heerschende is.

Al zijn nu de inlandsche overleveringen hier ruimer in aantal en rijker in waarde dan op andere eilanden van den Archipel, zoo blijft het echter zeer moeilijk om uit die duistere, verwarde en fabelachtige oorkonden, een juist denkbeeld van de vroegere geschiedenis te verkrijgen. Zoowel in geschiedkundige voorstelling als in tijdrekening vindt men somtijds een aanmerkelijk verschil, al naarmate zij uit het westelijk of oostelijk gedeelte van Java afkomstig zijn. Nu en dan werd de reeds bestaande verwarring door verkeerde opvatting van latere schrijvers nog vermeerderd. Maar ook afgescheiden daarvan, behelzen ze dikwijls niet veel meer dan onvolledige geslachtsregisters, of de opgesmukte verhalen van persoonlijke bedrijven hunner vorsten. Zelden wordt eenige melding gemaakt van de maatschappelijke of staatkundige toestanden der volken, wier lot

gewoonlijk berustte in de hand van den rijksbestuurder, die zijn heer alléén verantwoording van dat bestuur verschuldigd was.

Zonder ons dan ook bezig te houden met het ontstaan en verdwijnen van zoo menigen kleinen staat in Tânah Soenda en Tânah Djâwa (het westelijke en oostelijke gedeelte van Java), zullen wij slechts een oogenblik stilstaan bij die rijken, waarvan de opkomst, bloei of val, van invloed was op latere gebeurtenissen.

De vroeger geheel op zich zelve staande Indische volkplantingen, verkregen in 't begin der VII^de^ eeuw, door de stichting van Mendang Kamoelan op Java's zuidkust, ter plaatse waar later Mataram zich verhief, een middelpunt waar veler belangen zich vereenigden en van waar het verkeer met Vóor-Indië hoe langer hoe meer toenam. Uit die vereeniging is een eerste tijdperk van staatkundige en maatschappelijke ontwikkeling voortgevloeid. Dáár schijnt de benaming *tjatjah* voor het eerst in zwang te zijn gekomen om een huisgezin aan te duiden, dat belastingschuldig was, welke belasting toen reeds voor zoover men kan nagaan, door den landbouwer op Java in een deel van zijn rijstgewas werd opgebracht. Tot in den aanvang der XVI^de^ eeuw in natura betaald, werd ze later in een geldelijke opbrengst veranderd, met uitzondering van landschappen of dorpen (dessa's) die in de behoeften aan voeding, kleeding en andere noodwendigheden voor de vorsten, den adel en de ambtenaren moesten voorzien, of later contingenten leverden aan de Oost-Indische Compagnie. Hoewel den souverein een gedeelte van de graangewassen werd toegestaan, mocht hij noch over den grond zelven beschikken, noch de rechten schenden van den landbouwer op ontgonnen en bebouwd land. Uit een Javaansch wetboek (Soeria Alem) in 't begin der XV^de^ eeuw bijeengebracht, kan men het gezond verstand, den practischen zin, de eenvoudige maar rechtvaardige begrippen van landbezit benevens de vrij zuivere beginselen van rechtsgevoel bij dit zachtaardige en arbeidzame volk het best leeren kennen. De akkers waren in geërfde of geschonken, in gekochte en in woeste gronden onderscheiden; en als beginsel was aangenomen dat

hij, die bewijzen kon een stuk land ontgonnen of omheind of een oogst gezaaid of geplant te hebben, eigenaar was van dat land of dien oogst, „gelijk de gazel behoort aan hem die haar de eerste wonde heeft toegebracht.” Slechts het juiste en wettige bedrag der belasting mocht in naam van den vorst worden geheven, en de wet leverde genoegzame waarborgen op tegen iedere onrechtmatige handeling. Die milde grondbeginselen werden echter bij het despotisme hunner vorsten maar al te dikwijls uit het oog verloren, en hebben verschillende wijzigingen ondergaan waarop later wordt teruggekomen.

De bloei van Mendang Kamoelan was van korten duur en schijnt al spoedig op het rijk van Djanggala te zijn overgegaan, waar vele kleine staten van oostelijk Java zich bij aansloten, en welks zetel volgens sommige overleveringen omstreeks 1078 der inlandsche aera (1156) naar Padjadjaran in 't westelijk gedeelte van Java het tegenwoordige Buitenzorg werd overgebracht. Zoo drong dan ook de Hindoe-beschaving tot de zooveel van de Javanen verschillende Soendaneezen door, en weldra strekte zich Padjadjaran tot aan Bantam uit, dat toen reeds door zijne eigene vorsten geregeerd werd.

Later, door broedertwisten verdeeld, ging die eertijds zoo bloeiende staat te gronde, en zou — volgens de legende — de door zijn halven broeder verdreven vorst van Padjadjaran meer in het oosten een nieuw rijk hebben gesticht, waar zich een gedeelte zijner vorige onderdanen vestigde. Het andere gedeelte werd in kleine staatjes opgelost, later onder den naam van Preanger-regentschappen bekend. Voor dat nieuwe rijk was een schoonere toekomst ontsloten.

Bij den hevigen strijd over de troonopvolging van Padjadjaran gevoerd, en die met eene verdeeling van dat rijk eindigde, waarvan een der overblijfsels tot omstreeks 1525 in westelijk Java schijnt te hebben bestaan, verkreeg de stad Madjapahit (bittere vrucht) — wellicht reeds vroeger gesticht — eene zoodanige uitbreiding, dat zij in de eerste helft der XIV eeuw reeds alle andere steden in macht en aanzien overtrof. Weldra werd zij de zetel van het groote rijk van dien naam, dat zich bijna over geheel Java uit-

strekte, en, welks opperheerschappij ook door de meeste andere eilanden van den Archipel geheel of gedeeltelijk erkend werd. De oostelijke helft van Sumatra, het zuidelijk gedeelte van Malakka, de meeste kustlanden van Borneo en een belangrijk gedeelte van Celebes waren meer of minder aan die heerschappij onderworpen.

Toen Madjapahit, omstreeks het einde der XIV^de^ eeuw, het toppunt van aanzien en luister bereikt had, kwamen onder de regeering van Angka Widjaja, den machtigsten en roemrijksten vorst zijner dynastie, Arabische zendelingen op Java om de banier van hun profeet ook op dien Indischen bodem te planten, 't geen reeds vroeger beproefd, maar niet gelukt was. Welig ontwikkelde zich toen de eerste kiem van den nieuwen godsdienst, door verschillende zendelingen gepredikt, waaronder radèn Rahmat, neef van Angka Widjaja, door zijne deugden en uitstekende hoedanigheden, een der beste en voornaamste leiders was en weldra als soenan 1) van Ngampel (het tegenwoordige Soerabaja) vereerd werd. Van meer dan eene moskee blonk de halve maan den inlander tegen, en omstreeks het midden der XV^de^ eeuw had de leer van Mohammed zich reeds over een groot deel van Java verspreid.

Naarmate echter de vaan van den Profeet zich verhief, naar die mate daalde het gezag en verdween de macht van Majapahit. Godsdiensttwisten, verdeeldheid tusschen de vorstén en hunne onderdanen, gebrek aan eenheid in 't oppergezag waren de voorboden van zijn ondergang. Terwijl radèn Rahmat en zijne leerlingen door overreding de nieuwe begrippen trachtten in te voeren, besloot radèn Patah, zeer nauw aan het koninklijke geslacht van Madjapahit verwant, doch al spoedig een dweepziek ijveraar voor het Mohamedaansche geloof, die heidensche dynastie gewapenderhand ten onder te brengen, niettegenstaande zijn jongere broeder radèn Hoesein gastvrij en met vele eerbewijzen aan het hof was ontvangen. Volgens de Javaansche overlevering huwde hij eene kleindochter van den soenan van Ngampel, stichtte meer westwaarts eene stad,

---

1) Soenan is eene verkorting van soesoehoenan (te vereeren), later de algemeen aangenomen titel der regeerende vorsten van Mataram.

later onder den naam van Demak de hoofdstad van het eerste Muselmansche rijk op Java, en na de voornaamsten onder de leeraars van Mohammed tot zich geroepen te hebben, verklaarde hij den oorlog aan het heidensche rijk in weerwil van al de gunsten en weldaden ook aan hem door den vorst van Madjapahit verleend. Een langdurige strijd met afwisselende kansen gevoerd, werd eindelijk ten voordeele der belijders van Mekka's profeet beslist, en weldra woei zijne vaan van de veroverde veste. Omstreeks 't jaar 1478 van onze tijdrekening (1400 der Javaansche jaartelling) ging het machtige Hindoe-rijk in een Muselmansch wingewest over.

De laatste koning van Madjapahit hield zich nog eenigen tijd te Malang staande, maar vluchtte al spoedig met zijne volgelingen naar Bali, waar het Hindoeïsme met vele zijner heilige schriften, geschiedkundige overleveringen en epische gedichten in de kawi-(dichter)taal bewaard is gebleven.

Na de laatste vonk van de eertijds zoo onbeperkte macht der gevallen dynastie uitgedoofd en de koninklijke insigniën benevens de rijkssieraden (poesaka en regalia) naar Demak (residentiën Samarang en Japara) te hebben overgebracht, waar een thans nog bestaande tempel ter eere van Mohammed verrees, liet radèn Patah zich als het opperhoofd der geloovigen kronen en verkreeg als sultan het hoogste gezag. Onder zijne regeering schijnt het getal tjatjahs van ieder landschap als grondslag te zijn aangenomen voor alle materieele en geldelijke belastingen. Van Madjapahit de prachtige residentie der inlandsche heerschappij bleven slechts eenige bouwvallen over.

Bij dit keerpunt in de Javaansche geschiedenis wordt voor den geschiedschrijver wel een minder duister maar wat kunst en beschaving betreft tevens een minder glansrijk tijdvak geopend.

Overal waar de vaan van den Profeet zich verhief geschiedde dit ten koste der vrije staatkundige ontwikkeling of van den vooruitgang op wetenschappelijk gebied; en daar waar de heerlijkste kunstgewrochten der Hindoeperiode als om strijd verrezen, liet het Mohammedanisme niets dan puinhoopen achter.

Vermoedelijk is het deze godsdienst-oorlog geweest waarvan de vernielende hand, door vulkanische uitbarstingen geholpen, zich over zoovele bloeiende steden en zoo menigen Hindoeschen tempel heeft uitgestrekt.

Terwijl dit alles in het oostelijk gedeelte van Java plaats vond, had ook meer westelijk, in Tjeribon (Tji Rebon) de leer van Mohammed onder den sjeikh Ibn Maulana later (Soenan Goenoeng Djati) en zijne zonen reeds vorderingen gemaakt: ook dáár, werden de pagoden van Boeddha eerlang door de moskeeën van Allah vervangen. Op het puin der twee laatste Hindoe-rijken verrezen achtervolgens verschillende Mohammedaansche Staten waaronder Demak — in 't midden der XVI[de] eeuw door Padjang verdrongen — Tjeribon en Bantam de voornaamste waren. Van toen af werd de leer van den koran algemeen aangenomen, doch zonder diepen wortel te schieten of in het hart der bevolking door te dringen. De Islam heeft het oude bijgeloof nimmer geheel kunnen overwinnen. Dweepzieke priesters en luie hadji's die, van Mekka of van eene voorgewende reis naar de heilige stad teruggekeerd, meestal ten koste hunner dorpsgenooten leven, nemen meer nauwkeurig de voorschriften der uitwendige plichten hunner godsdienst waar.

Nog voor dat die eeuw haar einde bereikte, was dicht aan het zuiderstrand, in eene arme provincie van Padjang, Mataram genaamd, de kiem gelegd van het machtigste rijk, dat sedert den val van Madjapahit ooit op Java bestond. De stichter der dynastie van Mataram, — zegt de legende — was een der rijks grooten van Padjangs koning, die hem tot belooning van bewezen diensten bij de verovering van Demak, het landschap Mintawok of Mataram in leen had geschonken. De zoon van dezen leenman, door hoogmoed en eerzucht gedreven, weigerde na het overlijden zijns vaders de jaarlijksche hofreis naar Padjang te maken, en stond al spoedig tegen zijn weldoener op, niettegenstaande deze hem met den titel van (panembahan) in het regentschap van Mataram bevestigd, en tot senapati (bevelhebber zijner troepen) benoemd had. Na een geheel onafhankelijke houding aangenomen en 's konings krijgsmacht, afgezonden om hem tot zijn plicht te brengen, ver-

slagen te hebben, maakte hij zich van de hoofdstad meester en was op het punt den vorst van Padjang gevangen te nemen, toen deze door nood gedwongen, den opstandeling vergiffenis schonk en zich verbond hem tot zijn opvolger te benoemen, als hij met de zijnen naar Mataram terugkeerde. De senapati keerde dan ook terug; maar nauwelijks was de koning gestorven, of hij beschouwde zich als souverein en Padjang als vazalstaat van Mataram. Die eigendunkelijke verheffing bezorgde hem vele en onverzoenlijke vijanden en gedurig moest hij het zwaard trekken tot handhaving zijner macht. Eindelijk overwon hij al zijne tegenstanders, verwoestte de hoofdstad, bracht de rijkssieraden waaraan de Javanen de eigenlijke heerschappij en rijksmacht verbinden, naar Mataram over en vestigde, waar thans Pasargedé ligt, de hoofdzetel van een rijk dat in de latere geschiedenis van Java zoo belangrijk op den voorgrond treedt. Omstreeks het einde der XVI[de] eeuw, waren de meeste oostelijke landschappen aan zijn gezag onderworpen, en moesten ook de westelijke landen, thans de Preanger-regentschappen, Krawang en Tjeribon uitmakende, voor de overmacht van den panembahan senapati bukken, zoodat het gebied van Mataram zich al spoedig van Bantam tot aan het Tenggersche gebergte uitstrekte, onder welks bewoners het Hindoeïsme tot heden is bewaardgebleven.

Bij de nasporing der vroegere geschiedenis van Sumatra wordt den geschiedvorscher niet veel meer aangeboden dan eenige opgedolven overblijfselen van kunstwerken uit lang vervlogen tijden. Uit die verminkte afgodsbeelden, dat half vergane steenschrift en eenige duistere overleveringen, blijkt echter, dat Hindoesche volkplantingen hare taal, godsdienst en beschaving ook naar dit schoone, vruchtbare eiland hebben overgebacht. Hoezeer met tal van onjuiste voorstellingen of verdichtselen doorweven, geven die oude traditiën ook hier somtijds den sleutel in handen tot eene betere beoordeeling van latere toestanden of gebeurtenissen.

Hoogst merkwaardige inscriptiën, in de nabijheid van Pagar-Roejong en Soeroeaso gevonden — waarvan er

een de dagteekening draagt van 578 der Javaansche aera (anno 656) — en van Adityadharma', maharadja (opperkoning) van Menangkabau afkomstig, vermelden dat het grootste deel van Sumatra,—Atjih en wellicht de Battalanden uitgezonderd — alsmede een gedeelte van Java in meerder of minder mate tot dat rijk behoorden. Godsdienstvrijheid schijnt er de leuze te zijn geweest van vorst en van volk; Brahma zoowel als Boeddha werden er vereerd en gediend. Zelfs op den vroegeren toestand der Batta's schijnt die Hindoe-periode een gunstigen invloed te hebben uitgeoefend, waaraan de herinnering echter al spoedig verloren is gegaan. En toen ook in Menangkabau — de bakermat der Maleiers — de leer van Mohammed ingang vond, reeds vroeger door Arabische zendelingen in Atjih verspreid, kon die nieuwe godsdienst de bestaande toestanden in midden-Sumatra wel grootendeels wijzigen, maar niet geheel verdringen.

Zoo bleef o. a. de aartsvaderlijke instelling van de Soekoeverdeeling, die waarschijnlijk aan een der vorsten — Jang di pertoewan (hij die regeert) — van dat uitgestrekte rijk haar aanzijn te danken heeft, met de daarmede in verband staande huishoudelijke gewoonten, schier overal in de Padangsche bovenlanden en aan de westkust behouden. In de meeste streken van Sumatra hebben de afdeelingen of stammen (soekoes), over de dorpen of districten (kampongs kota's of larahs) verspreid, hunne eigene hoofden (panghoeloes). Zij maken gezamenlijk het dorps- en districtsbestuur uit, en hunne vergaderingen (panghoeloe rapat) wordt door den imam (priester) bijgewoond. Behalve deze en de hoofden, maken de burgers de leden eener soekoe uit. Pandelingen (orang ber-oetang) die wegens schulden verplicht zijn voor hunne schuldeischers te werken kunnen leden worden, van welk voorrecht de slaven voor immer zijn uitgesloten.

Ieder Maleier, hoe gering ook, weet tot welke soekoe hij behoort, kent zijn panghoeloe en is hem gehoorzaam. Vooral bij het uitbarsten van den krijg zijn de soekoe's verplicht zich geheel overeenkomstig de bevelen van hunne hoofden — door pagawe's (uitvoerders der bevelen) en hoeloebalangs (voorvechters) bijgestaan — te gedragen,

wier macht meestal van hunne meerdere of mindere populariteit, sluwheid of moed afhankelijk is, en wier voorrechten door geene geschrevene wetten, maar door de adat zijn bepaald. In onderscheidene rangen verdeeld, worden hun verschillende eeretitels als toeankoe, pamoentjakh en radja gegeven.

In iedere soekoe is gewoonlijk éene familie, waaruit de panghoeloe's voor geheel hun leven worden gekozen en wier waardigheid volgens den gewonen regel van het Maleische erfrecht van den oom in de eerste plaats op zijne neven (kamanakan) van zusterszijde overgaat. Zijn er geene rechtstreeks tot de erfopvolging gerechtigde bloedverwanten aanwezig, dan wordt, vooral dáár waar de koran — die het erfrecht in de rechte lijn voorschrijft — meer dan de adat geldt, de nalatenschap bij uitersten wil aan de kinderen vermaakt.

Noch het ijzeren juk der Padrie's noch ons vrijgevig regeeringstelsel hebben de gehechtheid van den inlander aan dat bestuur kunnen uitdooven.

Hoewel het denkbeeld, dat de eigendom van den grond alleen bij het Opperwezen berust algemeen heerschende is, bestaat in de meeste gewesten van Sumatra een groot verschil in de opvatting omtrent grondbezit en heerediensten. Men erkent individueel-, larah-, kampong en soekoegrondbezit, leen- of vruchtgebruik en bezitrecht op woeste gronden. Het bouwen en onderhouden der pasars (markten) en moskeeën, het bekostigen van huwelijks- en lijkfeesten der Hoofden, behooren tot de verplichte heerediensten en belastingen.

Reeds vóór dat de Maleiers over den geheelen Archipel werden verstrooid, hadden Javaansche, Maleische en Chineesche kolonisten zich op het oosterstrand aan de mondingen der bevaarbare rivieren nedergezet, en aan de Djambi, Indragiri, Kampar en Siak allengs kleine staten gevormd, die zich al spoedig aan het gezag van Menangkabau wisten te onttrekken. Ook in het zuidwesten, had Indrapoera zijne macht tot aan de Lampongs uitgebreid, welke districten even als de zuidelijke staten der oostkust, aan Javaanschen invloed onderworpen of aan Bantam cijnsbaar waren. En nadat Singapore het middelpunt werd

van den Maleischen handel en de groote handelsweg naar China langs Sumatra's oostkust voerde, stegen die kuststaten in welvaart en aanzien, terwijl het rijk van Menangkabau al meer en meer aan macht, gezag en invloed verloor.

De geschiedenis van den Molukschen Archipel vóór de komst der Nederlanders, mag evenmin worden voorbijgegaan, zonder een blik te werpen op vroegere gebeurtenissen, welker invloed zich nog later deed gevoelen.

Wanneer op Djaïlolo (Djilolo) Celebes, Boeroe, Ceram en andere eilanden de thans nog bestaande heidensche bergbewoners (Alfoeren) de oorspronkelijke bevolking hebben uitgemaakt, zijn deze al vroeg naar de hoogere binnenlanden terug gedreven als een gevolg van de nederzetting van andere stammen op hunne kusten of van oorlogen, waarbij die kustlanden in 't bezit bleven van den overwinnaar.

Geen wonder, dat Javanen of Maleiers uit de Soenda-eilanden, eenmaal met de inboorlingen van dezen heerlijken Archipel in aanraking gekomen, zich daar trachtten te vestigen en uit te breiden; geen wonder, dat er strijd gevoerd is ter verkrijging dier kostbare specerijen, die al spoedig zoo gezocht en geliefd werden.

Toen reeds werden Djilolo en omringende plaatsen waar de kruidnagelboom, en Ceram, waar de muskaatboom in het wild groeien, door Arabieren bezocht, die den rijken en gemakkelijken oogst langs Bagdad en Alexandrië naar Europa overbrachten.

Aan den naam Moluksche-eilanden, vroeger onder het bestuur der zoogenaamde vier koningen, die van Djilolo of Halmahera, Ternate, Tidor en Batjan, waarvan vele andere eilandjes afhankelijk waren, werd al spoedig een ruimere beteekenis gegeven; men paste dien toe op al de gewesten, die sedert de vestiging der Oost-Indische Compagnie onder de drie zoogenaamde oostersche gouvernementen Amboina, Banda en Ternate behoorden, op Java meer algemeen onder den naam van Groote-Oost bekend.

Gedurende den loop der XIV^de^ eeuw nam de bloei en de bevolking van Ternate door de vestiging van Javanen, Maleiers en Arabieren, die er een uitgebreiden handel

dreven in specerijen, dermate toe, dat weldra de naijver der overige Moluksche vorsten of dorpsheeren verschillende oorlogen deed uitbarsten. Ze eindigden echter met vredesonderhandelingen, door het Motir-verbond bekrachtigd, waarbij den koning van Djilolo de eerste, dien van Ternate de tweede, den koning van Tidor de derde en aan Batjan's koning de vierde plaats werd toegekend, tot dat in den aanvang der volgende eeuw die van Ternate de hoogste macht in handen kreeg.

Toen de leer van Mohammed ook in dien Archipel doordrong, was Zeïr-el-âbidin, de negentiende koning van Ternate, de eerste die het nieuwe geloof omhelsde. Zijn opvolger Bajang Oellah, trachtte zijn volk door verstandige wetten en instellingen tot eene hoogere beschaving op te leiden en zou wellicht de hervormer en alleenheerscher in den Molukschen Archipel zijn geworden, zoo niet door den val van Malakka in 1511 ook voor deze gewesten een nieuw tijdperk ware ontsloten.

Voor ons zijn vooral de groep van Amboina en de Banda-eilanden merkwaardig, als gevende dien rijken oogst aan specerijen, waarvan de alleenhandel, door zoo velen begeerd, eerst aan Portugal toebehoorde, om later op onze voorouders over te gaan. De eilanden Hitoe en Leitimor, die, door de smalle landtong van Baguala vereenigd, den naam Amboina dragen, zijn met Haroeko, Honimoa of Saparoea en Noesa-laut de voornaamste stapelplaatsen der kruidnagelen; terwijl onder de Banda-eilanden, op Lonthoir of Groot-Banda, Banda-Neira en Poelo-Ai de muskaatnoot het weligst tiert.

Volgens geloofwaardige overleveringen is Amboina omstreeks de helft van de XV^{de} eeuw door volkplantingen van Ceram, Djilolo en Java bevolkt, die aanvankelijk onder vier opperhoofden een aristocratischen regeeringsvorm hadden aangenomen. Later kregen de dorpshoofden of orang kaja's eenen grooteren invloed.

De Banda-eilanden schijnen evenmin een oorspronkelijke bevolking te hebben gehad: en ofschoon bij de komst der Portugeezen onder een republikeinschen regeeringsvorm staande, blijkt het, dat de bewoners vroeger door vier koningen bestuurd werden, die later slechts eene eereplaats

in de vergaderingen hadden behouden toen de wezenlijke macht bij het volk berustte. De bevolking was in twee bondgenootschappen Patah- of Oeli-siwa en Patah- of Oeli-lima, negen- en vijfgespanschap verdeeld, wier onderlinge twisten dikwerf tot vijandelijkheden aanleiding gaven.

Over de oude kronieken van Celebes en onderhoorigheden, is door den heer Roelof Blok — van 1756 tot 1760 gouverneur en directeur ter zuidkust van Celebes — een beknopt verhaal geleverd, dat, uit oorspronkelijke Bonische en Makassaarsche jaarboeken geput, eene der beste bronnen is, die men omtrent de vroegere geschiedenis dier gewesten kan raadplegen. De legenden van verschillende rijken over Celebes verspreid, onder welke Loewoe een der voornaamsten was, doen hunne eerste koningen of vorsten meest allen uit den hemel nederdalen. Later door Makassar en Boni overwonnen, hebben die koninkrijkjes slechts eene zeer ondergeschikte rol vervuld. De Makassaren en Boniërs waren koene zeelieden, dapper en strijdlustig. Onder hun feodalen regeeringsvorm — eenigszins met den Europeeschen in de middeleeuwen te vergelijken — verlieten alle weerbare mannen gewillig hun dagelijksch bedrijf — meestal zeevaart en handel — om hunne leenheeren in den oorlog te volgen. In de verdere geschiedenis zal men dit krijgshaftig volk (de Boegineezen) nader leeren kennen.

De Portugeezen schijnen omtrent 1525 op de zuidkust van Celebes geland en tot den handel toegelaten te zijn: onder Antonio Galvao, den zevenden gouverneur der Molukken werd er door enkele zendelingen het christendom gepredikt en eerst later de leer van Mohammed meer algemeen verkondigd.

Sultan Ala oe'd-din, die in 't laatst der XVIde eeuw den troon van Makassar beklom en onder wiens bestuur Engelschen, Hollanders en Denen handel begonnen te drijven met zijne staten, was een der beroemdste vorsten van Celebes, die de meer noordelijk gelegene landstreken veroverde of cijnsbaar maakte en den Mohammedaanschen godsdienst erkende.

Ook Boni's eerste koning daalde volgens de legende uit hoogere sferen op de aarde neder, en steeg nà eene veer-

tigjarige regeering met zijne vrouw weder naar 's hemels transen op. Onder zijn bestuur kwamen vele wetten tot stand, waaronder er zijn, die thans nog worden nagekomen, en werden de zeven kiesheeren (Matoean of Aroe Pitoe) aangesteld.

De vorstenhuizen van Sopeng — van ouds mede een der machtigste rijken van Celebes — schijnen meestal met die van Boni door huwelijk verbonden te zijn geweest. De andere eertijds wellicht zelfstandige staatjes van dit eiland waren al vroeg aan de hier genoemde rijken cijnsbaar of leenplichtig, en spelen dan ook eene weinig belangrijke rol in de geschiedenis.

Eindelijk een blik slaande op den staatkundigen en geographischen toestand van Borneo, zij al dadelijk opgemerkt, dat zijne vroegere geschiedenis niet minder dan die der overige groote eilanden van den Indischen Archipel zoodanig met tastbare ongerijmdheden opgesmukt en met fabelen doorweven is, dat „de grenzen niet zijn aan te wijzen, waarop de mythe in geschiedenis overgaat."

Enkele vrij duistere overleveringen, waaraan weinig geschiedkundige waarde te hechten is, stemmen echter met sommige geologische feiten in zooverre overeen, dat Borneo, in de vroegste tijden slechts een klein eiland, door duizenden klippen omgeven, zich allengs ten gevolge van aanslibbing heeft uitgebreid. Men zoekt er te vergeefs naar sporen eener vroegere beschaving, naar geschreven oorkonden of andere aanwijzingen, waaruit men zich eenig denkbeeld van vorige toestanden zou kunnen vormen, hoewel hier en daar verspreide steenen en metalen afgodsbeelden, grafheuvels en urnen aan eene Hindoe-periode doen denken. Het kustland, door de Indische zee bespoeld, en de meeste eilanden van den Archipel hebben tot de gemengde bevolking van Borneo bijgedragen. De oorspronkelijke bewoners (de Dajaks) zijn allengs òf door vreemde en Maleische volkplantingen onderworpen, òf naar de wildernis teruggedrongen, vanwaar zij zich langzamerhand over het binnenland hebben verspreid.

In den uitgestrektsten zin worden thans alle belijders

der leer van Mekka's profeet, al waren zij ook geheel of gedeeltelijk van Dajaksche of Chineesche afkomst, zoowel als de Arabieren van Pontianak, de Boegineezen van de oostkust en van Mampawa, de Javaansche en Klinggaleesche kolonisten in Soekadana en Bandjermasin of de slaven van Soembawa en elders aangevoerd, gerekend tot de Maleiers te behooren.

Het tijdperk der vroegste Hindoe-Javaansche of Maleische vestiging op Borneo is moeielijk te bepalen. Historische overleveringen verspreiden daarover weinig licht. Broenei of Borneo-proper in het noord-westen, Sambas en menig kleine staat in het Kapoeas-gebied schijnen uit het Djohoreesche rijk, Bandjermasin, Kotawaringin en Soekadana door Hindoe-Javanen van Madjapahit gekoloniseerd te zijn geworden.

Volgens Maleische oorkonden moeten verscheidene rijkjes der westkust aan dat machtige Hindoe-rijk op Java leen- of schatplichtig zijn geweest en sommige dynastieën ook aan de zuid- en oosterstranden, haren oorsprong aan het huis van Madjapahit te danken hebben.

Dat de inwoners van Broenei vermeenen deels van Chineesche, deels van Maleische en Arabische volkplantingen af te stammen, vindt zijn oorsprong in het vroeger verkeer met het Chineesche rijk, waarmede in de VII[de] eeuw handelsbetrekkingen waren aangeknoopt. Vele hunner overleveringen stemmen met vroegere berichten uit China overeen, en ofschoon noch in zeden of gewoonten, noch in godsdienst of taal der Maleiers van Broenei eenige verwantschap met die der staartdragende kinderen van het Hemelsche rijk te vinden is, valt er aan eene vroegere Chineesche nederzetting aldaar niet te twijfelen.

Aan het westerstrand schijnen de meeste staten afhankelijk te zijn geweest van Soekadana, even als Bandjermasin aan de spits stond der verschillende rijkjes van de zuid- en oostkust en Broenei op de noordkust den schepter zwaaide. Soekadana is wellicht de eenige staat van Borneo, die eene aaneengeschakelde geschiedenis bezit, maar door het geheimzinnig en fabelachtig omkleedsel gaat er veel van hare geschiedkundige waarheid verloren.

Omstreeks de helft der XVI[de] eeuw drong de Islam tot

op deze kusten door, en vormden zich de meeste Mohammedaansche dynastieën, die onze voorouders er vonden.

Wij mogen de vroegere geschiedenis van den Oost-Indischen Archipel niet eindigen, zonder met een enkel woord te wijzen op den gewichtigen en blijvenden invloed door enkele Europeesche staten verkregen, in gewesten, waar voorheen nimmer eenig begrip of denkbeeld van christelijken godsdienst of westersche beschaving was doorgedrongen.

Waren Constantinopel en Alexandrië de stapelplaatsen geweest, vanwaar de Indische produkten, door Italiaansche kooplieden naar Venetië gevoerd, over Europa werden verspreid, zoo deed het omzeilen van Afrika's zuidelijken uithoek door Bartholomeus Diaz in 1486 de hoop verlevendigen en het voornemen rijpen, Indië langs dien weg te bereiken. En dat vertrouwen werd niet beschaamd, die hoop zou weldra vervuld worden.

In 1498 liet Vasco da Gama het anker voor Kalikoet, den alouden zetel van den Indo-Arabischen handel vallen, en was de eerste schrede gedaan in het nieuwe tijdperk, dat zich van toen af voor Indië begon te openen.

Weldra werden Goa, Ormuz en Malakka de stapelplaatsen en Lissabon de hoofdmarkt der Indische produkten; de handel, waarbij Venetië en Genua zoo vele schatten gewonnen hadden, was geheel zeehandel geworden en in Portugeesche handen overgegaan.

Hoewel Goa reeds in 't begin der XVI^de^ eeuw 't middelpunt was hunner macht op het vaste land van Indië, zien wij de Portugeezen hunne handelsbetrekkingen ook over Java, Sumatra en den Archipel der Molukken uitbreiden. En naarmate die handel toenam, klom de invloed van dit ondernemend volk al hooger en hooger. Vele kustlanden waren hun cijnsbaar. Zij bezaten factorijen op Ceilon even als op de meeste eilanden van den Archipel en hadden zich zelfs op Japan en in China gevestigd. Onder de eerste plaatsen, waar de Portugeezen zich op Java nederzetten, komen Panaroekan, Japara en Soerabaja maar vooral Gresik (Grissee) in aanmerking; ook waren

Toeban voor den oosthoek van Java en Bantam met betrekking tot de zuidelijke staten van Sumatra voor handel en zeevaart zeer belangrijk.

Maar nog voor dat die eeuw hare eerste helft bereikte, had ook de voorspoed van Portugal in Indië haar toppunt bereikt.

Toen heldenmoed en geestkracht in heerschzucht en dwingelandij waren ontaard, de ridderlijke beginselen der Portugeesche edelen voor het eigenbelang en de baatzuchtige oogmerken van den handelaar moesten wijken, en de priesterstaf het heldenzwaard verving, begon Portugal's zon in het oosten te dalen. Al losser en losser werd de band, die Indië aan zijn overwinnaar bond; en toen de inquisitie ook dáár den brandstapel deed verrijzen, werd die band verscheurd en de eerbied voor den meester ging over in haat tegen den beul. Nog voor dat Philips II in 1580 meester van Portugal en dus ook van Indië werd, was bijna overal de vaan van den opstand ontrold. En ofschoon het den dapperen Ludovico de Ataïda in 1570 mocht gelukken de opgestane vorsten vrij spoedig ten onder te brengen, werd het geschokte gezag niet hersteld. Waar geen openlijk verzet plaats had, wachtte men slechts eene gunstige gelegenheid af om zich aan het gehate juk van afpersing en priesterdwang te ontrukken, en die gelegenheid kwam, toen de Hollandsche vlag zich in de zeeën van Indië vertoonde.

Het begin der XVI^de^ eeuw, toen de Indische bevolking beurtelings in aanraking kwam met de zeevarende volken van het westen, vormt een keerpunt, niet alleen in de geschiedenis en den handel van Java, maar ook in die van Sumatra en geheel den Archipel. Nauwelijks toch had Portugal als het vaderland van Alvaro Telezzo — die door een storm op de kust van Sumatra was geworpen, — zich de eer der ontdekking toegeëigend, of Diëgo Lopez Sequeira knoopte handelsbetrekkingen aan met de noordelijkste staten van dat zoo belangrijke eiland. En toen, na den val van Malakka, de Portugeezen meenden die noord- en oosterstranden geheel aan zich te kunnen onderwerpen, behoorde Atjih onder de eerste staten die paal en perk stelden aan Portugals overmacht en geweld,

waaruit een oorlog ontstond, die met tusschenpoozen langer dan eene eeuw heeft geduurd.

Ook de Moluksche Archipel, reeds vroeger door Ludovico de Varthema bezocht, en door de Portugeezen, Archipelago de San Lazaro genaamd, was in 1511, toen Antonio d'Abreo, op last van den zegevierenden Alboquerque, er met een drietal schepen verscheen, het groote keerpunt in de geschiedenis zijner bewoners genaderd, en ging een toekomst vol jammer en ellende te gemoet.

Nadat Francisco Serrao, op de terugreis van Banda naar Malakka door storm beloopen, met zijn schip van het smaldeel onder d'Abreo afgeraakt en op de kust van Hitoe geland was, wist de koning van Ternate die vreemdelingen naar zijne staten te lokken, liet hen eene sterkte bouwen en beloofde den oogst zijner kruidnagelen uitsluitend en alleen aan hen te verkoopen, bijaldien zij hem tegen zijne vijanden de Tidoreezen wilden helpen. En toen in 1521 een paar Spaansche schepen — door de straat van Magellaan 1) naar den Indischen Archipel gestevend — voor Tidor het anker wierpen, en ook daar de bemanning met open armen ontvangen werd, was èn door Ternate èn door Tidor het Trojaansche paard naar binnen gehaald.

Amboina was een ververschingsoord der Portugeezen geworden, zij bouwden eene loge nabij Hitoe-Lamma en knoopten vriendschapbetrekkingen met de Leitimoreezen aan. Nauwelijks echter hadden zij vasten voet in de Molukken verkregen, of de Portugeesche bevelhebbers begonnen zich te mengen in de staatkundige en persoonlijke twisten der inlandsche vorsten, nu voor den een dan voor den ander partij kiezende, al naarmate hun belang het medebracht.

Deze dubbelzinnige staatkunde, gepaard met hoogst willekeurige soms onmenschelijke handelingen en de gevoelige verliezen, den Portugeezen gaande weg door de inlanders toegebracht, deden hun invloed aanmerkelijk afnemen en

---

1) Volgens de bekende bul van Paus Alexander VI, zouden de landen, *om de West* (westwaarts van den meridiaan over Flores en Corvo) ontdekt, aan Spanje, en die *om de Oost* (oostwaarts van die lijn gelegen) aan Portugal toebehooren.

maakten hunne stelling in dien Archipel en vooral op Ternate onder Antonio de Britto, Garsias Henriques en d'Ataïda schier onhoudbaar, toen Galvao in 1537 het gouvernement der Molukken aanvaardde.

Aan hem had Portugal het herstel van het verloren gezag te danken. Niet alleen wist hij zich de genegenheid der bevolking te verwerven, maar tevens de vorsten van Ternate, Djilolo en Batjan, door zijn even welwillend als beleidvol gedrag, tot een verbond van vrede en vriendschap over te halen, en alzoo den algemeenen vrede te herstellen.

De kustbewoners van Hitoe bracht hij onder zijne gehoorzaamheid terug: het Christendom door den edelen Xaverius gepredikt, breidde zich weldra langs Leitimors kusten uit, waar de leer van Mohammed nog niet was doorgedrongen, en zijn bestuur werd een zegen voor dien Archipel. Maar al ras gingen de voordeelen, onder Galvao behaald, weder verloren. Georgio de Castro, die hem in een zoo roemvol driejarig bestuur verving, mocht wel het fort Nostra Senhora del Rosario, door de inlanders Gamoe Lamma (groote stad) genaamd, op Ternate voltooien, maar hij verloor voor altijd het vertrouwen en de genegenheid der Ternatanen, die de Portugeezen weldra het land deden ontruimen. Hun aanmatigende trots en overdreven godsdienstijver deden hun bondgenootschap evenzeer schuwen, als hun gezag verfoeid werd uithoofde van de afpersingen en verregaande wreedheid waarmeê het gepaard ging. Uit Ternate verjaagd, vestigden de Portugeezen den zetel van hun bestuur op Amboina, maar het duurde niet lang of Leitimor en Hitoe, door Javanen ondersteund, hadden zich vereenigd om den algemeenen vijand ook van daar te verdrijven. En, naarmate de koning van Ternate Saïd Berkat er in slaagde zijne macht op Ceram, Boeroe, Amblauw, Manipa, Kelang, Bonoa en andere eilanden uittebreiden, ging die der Portugeezen verloren, wier gebied zich ten laatste bepaalde tot eene vestiging op Timor en Solor benevens eene sterkte op Leitimor en Tidor waar zij zich nog eenigen tijd wisten staande te houden.

Op de Banda-eilanden, in 1511 almede door Antonio

d'Abreo bezocht, schijnen de Portugeezen, hoewel als handelaren geduld, nimmer eenig erkend gezag te hebben uitgeoefend.

Onder deze omstandigheden vertoonde zich de Nederlandsche vlag in 't begin der XVII$_{de}$ eeuw in den Molukschen Archipel.

Hetzij dat de noordelijke kust van Broenei door Lorenzo de Gomez in 1518, door Don Jorge de Menezes in 1526, door de vloot van Magelhaen omstreeks 1521 of wel reeds vroeger door den beroemden Pigafetta werd bezocht, zeker is het, dat de eer der ontdekking van Borneo door Spanje aan de Portugeezen werd betwist, die echter vrijen toegang tot de havens van Broenei verkregen. Het handelsverkeer met de zuidkust was van minder belang, maar gaf aanleiding, dat er omstreeks 1690, door een Siciliaansch Theatijner monnik Antonio Ventimiglia, de eerste zaden van het Christendom op vruchtbaren bodem werden gestrooid. Tot in de binnenlanden onder de Dajaks — te Bandjermasin Bejadjoe's geheeten — doorgedrongen, stichtte hij er eene christelijke gemeente, maar kort na zijn dood ging die eerste kiem eener godsdienstige beschaving weder verloren: de pas ontloken zaden van het Christendom mochten den waardigen monnik niet lang overleven.

De eerste Europeesche volken, die tot in dat verre Oosten waren doorgedrongen deden, zooals wij zagen, reeds in vele gewesten hun invloed of heerschappij beduidend gelden en ook Engelsche schepen onder Drake en Cavendish hadden zich in den O. I. Archipel vertoond, toen door de komst van onze voorouders een nieuw tijdvak in de geschiedenis der meeste volken van die groote eilanden-zee werd geopend.

Hoe kort en onvolledig nu dit overzicht hunner vroegere gedenkrollen (babads) bij gebrek aan meer degelijke bronnen, en het gemis aan de zoo noodige kennis der Javaansche en Maleische taal- letter- en oudheidkunde ook wezen moge, zal het naar ik vertrouw, met de hier volgende aanteekeningen voldoende zijn, om de latere geschiedenis met meer gemak te kunnen volgen.

't Was gedurende de laatste levensjaren van den man

die het rijk van Mataram op de puinhoopen van Padjang deed verrijzen, dat Nederlandsche schepen hun anker op de reede van Bantam lieten vallen. Op het einde der XVI^de^ of in 't begin der XVII^de^ eeuw werd hij door een zijner zonen Mas Djalang opgevolgd, (in de geschiedenis meer bekend onder den naam van Sedjô Krapijak, naar de plaats waar hij werd begraven) wiens troonsbeklimming — door een ouder broeder, pangéran Poeger, adipati of regent van Demak betwist — tot een vierjarigen burgeroorlog aanleiding gaf.

Ofschoon toen reeds een groot deel van Java aan Mataram onderworpen of cijnsbaar was, had Bantam in het westen, even als Blambangan in het oosten, zijne onafhankelijkheid weten te bewaren, maar steeds bevreesd eenmaal 't zij door list, 't zij door geweld voor die oppermacht te moeten bukken.

De meeste landschappen werden uit naam van den vorst van Mataram bestuurd door stedehouders (adipati) of regenten, veelal prinsen van vorstelijk bloed (pangéran) of wel den titel van radèn of mâs, toemenggoeng (legerbevelhebber) en ngabéhi voerende, die gehouden waren een zekere pachtsom te betalen en minstens eenmaal in 't jaar, de zoogenaamde hofreis aan te nemen om hem in zijne woning (kraton) hunne hulde te komen aanbieden. Zij bezaten eene autocratische macht zoo de jaarlijksche opbrengst slechts voldaan werd. Hunne medehelpers (patih) brachten de gegeven bevelen aan de mindere hoofden over, en het voeren benevens de kleur en de versierselen van den zonnescherm (pajoeng) deden voornamelijk het verschil in rang van de hoogere standen kennen. Wij dienen hier een oogenblik bij die titulatuur stil te staan voor zoo verre zij in de latere geschiedenis zal voorkomen.

Bij de Javanen hangt de hoogere of lagere adeldom af van de nauwere verwantschap met den vorst, die soesoehoenan of soeltan genaamd wordt. Zijn oudste wettige gemalin draagt den titel van ratoe, de oudste der echte zonen, als troonopvolger, dien van pangéran adipati-anom en de oudste der onechte, dien van pangéran ngabéhi; tijdens hunne kindsheid echter heeten zij anders. Verdere mannelijke en vrouwelijke afstammelingen, noemt

men radèn of mâs naar gelang zij gesproten zijn uit een huwelijk tusschen personen van gelijken of van ongelijken rang.

De titel van radèn-adipati wordt somtijds ook aan de aanzienlijksten onder den adel en de rijksgrooten, zoo als aan den rijksbestuurder (danoe redja of ferdana mantri) geschonken.

Wedana of demang is de gewone titel der districts-hoofden, terwijl die van kliwon, mantri, loerah, bekel enz. aan onder-districts- of gemeentehoofden en andere beambten wordt gegeven. De djaksa is met het toezicht op de politie, de kliwon met dat over de verdeeling der werkzaamheden, de goede orde, de behoorlijke regeling der koeli- (sjouwers-)diensten, enz. belast.

Het dorp (de dessa (désa), doesoen, doekoe) kan als grondslag van den maatschappelijken toestand worden aangenomen. Eene désa bestaat uit de leden van het bestuur waartoe behalve het dorpshoofd, gewoonlijk dóor de bevolking uit de aanzienlijkste ingezetenen gekozen, de oudste en de priester (modîn kahoem of lebé), behooren; een schrijver (djoeroe-toelis) en een politiebeambte (raksa-boemi) is meestal aan den dorpsraad toegevoegd. Deze namen echter verschillen naarmate zij in Javaansche of Soendasche districten gebezigd worden. Verder heeft men de gegoede volksklasse, de gewone landbouwers en de orang menoempang, die geen aandeel in de rijstvelden (sawah) bezitten; deze zijn meestal ambachtslieden of dagglooners (boedjang) en verrichten tegen een zeker loon de heerediensten waartoe de gemeenteleden verplicht zijn.

Priesters en krijgslieden maken geen afzonderlijken stand of kaste uit. Ieder kan priester worden, en alle weerbare mannen moeten in oorlogstijd hunne vorsten volgen.

Daar waar, zooals in 't grootste gedeelte van midden-Java, het oud Hindoe-Javaansche beginsel gehuldigd wordt „dat de vorst zich beschouwt als eigenaar van den grond", heerscht het gemeenschappelijk grondgebruik. Van de gronden in leen of in gebruik afgestaan, wordt dan gewoonlijk zekere pacht of landrente gevorderd, bestaande in $^1/_5$ gedeelte der producten of de waarde daarvan, of wel in heerediensten tot hetzelfde bedrag berekend.

In de meeste Soenda-landen daarentegen is het grondbezit individueel en kan de eigenaar naar goedvinden over zijn grond beschikken, behoudens het opbrengen aan zijn landheer van de gewone belasting, 't zij in producten, geld of arbeid. Ook vindt men daar meer kampongs en gehuchten (kleine buurten) in stede van dessa's, die gemeenten (kaloe rahan) vormen, door een loerah bestuurd.

De negerijen in de Molukken, de kota's op Sumatra en de kampongs in Atjih waren in vele opzichten op dergelijke wijze als de dessa's ingericht. 't Behoeft evenwel geen betoog dat, waar de inrichting der districts- en dorpsbesturen even als de namen en titels der onderscheidene waardigheidsbekleeders reeds verschillen, naarmate zij in 't oosten, in 't westen of in de vorstenlanden van Java voorkomen, die verschillen op de overige eilanden nog meer uiteenloopend zijn.

Bij den oorspronkelijken, eigenaardigen trap van beschaving der volken aan den O. I. A., waarop de verschijning der Portugeezen weinig of geen invloed uitoefende, vond men overal en vindt men ook thans nog groote voorliefde voor de aloude gebruiken en instellingen waarvan sommigen hier met een enkel woord zijn besproken.

Zóó was grootendeels de maatschappelijke toestand toen de Nederlanders met de Javaansche, Soendaneesche en Maleische bevolkingen in aanraking kwamen: later zullen wij zien dat die toestand, vooral wat het inlandsch bestuur betreft, wel hier en daar eenige wijziging maar geene groote verandering heeft ondergaan.

EERSTE GEDEELTE.

Nederlandsch Oost-Indië, voor en onder het beheer van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie.

EERSTE TIJDVAK.

DE VESTIGING VAN ONZE VOOROUDERS, DE OPKOMST VAN HET NEDERLANDSCH GEZAG EN DE ONTWIKKELING VAN DE VEREENIGDE OOST-INDISCHE COMPAGNIE IN DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL.

1595—1678.

HOOFSTUK I.

DE EERSTE TOCHTEN DER NEDERLANDERS NAAR OOST-INDIË ONDER VERSCHILLENDE COMPAGNIEËN.

1595—1602.

Toen op het einde der XVI[de] eeuw het sluiten der Spaansche en Portugeesche havens voor Hollandsche en Zeeuwsche schepen, de verbodsplakaten van Leycester en Britsche naijver, den bloei en de uitbreiding van onzen handel al meer en meer bedreigden, waren het juist deze schijnbaar zoo ongunstige omstandigheden, die een krachtigen stoot gaven aan Neêrlands ondernemingsgeest en nieuwere, ruimere handelswegen deden openen. Men brandde van verlangen, geleden hoon te wreken, geleden schade en verliezen te herstellen. De voorzichtige Hollandsche koopman berekende reeds bij voorbaat de winsten eener rechtstreeksche vaart op Indië, wanneer die rijke producten — tot hiertoe niet anders dan door een dikwerf belemmerden tusschenhandel op Lissabon te verkrijgen — hun voortaan uit de eerste hand zouden toevloeien.

Gehard in den strijd voor hun onafhankelijk volksbe-

staan en door stoute tochten tot kloeke zeelui gevormd, gevoelden onze voorouders zich weldra sterk genoeg om met eigen schepen den Indischen Archipel te bereiken. Bezield met de zucht naar ontwikkeling en vooruitgang, dien geest van onderzoek en onderneming welke de grootste bezwaren doet overwinnen, konden ook zij bij het toenemend gevoel van eigen kracht, niet achterblijven in een tijd, waar overal en schier op elk gebied van wetenschap, van nijverheid en kunst, leven en beweging werd waargenomen.

Onze handel in de Oost- en Witte zeeën, ten gevolge waarvan Archangel als koopstad verrees, de reizen naar Brazilië en de westkust van Afrika, de vaart door de Caledonische en de graanhandel in de Middellandsche zee, waren voor schippers en zeelieden een oefenschool geweest, nu zij de meer nederige rol van vrachtvaarders tegen den naam van Oost-Indievaarders willen ruilen. Nauwelijks was dan ook door Philips II de handel op Portugal verboden, en na de verovering van Antwerpen en het sluiten van de Schelde een goed deel van Brabant's en Vlaanderen's handel, nijverheid en kapitaal naar Holland overgebracht, of de rechtstreeksche vaart op Indië werd het doelwit van veler streven.

Hadden Engelsche zeelieden reeds sedert 1553 op verschillende tochten, doch steeds tevergeefs beproefd, China lang het noorden van Azië te bereiken, zoo besloten ook de Staten-Generaal, vooral op het herhaald aandringen van Balthazar de Moucheron — het hoofd van 't voornaamste handelshuis in Zeeland — door twee aanzienlijke magistraten, Jacob Valck en François Maelson ondersteund, eenige schepen daarvoor uit te rusten.

Op den 5^{den} Juni 1594 vingen Cornelis Cornelisz. van Enkhuizen, Brandt IJsbrandts en Willem Barendsz. de gevaarvolle reize aan en kwamen in September behouden terug, met berichten, die een goeden uitslag beloofden.

Het volgende jaar stevenden zeven schepen onder dezelfde aanvoerders uit Texel naar zee; maar bitter teleurgesteld in hunne verwachting, door sneeuwstormen en ijsvelden teruggedreven, lieten zij den 18^{den} October weder het anker op de vaderlandsche kusten vallen.

Na deze mislukte tochten, waaraan Jan Huyghen van Linschoten, Jacob van Heemskerk, Gerrit de Veer en andere beroemde mannen deelnamen, begrepen de Algemeene Staten en die van Holland en Zeeland daaraan geene landspenningen meer te moeten besteden. Zij loofden evenwel eene premie uit van *f* 25.000, en vrijdom van rechten voor een zeker aantal jaren „voor hem, die met eigen middelen en krachten den handelsweg *bij Noorden om* naar China en Japan mocht vinden." En men gaf den moed niet verloren.

Op den 10den Mei 1596 wendden op nieuw twee schepen — door de Amsterdamsche regeering uitgerust — onder Barendsz., Jacob van Heemskerk en Jan Cornelisz. Rijp, den steven naar het barre noorden.

Wie kent niet den ongelukkigen afloop van den te recht zoo beroemden maar jammervollen tocht naar die onherbergzame kusten, de uitgestane ellende en de nooit genoeg te prijzen volharding, waarmede onze wakkere zeelieden de grootste gevaren trotseerden?

Nu men zich langs de Noord-pool geen weg had weten te banen, moest Indië door het zuiden worden bereikt en daarvoor schenen de kansen niet ongunstig.

Aan vele Nederlanders, zooals van Linschoten, Gerrit Dirksz. bijgenaamd China, de gebroeders Houtman uit Gouda en anderen, waren de geheimen nopens de groote vaart en den handel op Indië niet onbekend gebleven. Spanje, door eigenbelang en winzucht gedreven, was zelfs onstaatkundig genoeg geweest om de in beslag genomen Nederlandsche schepen voor zijn eigen handel te bezigen en den schippers als 't ware den weg te wijzen, dien zij te volgen hadden. Geen wonder dus dat beroemde aardrijkskundigen als Gerard Mercator, Petrus Plancius, en kooplieden als Hudde, Pauw en anderen er op uit waren zich de opgedane ondervinding dier landgenooten ten nutte te maken, om de zoo zeer begeerde schatten rechtstreeks uit het Oosten naar hier te doen afvloeien.

De uitvoerige berichten van Cornelis Houtman — in 1594 uit Lissabon, toen de stapelplaats van den Indischen handel, teruggekeerd — deden al spoedig een tiental Amsterdamsche kooplieden besluiten zich tot eene compagnie

te vereenigen — welke de Compagnie van Verre genaamd werd — om een smaldeel van vier schepen tot de Indische vaart langs de Kaap de Goede Hoop uit te rusten. Op den 2den April 1595 onder Pieter Dirksz. Keyser als opperste piloot of hoofd van de stuurlieden, en Cornelis Houtman als opperste commies of hoofd van den handel uitgezeild, liet dit eskader na eene reis van ongeveer 15 maanden, en veel tegenspoed zoowel door ziekte der bemanning en onkunde der schippers, als door twist en verdeeldheid veroorzaakt, in Juni 1596 het anker op de noordkust van Java vallen.

Bij hunne aankomst vonden onze zeelieden de Portugeezen te Bantam gevestigd, dat na den val van Padjadjaran, de bloeiendste staat der Soenda-landen geworden was, en zijne heerschappij ook over eenige gewesten op Sumatra uitstrekte. Ten gevolge der minderjarigheid van den troonopvolger, wiens vader in een oorlog tegen Palembang sneuvelde, was Bantam onder een driemanschap verdeeld: den rijksbestuurder, die de uitvoerende macht in handen had, den havenmeester (sjahbandar) en den admiraal der vloot (laksamana).

Aanvankelijk in vreedzame verstandhouding met de inwoners, knoopten de Hollanders eenige handelsbetrekkingen aan en scheen de reis goede vruchten te zullen dragen. Al spoedig echter werden hier, even als later op andere plaatsen van Java's en Madoera's kusten, de nadeelige gevolgen ondervonden van het onhandig bestuur van Houtman en den bekrompen koopmansgeest der overige commiezen. De onwil of het ruwe gedrag van het scheepsvolk gaven bovendien gereede aanleiding, dat de Bantammers aan de inblazingen der Portugeezen geloofden, die de Nederlanders als eervergeten zeeroovers afschilderden. Zoo moesten Houtman en eenigen der zijnen, te Bantam gevangen genomen, zich voor 2000 spaansche matten loskoopen. Zoo werden in Sidajoe eenige schepelingen verraderlijk vermoord, waarover door hunne kameraden te Arosbaja op de daaraan onschuldige Madoereezen eene bloedige wraak werd genomen. List en geweld, verraad en trouweloosheid van beide zijden, hadden de spanning doen toenemen, en de indruk was alles behalve gunstig bij

dezen eersten tocht der blondharige Westerlingen in den Oosterschen Archipel achtergelaten. En toen na eene afwezigheid van ruim 28 maanden, drie ontredderde schepen (de *Amsterdam* was als geheel reddeloos verlaten en in brand gestoken), met een derde der bemanning, bijna zonder lading in Augustus 1597 de reê van Texel opzeilden, was menig gunstig vooruitzicht en veler hoop in rook vervlogen. Toch waren de verkregen uitkomsten niet onbelangrijk en werden de schepelingen te Amsterdam met klokkengelui en trompetgeschal ontvangen. De weg was gebaand, de verre en moeilijke reis volbracht. Het kleine Nederland had zijne vlag in het Oosten vertoond en plaats genomen onder de zeemogendheden van Europa. Al waren de materiëele winsten niet groot, men had veel gewonnen aan kennis en ondervinding.

Wel verre van zich door den minder gelukkigen uitslag van dezen tocht te laten afschrikken, rustte de Compagnie op nieuw vier schepen en twee jachten uit, terwijl terzelfder tijd eene andere, even als de eerste door de Staten van Holland ondersteund, twee groote schepen en een jacht deden gereed maken. Ten gevolge echter der samensmelting van die twee maatschappijen, sedert onder den naam van *Oude Compagnie* bekend, werden die bodems onder den admiraal Jacob Cornelisz. van Neck, en den viceadmiraal Wybrand van Warwijck tot ééne vloot vereenigd. Deze titels, geheel verschillend van de waardigheid, later aan onze Hollandsche en Zeeuwsche vlootvoogden verleend, waren algemeen bij de verschillende Compagnieën aangenomen.

Op den 1sten Mei 1598 wendde de vloot, door Jacob en Cornelis van Heemskerk vergezeld, den steven naar het Oosten. Ruimschoots van oorlogsbehoeften en geschenken voor de Indiaansche vorsten voorzien, bereikten die schepen gelukkig hunne bestemming. Nadat van Warwijck op een onbewoond eiland, door de Portugeezen *Ilha do Cerne* genoemd, maar door hem ter eere van „Zijne Prinselijcke Excellentie", in *Mauritius* herdoopt, eene veilige haven en uitmuntende ververschingplaats gevonden had, hereenigde hij zich op den laatsten dag des jaars met 't overige der vloot op de reede van Bantam, waar van Neck reeds in November was aangekomen.

Ofschoon de admiraal in den beginne met vele zwarigheden te kampen had, gelukte het hem toch al spoedig, de ongunstige stemming der inlanders tegenover zijne landgenooten — een gevolg van Houtman's onhandig gedrag en de lastertaal der Portugeezen — aanmerkelijk te wijzigen. Hij wist den rijksbestuurder voor zich te winnen, vrijen handel te verkrijgen, en eene kostbare lading aan boord te brengen, zoodat hij met vier rijk beladen schepen, geschenken aan prins Maurits en keur van specerijen naar 't moederland terugkeerde.

Middelerwijl stevenden van Warwijck als vlootvoogd, en van Heemskerk als vice-admiraal naar de Moluksche eilanden, op welke reis ook de noordkust van Java en voornamelijk Jakatra, Toeban, Gresik en Joartan werden bezocht.

Op den 3den Maart 1599 wapperde de Hollandsche vlag voor 't eerst op de reê van Hitoe en ankerde het smaldeel onder van Warwijk voor Hitoelama, aan de noordkust van Amboina gelegen. Van Heemskerk verkreeg op Banda met veel moeite eene lading, vestigde er twee kantoren, waarvan dat onder Adriaan van Veen het voornaamste was, en bereikte na eene lange maar gelukkige reis in Mei van 't jaar 1600 de vaderlandsche kust.

Ook op Amboina waren vriendschapsbetrekkingen met den capitan Hitoe — een titel door de Britto voor bewezen diensten aan 't hoofd van Hitoe's bevolking geschonken en bij de Compagnie in eere gehouden — aangeknoopt, met den koning van Ternate, die tegen Tidor en de Spaansch-Portugeezen krijg voerde, een verbond gesloten en een vaste prijs voor de levering van kruidnagelen bedongen. Vervolgens stichtte de admiraal een handelskantoor op Ternate — waar Frank van der Does als opzichter achterbleef — en had het geluk, omstreeks vier maanden later dan van Heemskerk, een rijke lading binnen te brengen.

Aan deze beide verdienstelijke mannen had Nederland zijne eerste handelsbetrekkingen in den Molukschen Archipel te danken.

In vele opzichten waren de omstandigheden ons gunstig. Menig volk van die vruchtbare eilanden-groep, de druk-

kende heerschappij der Portugeezen moede, beschouwde de komst der Hollanders als een zegen voor zijn land en als een middel om zich van dat gehate juk te ontslaan. Zonder zich er over te bekommeren of hun geen nieuwe, wellicht nog drukkender kluisters zouden worden aangelegd, knoopten de inlanders betrekkingen aan, die al spoedig in een wederzijdsch verbond tegen den gemeenschappelijken vijand overgingen, waarbij dan veelal het een of ander monopolie of bijzondere handelsvoordeelen bedongen werden.

In een ander gedeelte echter van den Archipel was men aanvankelijk minder gelukkig.

In Maart 1598, op nieuw maar thans voor rekening van Zeeuwsche kooplieden met twee schepen naar het noorden van Sumatra gezonden, werd Cornelis Houtman, voornamelijk op aanhitsing der Portugeezen en gedeeltelijk ten gevolge zijner onvoorzichtige handelingen, te Atjih met velen der zijnen verraderlijk vermoord. Zijn broeder Frederik, bleef er gedurende meer dan twee jaren gevangen, en de schepen moesten bijna zonder lading en zonder volk terugkeeren. Maar al was elke reis niet even voordeelig, en al moesten er somtijds bloedige offers op deze verre kusten vallen, toch waren de verkregen uitkomsten over 't algemeen hoogst belangrijk.

Op Java, Amboina, Banda en Ternate waren factorijen opgericht en vele rijk beladen schepen liepen onze havens binnen, al mocht Sebald de Weert slechts één schip terugbrengen van de vijf, waarmede hij met Jacques Mahu en Simon de Cordes in Juni 1598 vertrokken was, om Oost-Indië door de Straat van Magellaan te bereiken. Men gaf den moed niet op, en compagnieën verrezen als om strijd, ten einde schepen voor de groote vaart gereed te maken.

Al die verschillende maatschappijen werden onder zekere bepalingen door de regeering ondersteund en sommigen maakten goede zaken.

Steven van der Hagen, in April 1599 door de oude Comp. met eene vloot naar Indië gezonden, sloot een of- en defensief verbond met de hoofden van Hitoe's kust, liet er eene sterkte bouwen, door hem kasteel van

Verre, doch door de inlanders Kota Warwijck genoemd, en deed eene Javaansche vloot, die het op onze in Banda gevestigde factorijen gemunt had, al spoedig afdeinzen.

De eene tocht volgt nu op den anderen. Nog eer de XVI^de^ eeuw ten einde liep, vertrokken twee vloten, ieder van vier schepen, naar den O. I. Archipel. De eene onder Jacob Wilkens, werd door de oude Comp. uitgerust, de andere onder Paulus van Caerden en Pieter Both, door de zich noemende Nieuwe Brabantsche Compagnie, waarvan Isaäc Lemaire een der bestuurders was.

Wilkens, die te Bantam voor twee schepen eene lading peper bekwam, te vergeefs door hem in Atjih gezocht, zond bij zijn terugkeer naar het moederland, twee andere onder Cornelis van Heemskerk naar de Molukken, waar hem vrijdom van tol en ankergelden werd verleend, ofschoon hij genoodzaakt was, uit vrees voor een aanval der Portugeezen de zwakke bezetting van het kasteel mede te voeren; en na in Bali een voordeelig handelsverbond gesloten te hebben, keerde ook hij met eene rijke lading weder.

Van Caerden slaagde in Atjih niet beter dan zijn voorganger. Door den edelen Houtman met gevaar van zijn leven voor de trouwelooze handelingen van den sultan gewaarschuwd — aan wien hij reeds een vrij belangrijk voorschot op de te verkrijgen peper verstrekt had — nam hij zich voor zijn eigen rechter te zijn. Door gramschap verblind, beging hij de fout, om ter vergoeding zijner voorschotten en geleden schade, eenige voor anker liggende schepen hunne lading te ontnemen. Ten gevolge van deze ondoordachte en niet te rechtvaardigen handelwijze, werd aan Neêrlands eerlijkheid en goede trouw in Atjih een gevoeligen schok en aan de Nieuwe Brabantsche Comp. een aanzienlijk verlies toegebracht. Zij was genoodzaakt later eene schadevergoeding van 50,000 realen 1) aan de reeders van die beroofde schepen uit te keeren.

In het eerste jaar der XVII^de^ eeuw, werd van Neck op nieuw door de Oude Comp., wier schepen de voordeeligste reizen maakten, en die zich gaarne het monopolie der In-

1) Een reaal was acht en veertig stuivers of zestig lichte stuivers waard.

dische vaart had toegeëigend, met eene vloot naar zee gezonden. Ook de Nieuwe Brabantsche trachtte door het uitzenden van een paar schepen onder Guljam Seneschal als admiraal en Cornelis Pietersz. als opperkoopman de geleden schade te herstellen. Beide vloten echter, vermochten niet aan de hooggespannen verwachting te beantwoorden.

Na eene mislukte poging om de Portugeesche sterkte op Tidor te bemachtigen, bij welken aanval van Neck drie vingers werden afgeschoten, en geen voldoende lading in de Molukken kunnende verkrijgen, trachtte hij in China een handelsweg te openen: maar ook die tocht voldeed niet aan de verwachting. Voor Makao door de Portugeezen aangevallen, verloor hij een twintigtal manschappen, waarvan de meesten, even alsof het zeeroovers waren, meedoogenloos werden opgehangen. Beter slaagde hij te Patani, vanwaar een zijner onderbevelhebbers, Cornelis van Foreest, met eene goede lading naar Nederland terugkeerde. Twee andere schepen, die onder Caspar van Groesbergen de kusten van Cochin-China bezochten, leden groote verliezen en hadden met vele wederwaardigheden te kampen.

De andere vloot bracht de Nieuwe Brabantsche Comp. ook weinig voordeel aan, en moest te Priaman — waar bemanning en goederen in beslag werden genomen — tot hare schade, de gevolgen van van Caerden's roekeloos gedrag voor Atjih ondervinden.

Bij de uitbreiding van onze betrekkingen op die verwijderde kusten, begon men meer en meer behoefte te gevoelen aan eene centralisatie van krachten; en toen het wedijveren van een achttal compagnieën, door winzucht en monopolie-geest beheerscht, den pas ontluikenden handel dreigde te ondermijnen, werden vooral door 's Landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt pogingen aangewend, om dien stand van zaken te wijzigen.

Het beoogde doel werd gedeeltelijk bereikt, door de samenvoeging van de te Amsterdam gevestigde compagnieën, waarbij de reeders van Hoorn, Alkmaar en Enkhuizen zich aansloten; de Staten-Generaal hadden echter te vergeefs beproefd eene vereeniging der reederijen van Holland en Zeeland tot stand te brengen.

Jacob van Heemskerk, in 1601 met acht schepen voor rekening dezer vereenigde maatschappij in zee gestoken, stichtte, na te Demak met de inlanders slaags te zijn geweest, waarbij hij eenige gevangenen moest achterlaten, een handelskantoor te Joartan en maakte zich van de kostbare lading van eenige Portugeesche schepen meester.

Terzelfder tijd was eene kleine vloot, door de Oude Comp. uitgerust, onder Wolfert Hermansz. naar Java vertrokken, waar hij door zijn heldhaftig gedrag den inlander met eerbied naar onze vlag deed opzien, en onzen zedelijken invloed aanmerkelijk verhoogde. In Straat Soenda aangekomen, vernam hij dat eene Spaansche vloot van 30 zeilen, onder don Andreas Furtado de Mendoça en Thomas de Loysa op Bantam's kusten kruiste. Onmiddellijk stond zijn besluit vast die vloot aan te tasten, door Spanje afgezonden om den Nederlandschen handel met één slag te vernietigen, en den zoo gehaten mededinger voor altijd te verdrijven. Met bewondering zag de Indiaan, hoe die trotsche armade, waarvan het admiraalschip alleen meer koppen telde dan het geheele smaldeel van Hermansz., door die geringe macht werd bestookt en met verlies van twee groote schepen moest wijken.

Zoo werd ook dáár der Spanjaarden trots gefnuikt en terwijl hunne galjoenen de ondergane vernedering wreken door het vernielen van duizenden specerijboomen op de Moluksche eilanden, wijst men langs Bantam's kust met eerbied en ontzag op Hollands kleine schepen.

Maar ook andere zeeën worden bezocht. Olivier van Noord, de eerste van onze landgenooten, die eene reis rondom de aarde volbracht, vertoonde Neêrland's vlag voor Broenei (Borneo proper), waarbij echter meer buit en roem dan handelsvoordeelen werden behaald.

De mare van het toenemend aanzien dier vreemde zeelieden — reeds tot de uiterste grenzen van den Archipel doorgedrongen — en het verval der Portugeezen brachten tevens eene verbetering te weeg in hunne verhouding tegenover den sultan van Atjih. Hoe meer hij Portugals vriendschapsbetuigingen begon te wantrouwen, hoe vredelievender hij werd voor zijne Nederlandsche bezoekers. Dit bleek duidelijk toen Gerard de Roy, opperkoopman op

de *Zeelandia* — met nog drie andere schepen door eene vereenigde Zeeuwsche Compagnie uitgerust, het anker voor Atjih liet vallen. Zonder losprijs liet de sultan Houtman en zijne medegevangenen vrij, gaf vergunning tot de oprichting eener handelsfactorij (de Zeeland), die weldra door eene belangrijke vertakking te Goezeratte gevolgd werd, en vaardigde een gezantschap af naar Maurits, dat hem in zijne legerplaats te Grave werd voorgesteld.

Kort daarna gelukte het aan Joris Spilbergh ook den oppermachtigen keizer van Ceilon, den maharadja van Kandia, door zijn moedig en beleidvol gedrag voor zich te winnen. Der Portugeezen aanmatigingen moede, beloofde hij niet alleen zijne krachtdadige ondersteuning, maar droeg hem tevens eene vertrouwelijke zending aan prins Maurits op. Naar Atjih gestevend, besloot Spilbergh, die tot dusverre meer roem dan voordeel behaald had, met de Britsche bevelhebbers James Lancaster en Middleton een aanslag te wagen op het Portugeesche schip, dat jaarlijks met eene rijke lading van Bengale naar Malakka overstak; en werkelijk viel hun de begeerde prooi in handen, zoodat de admiraal al spoedig met een kostbaar beladen schip naar Zeeland kon terugkeeren.

Door onze kleine republiek werden èn in Europa èn in Indië groote dingen tot stand gebracht. Met recht mocht Grotius dan ook schrijven:

„De faem deser saeken tot d'andere wereldt overgebraght sijnde, heeft niet alleen allen ijdelen arghwaen doen verdwijnen, maer ook de meeste hunner (inlandsche volken) ingeboesemt, dat er voor hen meer sekerheit was in de vriendtschap der Hollanders als in der Spanjaerden slaevernij."

Doch naarmate de verschillende maatschappijen hare handelsbetrekkingen uitbreidden, begonnen zich luider stemmen tegen deze vereenigingen te verheffen.

De Staten der Vereenigde Nederlanden besloten dan ook krachtiger op te treden. Zij begrepen niet langer te mogen dralen om al die afzonderlijke belangen in één algemeen belang, en de verschillende compagnieën tot één groot handelslichaam te vereenigen. De mededinging toch van zoovele op elkander naijverige maatschappijen gaf aan-

leiding tot botsingen van allerlei aard, waardoor de meeste winsten verloren gingen. Bovendien werd meer krachtsinspanning en machtsontwikkeling vereischt om den vijand het hoofd te bieden, verkregen rechten te handhaven, eenheid te brengen, waar verdeeldheid zulke wrange vruchten opleverde, en de opkomst van het Nederlandsch gezag te steunen.

HOOFDSTUK II.

VAN DE OPRICHTING DER VEREENIGDE O. I. COMPAGNIE TOT AAN HET BESTUUR VAN DEN EERSTEN GOUVERNEUR-GENERAAL ONZER O. I. BEZITTINGEN.

1602—1610.

Nadat gecommitteerden uit de Staten en van de verschillende compagnieën, — door de Staten-Generaal te 's Hage bijeengeroepen — hunne schriftelijke adviezen hadden ingezonden, opende s'Lands-advokaat Johan van Oldenbarnevelt in de eerste maand van 't jaar 1602 de vergadering. Na vele onderhandelingen, en in weerwil der bezwaren door de Zeeuwsche afgevaardigden, vooral van Vere en Vlissingen gemaakt, werd men het omtrent de hoofdzaak eens. Een genoegzaam onafhankelijk en zelfstandig werkend lichaam, moest als algemeene handelsmaatschappij, den alleenhandel erlangen op de landen beoosten de Kaap de Goede Hoop tot aan de Straat van Magellaan, en al de reeds bestaande compagnieën of vennootschappen waaraan ieder Nederlander kon deelnemen, zouden daarin worden opgenomen.

Door het beschikken over groote kapitalen en uitgebreide middelen, moest die maatschappij weêrstand kunnen bieden aan de wisselvalligheden van den handel. Zij zou tevens bij machte zijn om verkregen rechten of eigendommen tegen iederen vijand te beschermen, en te waken zoowel tegen de hebzucht der Indische vorsten, als voor hare veelzijdige belangen.

Op den 20sten Maart van 't zelfde jaar, verkreeg dat krachtig element van 't Nederlandsch gezag in Indië — onder den naam van *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* in 't leven geroepen — haar eerste octrooi voor den tijd van 21 jaren.

Artikelsgewijze werden de beginselen omtrent inrichting en bestuur, regeling der verhouding tegenover den Staat en de ingezetenen, alsmede eenige overgangsbepalingen er in opgenomen. De bewindhebbers wier aantal op zestig bepaald was, moesten elk een aandeel van minstens *f* 6000 bezitten; voor die van Hoorn en Enkhuizen was de helft voldoende. Alle ingezetenen — mits zich binnen den tijd van vijf maanden aanmeldende, — werden als deelnemers toegelaten en konden nà iedere tienjarige rekening, waartoe de Compagnie verplicht was, hunne gelden terugnemen. De 150.000 gulden, voor het octrooi betaald, werden door de Algemeene Staten als hun aandeel ingelegd. 't Algemeen beheer over deze maatschappij, met een kapitaal van ongeveer zes en een half millioen gulden opgericht, werd aan zeventien bewindhebbers opgedragen. [Kamer van XVII, ook wel eenvoudig de Zeventien genoemd.) De verdeeling was als volgt: acht voor de Kamer van Amsterdam, vier voor die van Zeeland, twee voor de Kamers van de Maas (Delft en Rotterdam) en twee voor die van het Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen): de zeventiende werd beurtelings door de drie laatste Kamers benoemd.

Hoezeer het geschiedkundig verhaal van deze stichting zich in weinige woorden laat samenvatten, geeft ze uit een staatkundig oogpunt aanleiding tot velerlei beschouwing zooals later blijken zal.

Hoe krachtig die maatschappelijke handelsvereeniging ook mocht schijnen, reeds van stonden af, werd de kiem gelegd van haren ondergang. Ten einde hare privilegiën in stand te houden, verkregene monopoliën te handhaven en te beschermen, werd zij gedwongen de rol van koopman met die van oorlogvoerende macht en souverein te vereenigen. Die noodlottige vereeniging waaraan de Compagnie zich bij tijds had moeten onttrekken, ondermijnde reeds vroeg hare krachten en moest later haren val ten gevolge hebben.

Geene staatsbelangen of krijgsverrichtingen kunnen op den duur aan kooplieden of handelsagenten worden toevertrouwd; daardoor gaat niet alleen de ware koopmansgeest, maar tevens het prestige van de souvereine macht verloren.

De waarheid echter der oud-Hollandsche leuze: „Eendracht maakt macht", die bij de oprichting dezer Comp. had voorgezeten, werd door de meest verrassende uitkomsten ook in Indië ten volle bevestigd. Steeds talrijker werden de vloten, om vereenigd of in smaldeelen gesplitst, nieuwe handelswegen te openen, Spanje te bestrijden en Neêrlands vlag langs die verre Oosterstranden te doen eerbiedigen.

Al spoedig bleek het, hoe Nederland, de vroeger zoo knellende banden verbrekende, thans in 't volle gevoel van eigenkracht, als vrije handeldrijvende natie optrad, en zijne hoogste belangen aan even geschikte als dappere mannen had toevertrouwd.

Terwijl van Warwijck, met eene 14 zeilen sterke vloot door de Vereenigde Compagnie naar zee gezonden — waarvan het eerste eskader onder den vice-admiraal de Weert reeds vroeger vertrokken was — handelsbetrekkingen aanknoopte op de westkust van Borneo, werd de handel op Java door het oprichten van kantoren bevestigd of verder uitgebreid. Deze admiraal ondersteunde den sultan van Djohor tegen den gemeenschappelijken vijand, en was de eerste Hollandsche bezoeker der staartdragende kinderen van het Hemelsche Rijk. Ook had de Compagnie hem eene belangrijke uitbreiding van den handel op Patani, eene goed gebouwde steenen loge te Bantam, alsmede eene veilige ankerplaats in de baai van Pehoe tusschen de Chineesche kust en het eiland Tajowan (Formosa) te danken.

De Weert, die door zijn edele inborst en onkreukbare trouw de reeds verkregen invloed zoowel te Ceilon als te Atjih aanzienlijk had vermeerderd, mocht de vruchten niet plukken van 't geen hij met zooveel zorg had voorbereid, en viel bij zijne terugkomst op Ceilon, door zijn minder voorzichtig gedrag onder het moordstaal van Don Joao, koning van Kandia, die in een oogenblik van drift en opgewondenheid vergat, wat hij der vriendschap en gastvrijheid verschuldigd was.

Van lieverlede namen de tochten naar den O. I. Archipel, een meer oorlogzuchtig karakter aan, en werd van der Hagen op nieuw met eene goed bemande vloot — de eerste die voor de tienjarige rekening werd uitgerust — naar zee gezonden. In naam van den Prins en de Staten sloot hij een of- en defensief verbond met den samorin van Kalikoet, alsmede handelsverdragen met andere vorsten van Vóór-Indië; en maakte Amboina tot het eerste wingewest der pas opgerichte Compagnie, na zijne vlag onverschrokken voor Goa — den zetel van Portugal's macht in Indië — vertoond, en veel voordeel op den vijand behaald te hebben. Ook dáár viel den inlander de keten te zwaar, waaraan hij door Portugeesche willekeur en heerschzucht gekluisterd was; ook dáár zag men in de komst onzer voorouders hulp en bescherming tegen den overmoedigen vijand en in hun bondgenootschap den aanbrekenden dageraad van vrijheid en geluk. Gelukkig wisten zij niet, welk een jammervolle toekomst hun wachtte.

In 't begin van 1605 met 9 schepen de schoone baai van Ambon binnengeloopen, liet van der Hagen 't geheele eiland opeischen, en toen Gaspar de Melo de hem toevertrouwde sterkte overgaf, verdween er de laatste schaduw van Portugal's heerschappij en ging het oppergezag in Nederlandsche handen over.

Die sterkte door Frederik Houtman 1) — den eersten der lange reeks van gouverneurs van Amboina en de Molukken — Victoria genoemd, bleef lang de zetel van het Indisch bestuur. Bij een plechtig aangegaan verbond, zwoeren de kapitein en de vier opperhoofden van Hitoe trouw aan de Staten-Generaal, waarbij de Comp. tevens den alleenhandel in kruidnagelen verkreeg.

Ook op Banda gelukte het, een dergelijk kontrakt te sluiten en eenige handelskantoren op te richten.

---

1) Door hem zijn de zoogen. hongitochten ingesteld, waarbij de inlanders verplicht waren als scheppers (roeiers) op hunne corra-corra's, een tocht rondom de eilanden te doen in 't belang der algemeene veiligheid. Later werd van die verplichting door sommige gouverneurs een schandelijk misbruik gemaakt.

Op Tidor en Ternate had de vice-admiraal Cornelis Bastiaansz. meer en langer strijd te voeren, eer Hollands macht in zooverre tegen die van Spanje kon opwegen, dat een getrouw nakomen der reeds vroeger gesloten contracten mogelijk werd. Te vergeefs was de Portugeesche sterkte van Tidor opgeëischt, hoewel reeds een paar groote schepen onder 't vuur harer batterijen geënterd en verbrand waren. Te vergeefs had men een goeden uitslag verwacht van een geregeld beleg; alles stuitte af op de dappere bezetting en de stevige muren der veste, toen het na veel inspanning gelukte ze stormenderhand in te nemen.

Men beging echter de fout er eene veel te geringe bezetting achter te laten, waardoor het aan Pedro d'Acunha (Spanje's gouverneur van Manilla) in 't begin van 1606 gelukte, dit eiland op nieuw aan zijn gezag te onderwerpen, Ternate te veroveren en den naar Djilolo gevluchten koning verraderlijk gevangen te nemen. Doch al ging niet alles naar wensch, men gaf daarom den moed niet verloren. Niettegenstaande Filips III in 1605 aan de afvallige Nederlanden den handel met zijne Indische bezittingen op doodstraf had ontzegd, stevenden steeds nieuwe vloten derwaarts. En al mochten Cornelis Matelief de jonge en Pieter Willemsz. Verhoeff, niet altijd in hunne pogingen slagen, toch had de O. I. Comp. veel aan deze dappere mannen te danken.

Gedwongen om bij het naderen van eene sterke vloot onder Alfonso de Castro, de reede van het door hem nauw ingeslotene Malakka te verlaten — van welke stad hij zich geen meester had kunnen maken — en genoodzaakt het gevecht tegen zulk eene geduchte overmacht te staken, wendde Matelief den steven naar Djohor, om den koning van dat land en ons kantoor te Batoesawer tegen een mogelijken aanval der Portugeezen te beveiligen. Nauwelijks echter was het gros der vijandelijke scheepsmacht voor Malakka verdwenen, of hij keerde onmiddellijk terug, veroverde drie schepen en had het geluk de overige, tot bewaking van de stad achtergelaten, van daar te verdrijven.

Na zijne vloot op den 6[den] Januari 1607 in twee eskaders verdeeld te hebben, stevende hij met het eene naar

de Molukken, waar men met klimmend verlangen naar ondersteuning uitzag, terwijl het andere onder Olivier de Vivére Atjih bezocht. Hij sloot er een nieuw verbond met den sultan, dat later (1610) door dezen noch erkend, noch nagekomen werd, zoodat het denkbeeld van eene blijvende vestiging in dat rijk al spoedig werd opgegeven.

Te laat in de Moluksche wateren aangekomen ter bescherming van den koning van Ternate, die — zooals wij zagen — door d'Acunha uit zijne staten verjaagd was en in Manilla gevangen gehouden werd, trachtte Matelief de zaken toch zoo veel mogelijk te herstellen. Het fort Malajoe (later Oranje genoemd) werd op korten afstand van 's vijands hoofdkwartier (Gamoe Lamma) aangelegd, en moest zoowel tot bescherming van onzen handel, als tot toevluchtsoord van de naar Djilolo uitgeweken Ternatanen dienen, wanneer zij met hunnen nieuw verkozen koning Modafar mochten terugkeeren. Bovendien deed hij de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden als beschermers van Ternate erkennen, waarbij door den koning plechtig beloofd werd de oorlogskosten te betalen en de kruidnagelen uitsluitend aan de Comp. af te staan.

Niet geslaagd zijnde om ook China tot het sluiten van een handelstraktaat over te halen, liet Matelief Jacques l'Hermite als president of directeur der Bantamsche factorij achter, onder wiens ijverig bestuur de handel aanmerkelijk toenam, en maakte zich gereed met eenige schepen en twee Siameesche gezanten naar Nederland terug te keeren.

Overtuigd dat het eene groote fout was om in den Archipel te gelijker tijd èn oorlog te voeren èn handel te drijven, nam hij zich voor, de Comp. zulks ernstig te ontraden. Maar als of men dit reeds in 't moederland begrepen had, ontving hij kort voor zijne terugreize, eene geheime instructie in dien zin van de Kamer der XVII. Den vlootvoogden werd daarbij aangeschreven om de handelsbelangen vooreerst te doen wijken voor het krachtdadig voortzetten van den oorlog. Verder moest òf Malakka genomen òf Djohor versterkt en bezet worden.

Nauwelijks liet dan ook op den 6 Januari 1608 eene vloot van zeven schepen onder van Caerden — na eene ver-

geefsche poging tot bemachtiging van het Portugeesche fort op Mozambique — het anker voor Bantam vallen, of hij werd door Matelief met den inhoud der nieuwe instructiën bekend gemaakt.

Van Caerden, wien het meer aan beleid en bedaard overleg, dan aan moed en goeden wil ontbrak, was niet gelukkig in zijne ondernemingen. Hoewel Tafasaho, een vijandelijk fort op het eiland Makjan hem in handen viel, werd hij op den 17 September 1608 genoodzaakt zich aan Don Pedro de Hereda over te geven, tegen wiens galeien het kleine vaartuig, waarmede hij van Djilolo terugkeerde, niet bestand was, en moest tot 1610 als krijgsgevangene te Gamoe Lamma verblijven.

Intuschen werden de Molukken aanhoudend bedreigd. Twee onzer schepen waren bij eene hevige zeebeving verloren gegaan, en gebrek aan leeftocht en munitie maakte het verblijf aldaar hoe langer hoe moeilijker, terwijl Spanje uit zijne Philippijnsche bezittingen steeds versterking kon ontvangen.

Gelukkig dat de Spanjaarden niet veel beter toegerust waren dan wij, en een even groot gebrek aan scheepsmacht en levensmiddelen eene algemeene aanvallende beweging voor hen niet raadzaam maakte; anders was die schoone en rijke Archipel wellicht voor Nederland verloren gegaan.

Bijna ter zelfder tijd hadden in het moederland gebeurtenissen plaats, die niet zonder invloed bleven op de geschiedenis van Indië.

Toen namelijk de hachelijke toestand, waarin de Molukken verkeerden, er bekend werd, waren bereids geheime onderhandelingen over vredesvoorwaarden of althans nopens een wapenstilstand met Spanje aangeknoopt. 't Was dus raadzaam, hoe ook de uitslag wezen mocht, dat de zaken der Comp. eene gunstige wending in het Oosten hadden genomen, ten einde dáár, bij eene vredelievende oplossing, vasten voet te behouden, en in tegenovergestelden zin zoo krachtig mogelijk te kunnen optreden. Zoo lang de twistvraag der vrije vaart buiten Europa nog niet te onzen voordeele was beslist, zag men het vreemde verschijnsel, dat de handelstand oorlog verkoos boven

vrede. „Oorlog! of vrije vaart en vrede overal", waarvoor ook door Hugo de Groot, den historiograaf der O. I. C., zoo krachtig werd geijverd, was en bleef de algemeene leuze: tot dat eindelijk het bekende 12jarig bestand op 9 April 1609 te Antwerpen werd gesloten.

't Was een moeilijke tijd voor de Comp., die toen en reeds vroeger, in eigen boezem met gevaarlijke vijanden had te strijden. Immers schrandere mannen en behendige kooplieden, zooals de Moucheron, Lijntgens, Lemaire en anderen, hevig tegen haar ingenomen, hadden door tusschenkomst der Fransche gezanten de Buzanval en Jeannin, Hendrik IV en zijn minister de Villeroy tot het stichten eener Fransche Compagnie voor den Indischen handel weten over te halen. En zoo het der scherpzinnigheid van onzen gezant, den uitstekenden diplomaat François Aerssen niet gelukt was, al die aanslagen der koloniale oppositie in overleg met Frankrijk te verijdelen, had de Comp. dáár eene wellicht even lastige en gevaarlijke mededingster als hare oudere zuster in Engeland 1) te bestrijden gehad.

Intusschen moest aan den benarden toestand in de Molukken een einde komen, geleden verlies hersteld, en ons voortdurend gezag aldaar verzekerd worden. Met medewerking der Staten-Generaal, wendde dan ook eene meer tot den oorlog dan tot den handel uitgeruste vloot van 13 schepen, onder het opperbevel van Pieter Willemsz. Verhoeff den steven naar Indië, die, ofschoon hij zich in den zeeslag voor Gibraltar als een flink zeeman en kloek bevelhebber had onderscheiden, bij deze expeditie bijzonder ongelukkig was en maar gedeeltelijk aan zijn geheimen lastbrief kon voldoen. In den breeden krijgsraad werd op den 19den Februari 1609 bepaald, dat de vice-admiraal François Wittert met een viertal schepen, na op Makassar een verbond gesloten en leeftocht ingenomen te hebben, de Molukken tegen iederen aanval zou trachten te beschermen. Het overige der vloot zou met hetzelfde doel zijn koers richten naar Banda, ten einde aan de drin-

1) Aan deze handelmaatschappij, door den graaf van Cumberland in 't leven geroepen, werd reeds in 1600 door Elisabeth octrooi verleend, uitsluitend in de zeeën van den Indischen Archipel.

gende bevelen uit het moederland te voldoen, om de Specerij-eilanden vóór den 1sten September, 't zij door traktaten, 't zij door geweld aan de Comp. te verbinden. Het verzoek van den admiraal om eene sterkte aan te leggen, gaf al dadelijk aanleiding tot wantrouwen, verzet en verraad — waaraan een Britsche „captain-adventurer" met name Keeling, die met zijn schip voor Banda lag, niet vreemd is gebleven. En toen men werkelijk tot het aanleggen van eene versterkte stelling overging, werd Verhoeff met een veertigtal der zijnen — onder voorwendsel eener onderhandeling — op Neira in eene hinderlaag gelokt, en evenals de op Lontoir gevestigde Hollanders door de Bandaneezen in koelen bloede vermoord.

De dood van Verhoeff en zoovele dappere mannen was, onder de gegevene omstandigheden, een schier onherstelbaar verlies, dat de schromelijkste gevolgen kon na zich sleepen. Gelukkig werd de waardigheid van onder-admiraal aan Simon Jansz. Hoen, een ervaren zeeman opgedragen, die, al mocht hij zijn voorganger niet in alles evenaren, echter het in hem gestelde vertrouwen ten volle verdiende. Hij begreep, hier ernstig te moeten doortasten en liet dien dubbelen moord niet ongewroken. Geheel Neira was weldra in onze macht en met al zijne dorpen en vaartuigen der vlammen ten prooi. Het aangelegde fort (Nassau) werd voltooid, het schip van Keeling verjaagd, een voor de Comp. voordeelig aanbod van vrede en onderwerping der Bandaneezen aangenomeu, en Jacob de Bitter tot gouverneur van Banda-Neira aangesteld.

Ook op Amboina werden vroeger gesloten traktaten bevestigd en door eenige hoofden van Ceram en Manipa onderteekend, Tidor's kust, destijds de hoofdzetel der Portugeezen in de Molukken, geblokkeerd, en van alle toevoer afgesneden.

Het dorp Takomi op Ternate (later Willemstad genoemd) werd verschanst, het Spaansche fort op Batjan genomen, dat — beter versterkt — onder den naam van Barnevelt door Adriaan van der Dussen bezet bleef, en een of- en defensief verbond met den vorst van dat eiland gesloten, waarbij de Comp. den uitsluitenden handel in kruidnagelen verkreeg. Al spoedig echter gingen deze behaalde

voordeelen bij den plotselingen dood van Hoen, (aan vergiftiging toegeschreven) in Januari 1610 weder verloren, toen het bevel op den breeden krijgsraad, spottender wijze „de Staten van Banda uit de schippersvloot" geheeten, overging, en weinig goeds tot stand werd gebracht.

Met verlangen zag men dan ook naar de terugkomst van Wittert uit, die na Motir versterkt en in goeden staat van verdediging gebracht te hebben, de Spanjaarden in hunne Philippijnsche bezittingen was gaan bestoken. Maar 't scheen dat het noodlot de drie bevelhebbers dezer vloot bestemd had eenen geweldigen dood te sterven, ook Wittert keerde niet weder. Hij sneuvelde met de meesten der zijnen, na den Spaanschen handel veel afbreuk gedaan en een aanzienlijken buit behaald te hebben. Slechts één zijner schepen bleef bij dien noodlottigen zeeslag gespaard, en bracht de droevige tijding naar de Molukken over. En nog was de maat der rampen niet vol. Het schandelijk gedrag van den jongen koning Modafar deed op Ternate, en 't verschijnen van een Engelsch schip, ook te Banda het pas gebluschte vuur van den opstand weder ontbranden.

Naijver en winzucht deden den Brit meer en meer heulen met den Maleier, wiens specerijen hij tegen wapenen en munitie in ruil nam. Hierdoor bleef het bestaan, de uitbreiding en de alleenhandel der Comp. in de Molukken steeds bedreigd, vooral toen van Caerden, tegen een 50tal Spaansche krijgslieden uitgewisseld en in 1610 als gouverneur van die eilandengroep erkend, kort daarna op nieuw gevangen werd genomen.

Veel goeds echter stond hier tegenover. Op Java waren verscheidene kantoren gevestigd. Samuel Bloemaert had reeds in 1604 handelsbetrekkingen met den sultan van Sambas aangeknoopt, die zich weldra over Mampawa, Landak en andere kustlanden van Borneo uitstrekten. En waren door Paulus van Sold (1606), de Bitter en Maarten Maartensz. (1608) op de zuidkust van Azië nieuwe bronnen voor handel en zeevaart geopend, ook de zending naar den sjoogun van Japan (1609) bleef niet zonder gevolg. Menig verloren geacht landgenoot werd er teruggevonden, en de invloed van een Adams, Quackernaeck en van Sant-

voort — vroeger als arme schipbreukelingen der ongelukkige Magellaansche vloot op Nippons kust geland, — thans mannen van aanzien en gezeten kooplieden, wierp voor de aangevangen handelsbetrekkingen met dat geheimzinnig rijk goede vruchten af. Aan Jacques Specx, als directeur van de te Firato opgerichte loge achtergelaten, werd de handel op al de Japansche havens toegestaan.

Zeven jaren waren sedert het aan de Vereenigde O. I. Comp. verleende octrooi voorbij gegaan: zeven jaren van voorspoed en vooruitgang, waarvan wij de voornaamste gebeurtenissen leerden kennen. Neêrlands vestiging en uitbreiding in Indië was een feit, en niet meer te betwisten, al bleven de Spanjaarden er den strijd volhouden onder voorwendsel dat zij geene officieële mededeeling van eenig bestand tusschen hunnen koninklijken meester en zijne wederspannige Nederlandsche onderdanen hadden ontvangen. Zelfs de minder gunstige toestand te Bantam en in de Molukken kon tegen de zoo gelukkig verkregen uitkomst niet opwegen.

Toch kon die uitkomst betere vruchten afwerpen. Er bestond tweedracht tusschen de bevelvoerders, en gemis aan een algemeen toezicht. Mannen die later een roemvolle plaats verwierven in de geschiedenis, maakten zich dikwijls aan grove misbruiken en oneerlijkheid schuldig, terwijl gebrek aan vaste beginselen, leiding en uitvoering, al meer en meer de behoefte deed gevoelen aan een krachtig éénhoofdig bestuur.

Toen de Staten-Generaal, dan ook op voordracht der Kamer van XVII den 29sten November 1609 een gouverneur-generaal van Oost-Indie hadden benoemd, ging ons gezag in den Archipel een nieuwe toekomst tegen. Het tijdperk van de opkomst van het Nederlandsch gezag was in dat van ontwikkeling overgegaan.

HOOFDSTUK III.

DE OOST-INDISCHE ARCHIPEL ONDER HET BESTUUR DER EERSTE GOUVERNEURS-GENERAAL TOT AAN DAT VAN ANTONIE VAN DIEMEN.

1610—1636.

Ten einde een juister denkbeeld van den toenmaligen toestand te verkrijgen, was het noodig iets langer bij het verhaal van de opkomst van 't Nederlandsch gezag in Oost-Indië stil te staan, dan de grenzen dezer handleiding over 't geheel gedoogen. 't Was noodig te doen uitkomen, met hoeveel moeite en inspanning de eerste vestiging onzer voorouders in dien voor 't moederland zoo belangrijken Archipel gepaard ging, met hoeveel bezwaren van allerlei aard de Vereenigde O.-I. C. in den aanvang had te kampen. Thans zullen wij de mannen volgen, die voor de belangen dezer groote handelmaatschappij moesten waken, en van wier meerdere of mindere bekwaamheid, ruime of bekrompen inzichten, hare verdere ontwikkeling en uitbreiding, alsmede de handhaving van ons gezag grootendeels afhankelijk waren. Men vergete echter niet, welk een groote invloed door politieke, financieële of andere toestanden daarop kon worden uitgeoefend.

Pieter Both van Amersfoort, een strikt eerlijk, streng, eenvoudig man, werd de eerste gouverneur-generaal van Neêrlands-Indië.

Van een vrijgeleide van Spanje's koning en een afschrift van het twaalfjarig bestand voorzien, verscheen hij met eene rijk uitgeruste vloot van acht schepen, waarop eenige troepen, handwerkslieden en kolonistenhuisgezinnen, op den 19[den] December 1610 voor Bantam. De zaken waren daar geenszins vooruit gegaan. Door Spaanschen en Portugeeschen invloed bewerkt was het bestuur den Hollanders zelfs zóó vijandig gezind, dat de opperlandvoogd begreep, bij tijds voor een toevluchtsoord te moeten zorgen, te meer daar de Spanjaarden zich ongenegen betoonden het bestand te erkennen en de vijandelijk-

heden te staken. Hij zocht het te Jakatra, welk oord tevens tot zetel van het bestuur en vereenigingspunt („Algemeen Rendez-vouz" zooals het genoemd werd) der schepen zou kunnen dienen.

Aan 't voorstel echter, den koning van dat land gedaan, om eene sterkte te bouwen aan den oever der Tjiliwong, waar reeds eene factory of loge bestond, werd geen gevolg gegeven; er kon dus voorals nog geen algemeen vereenigingspunt worden aangewezen. Vele inlandsche vorsten en regenten, die den titel voerden van radja, sultan, enz., werden door de Hollanders in den beginne „koning" genoemd; zoo ook de vorst van Jakatra, die geen onafhankelijk koning, maar leenplichtig aan Bantam was.

In 't begin van het volgende jaar werd een raad van Indië van vijf leden, (later meermalen gewijzigd) — den gouverneur-generaal ter ondersteuning en voorlichting toegevoegd — door Both in zijn werkkring bevestigd, waarop hij naar de Molukken vertrok om er de verdedigingsmiddelen, het bestuur en den handel te regelen.

Weldra vormden de door hem medegebrachte kolonisten op Ambon, de eerste Nederlandsche volkplanting in den O.-I. Archipel.

Met de opperhoofden van Banda werd eene overeenkomst gesloten waarbij gedurende vijf jaren het monopolie in specerijen tegen vastgestelde prijzen was verkregen, en ofschoon de beschikbare krijgsmacht niet toeliet, overal aanvallenderwijze tegen de Spanjaarden te werk te gaan, waren toch een paar forten op Tidor in zijne handen gevallen, eenige der voornaamste punten beter versterkt en van bezetting voorzien. Ook verkreeg men vasten voet op Boeton en Timor, en toen Both naar Bantam terugkeerde, waar zijne tegenwoordigheid vereischt werd, liet hij Reael als gouverneur van de Molukken achter.

In Bantam had de Comp. veel schade geleden zoowel door 't vijandelijk optreden van den rijksbestuurder als tengevolge van het nalatig gedrag harer eigen dienaren. Ten einde nu een strenger toezicht mogelijk te maken en meer eenheid te brengen in de handelszaken, benoemde hij Coen, tot directeur en boekhouder-generaal van de kantoren te Bantam en te Jakatra.

Hier ontmoeten wij voor het eerst den man, die met recht als de grondlegger van het Nederlandsch gezag in den O.-I. Archipel beschouwd wordt. De man wiens erkende kunde, vastheid van karakter en hooge verdiensten al spoedig, zelfs in ondergeschikte rollen een overwegenden invloed verkreeg, is in dit hoofdstuk de hoofdfiguur waarom al het overige zich groepeert.

Na op voorstel van den panembahan van Mataram, die later den titel van sultan aannam, in 1613 eene loge te Japara gevestigd, en een gezantschap onder den commandeur Gaspar van Zurck naar dien machtigen vorst te hebben afgezonden, gaf Both, wiens diensttijd ten einde liep, op den 6den November 1614 zijne hooge betrekking aan Gerard Reynst — een der meest invloedrijke bewindhebbers — over. Kort daarna de terugreis aannemende, mocht hij evenwel in 't moederland niet wederkeeren; op de kust van Mauritius door een hevigen storm beloopen, werd zijn schip tegen de klippen verbrijzeld, en de diepte der zee het graf van den eersten opperlandvoogd van Neêrlands-Indie.

Zijn opvolger, voor den tijd van 5 jaren tot gouverneur-generaal benoemd en nauwkeurig met scheepvaart en handelsbelangen bekend, zond Pieter van den Broeck naar de oevers der Roode Zee, om ook dààr handelsbetrekkingen aan te knoopen. Te Aden, Mocka en Soeratte werden al spoedig kantoren opgericht, en de raad van Indie op nieuw samengesteld, waarin nevens den admiraal van der Hagen, die door zijne tijdige verschijning in de Straat van Malakka, een aanval van Juan da Silva op Bantam had verijdeld, ook Coen als directeur-generaal van alle kantoren in Indië zitting nam. Van toen af gaf hij als raadslid onbeschroomd zijn oordeel zoowel over het bestuur in Indië, als over de handelingen van het opperbewind in Nederland te kennen, zonder een van beiden te sparen.

Intusschen hadden de Engelschen, die niet alleen als mededingers in zeevaart en handel, maar meer dan eens als verbitterde vijanden optraden, tegenover den door ons bezetten oever der Tjiliwong eene loge opgericht, en in de Molukken op Poelo Ai vasten voet weten te verkrijgen,

ofschoon Neêrlands gezag op de overige Bandaeilanden gehandhaafd bleef.

Naar Java wedergekeerd, waar Coen zich als directeur van den handel, op meesterlijke wijze tusschen den al meer en meer toenemenden naijver der Engelschen en de steeds hooger klimmende eischen van Bantams rijksbestuurder en Jakatra's koning wist staande houden, trachtte Reynst te vergeefs eene verlaging van het toltarief en opheffing van andere lasten te verkrijgen, terwijl ook eene zending naar Mataràm mislukte.

Reeds lijdende uit den Molukschen Archipel teruggekomen, mocht hij het einde van 1615 niet beleven. Den 7den December overleed de tweede gouverneur-generaal te Jakatra, na slechts één jaar in zijne betrekking werkzaam te zijn geweest.

Dr. Laurens Reael, gouverneur der Molukken, werd op den 19den Juli van het volgende jaar, door den raad van Indië — die voor de eerste maal van dat benoemingsrecht gebruik maakte — tot opperlandvoogd van Neêrlandsch Indië aangesteld. Onder zijn bestuur gelukte het den commandeur Jan Dirkszoon Lam de Engelschen onder Samuel Castleton van de Banda-eilanden te verwijderen en Poelo Ai te hernemen. Hierdoor werden de Bandaneezen wel tot een beter nakomen van de vroeger gesloten overeenkomsten genoodzaakt, maar de Engelschen — die zich ook op Poelo Run gevestigd hadden — bleven in hunne vijandige pogingen volharden en berokkenden de Comp. veel nadeel. De vredelievende gouverneur-generaal trachtte te vergeefs de zaken te schikken, daar hem de voldoende middelen ontbraken om met meer kracht op te treden, vooral toen het Nederlandsch eskader onder Lam, op den 28sten October, nabij de baai van Manilla in een bloedig zeegevecht, waarbij ongeveer 250 Nederlanders sneuvelden, door de Spanjaarden werd uiteen geslagen.

Gelukkig echter waren ook zij na het einde van den strijd niet bij machte om iets van belang tegen onze kantoren in de Molukken te ondernemen.

De naijver der Engelsche O. I. Compagnie openbaarde zich overal, waar zij slechts eenigszins in staat was hare

wezenlijke of vermeende rechten te doen gelden en te handhaven, 't geen voornamelijk te Bantam en in de Molukken tot velerlei en zelfs bloedige botsingen aanleiding gaf.

Maar al werden ook de inlanders somtijds op eene Albion onwaardige wijze ondersteund, terwijl zijne schepen alle zeeën doorkliefden, bleven ook onze landgenooten niet achter, in het doen van belangrijke ontdekkingen, al strekten ze niet altijd tot geluk en voordeel van de ondernemers. Zoo werd o. a. het schip de *Eendracht*, de boodschapper der heuglijke tijding, dat een minder gevaarlijke doortocht dan de Straat van Magellaan gevonden was, door den onverbiddelijken Coen verbeurd verklaard, omdat door dien tocht het octrooi der Comp. werd geschonden. De ontdekkers der zee-engte van Lemaire en Kaap Hoorn hadden waarlijk beteren dank verdiend. Van 't hunne beroofd, keerden zij met het eskader van Spilbergh naar 't moederland terug. Slechts aan Schouten was het vergund, zich over eene zóó gestrenge handhaving van dat octrooi te beklagen en schadevergoeding te eischen; zijn tochtgenoot Lemaire was onderweg gestorven.

Als handhaver der rechten van de Comp., deed de directeur-generaal en president van Bantams factorij, almede twee schepen, door de Fransche O. I. C. te St. Malo uitgerust en grootendeels door Nederlanders bemand, in beslag nemen, ten gevolge waarvan later eene schadeloosstelling van 550.000 livres aan de reeders moest worden uitgekeerd. Hevige twisten omstreeks denzelfden tijd tusschen Coen en den rijksbestuurder van Bantam ontstaan, hebben veel tot het besluit eener vestiging als centraal punt te Jakatra bijgedragen. Maar noch de listen en lagen hem door Mataram en Bantam gelegd, noch de komplotten door der Britten haat en ijverzucht gesmeed, deden Coen een oogenblik wankelen in zijn besluit, Neêrlands gezag krachtdadig te handhaven; en 't was door zijn toen reeds overwegenden invloed, dat eene talrijke vloot voor Bantam verscheen, om een aanval der Engelschen tegen onze factorij te bestraffen en hun — op grond der bestaande traktaten — de vaart in de Moluksche wateren door den raad van Indië werd ontzegd.

Reael, die in den gespannen toestand waarin men verkeerde, naar Bantam was overgekomen, om zich met den directeur-generaal omtrent verschillende zaken te verstaan, had zijne standplaats te Ternate weder ingenomen, toen hij op zijn reeds vroeger te kennen gegeven wensch zijne hooge waardigheid neder te leggen, een gunstig antwoord ontving. Die wensch stemde geheel met het verlangen der Kamer van XVII overeen. Zij verlangde namelijk Coen als zijn opvolger te benoemen, van wiens opperbeleid meer veerkracht, meer doortastende en afdoende maatregelen waren te verwachten. In deze verwachting werd zij dan ook niet bedrogen. De moeilijke omstandigheden, waaronder hij zijn bestuur overgaf, hielden Reael echter tot in Augustus 1618 in den Archipel terug. Later mocht hij het moederland nog vele en belangrijke diensten bewijzen, en 't Realen-eiland te Amsterdam houdt de herinnering aan den naam van den vriend van Hooft, Huygens en Vondel, ook bij den nazaat levendig.

De onwrikbare geestkracht en onverzettelijke wil van den nieuwbenoemden gouverneur-generaal deden hem te midden der dreigende gevaren bovendien aan twee machtige tegenstanders, — de toenemende ijverzucht van Engeland en Indiaansche trouweloosheid — vóortdurend het hoofd bieden. Dientengevolge werd het echter noodig, den zetel van 't bestuur naar Jakatra over te brengen en de loge aldaar tot een verdedigbaar fort in te richten.

Van toen af begon een strijd tusschen Indiaansche sluwheid en Europeesch beleid, waarbij Engeland niet altoos de waardigste rol vervulde: een strijd, waarin Neêrlands landvoogd eindelijk op Bantams rijksbestuurder pangéran Aria Rama di Mangala de zege behaalde. Deze, zich den haat van den vorst — zijn vroegeren pleegzoon — tegen de Hollandsche kafirs (ongeloovigen) ten nutte makende, voor den steeds toenemenden westerschen invloed beducht en door eigenbelang gedreven, wist tevens op behendige wijze van der Britten handelsnijd en de zelfzucht van Jakatra's regent partij te trekken. Al die elementen moesten samenwerken, om op een door hem gekozen oogenblik Hollands macht te vernietigen. Mocht hij dat kunnen bewerken,

zoo vermeende hij, de daartoe gebezigde werktuigen, elk afzonderlijk met gemak weer te kunnen verbreken, en zich alzoo met aller buit te verrijken. Hierin rekende hij echter buiten den waard, of liever buiten den gouverneur-generaal, die steeds op zijne hoede, sedert lang de plannen van zijn listigen tegenstander had doorzien. Ofschoon Coen door zijne kloeke en fiere houding tot dusverre alle vijandige bedoelingen en aanslagen zoowel op de factorij als op zijn leven had weten af te weren, besefte hij evenwel geheel zijn hachelijken toestand. Door afgunst en verraad omgeven, kon hij ieder oogenblik tot een ongelijken kamp geroepen worden. Daarom had hij bij tijds de compagniesgoederen op de ter reede liggende schepen in veiligheid gebracht en was steeds voortgegaan de loge te doen versterken. Al spoedig werd ze, zoowel met het vuur der tegen haar over gelegene Engelsche factorij — door eene zware batterij gedekt — als met dat van de opgeworpen verschansingen der Jakatranen bedreigd. En toen hij vernam dat ook Mataram zich bij zijne vijanden had gevoegd, begreep hij dat het beslissend uur naderde, waarin alles van zijn moed en tegenwoordigheid van geest zou afhangen.

Terzelfder tijd wierp Engeland het masker af. Een van Patani komend koopvaardijschip werd door het Britsche eskader dat voor Bantam kruiste, aangehouden en prijs gemaakt, terwijl men tevens aanstalten maakte de loge te beschieten. Coen liet onmiddellijk de Engelsche batterij opeischen, en na een ontwijkend antwoord ze aanvallen en verbranden. Het oogenblik van handelen was gekomen: de oorlog was verklaard.

Weldra verscheen geheel de vijandelijke vloot onder Thomas Dale en William Parker — elf zeilen sterk — op de kust, eischte Hollands factorij en schepen op, en wilde den gehaten en gevreesden nabuur het land doen ontruimen. Coen kon die vloot slechts zeven half toegeruste schepen tegenover stellen. Toch gaat hij ze op 31 December 1618 te gemoet. Op den 2den Januari 1619 geraakte men op de hoogte van 't eiland Onrust slaags, en hoewel de overwinning onbeslist bleef, begrijpt de gouverneur-generaal dien strijd niet te mogen hervatten.

De grootste belangen, ja het geheele zijn der Comp. stonden hier op het spel, en zulk een hoog spel durfde en mocht hij niet wagen. Toen bovendien gebrek aan buskruit en eene nieuwe versterking der Engelsche vloot den reeds zoo ongelijken strijd geheel onmogelijk maakten, hield hij af en wendde na een gehouden krijgsraad den steven naar de Molukken. Hij had het plan gevormd om later met de dáár vereenigde schepen tot ontzet der ingesloten loge terug te keeren, welke hij onder de hoede van van den Broek achterliet, met last, haar niet dan bij uitersten nood aan den Brit, maar nimmer den Javanen over te geven.

Wie herinnert zich niet, hoe de naam van v. d. Broek evenals de roemvolle verdediging van 't fort te Jakatra steeds met eerbied werden herdacht? En toch eischt de onverbiddelijke geschiedenis thans eene geheel andere voorstelling van die feiten. Naarmate de geschiedkundige waarheid meer en meer uit het stof der archieven te voorschijn treedt om personen of zaken hunne juiste plaats aan te wijzen, naar die mate gaat menige illusie verloren. Zoo ook hier. Van deze gedurende meer dan twee en een halve eeuw zoo opgevijzelde verdediging en van den Broek's heldhaftig gedrag voor de muren van Jakatra blijft niets over. Niets dan 't geen Coen er van schrijft in zijnen brief aan H.H. bewindhebbers d.d. 5 Augustus 1619; „nae ons vertreck van Jacatra is het daer in 't fort seer schandelijck gegaen, d'eere van de natie wierd vrij wat gecrenckt" enz. enz.

Gedurende eenige dagen schijnt zijn vertrek geheim gebleven en de bezetting voort te zijn gegaan de loge te versterken, waarin zij — vreemd genoeg — door de Engelschen niet verhinderd werd, die toen reeds met Bantam overeengekomen waren er zich meester van te maken. Van den Broeck sloot zijnerzijds een verbond met den regent van Jakatra, maar werd met eenige der zijnen door dien trouweloozen bondgenoot op de meest verraderlijke wijze gevangen genomen, met het doel de bezetting van het fort tot de overgave te noodzaken. En nu zou het verhaal der zelfverloochening van den vroeger gevierden held moeten volgen.

Uit een reeks van brieven aan den bevelhebber Pieter van Raey, die allengs dringender werden om toch den geëischten losprijs voor de gevangenen te betalen, blijkt echter duidelijk, hoe v. d. Broeck tevens den raad geeft, het fort — inmiddels door de Engelschen opgeëischt — aan hen over te leveren, en die raad werd mondeling herhaald toen men hem, als een misdadiger gebonden, voor de muren bracht. Een paar dagen later was dan ook door den krijgsraad tot de overgave besloten. Ware Bantams rijksbestuurder niet tusschen beide gekomen, dan zouden op den 1sten Februari, geschut en krijgsvoorraad den Brit, geld en goederen den Jakatraan in handen zijn gevallen, bij welk verdrag tevens de vrijheid der gevangenen en de overtocht der bezetting naar Koromandel was bedongen. Dit streed echter — gelukkig voor Nederland — geheel met Bantams belangen en bedoelingen.

Aan zijne arglistige staatkunde getrouw, had de sluwe pangéran, ter bereiking zijner baatzuchtige oogmerken, zijne troepen in Jakatra reeds vroeger aanzienlijk versterkt, onder den schijn van tegen de Comp. samen te spannen. Op 't gegeven oogenblik echter zijne bondgenooten verlatende, verzette hij zich tegen het gesloten verdrag en eischte den begeerden buit voor zich zelf. De Engelschen gevoelden zich niet sterk genoeg aan die talrijke benden het hoofd te bieden; Dale, zich op zijne beurt belegerd en verraden achtende, begaf zich onmiddelijk aan boord, en nauwelijks had hij zijne krijgsmacht op de ter reede liggende schepen vereenigd, of de niets kwaads vermoedende regent van Jakatra werd overvallen, uit zijn leenmanschap ontzet, naar het gebergte verdreven en zijn rijk bij Bantam ingelijfd.

De Engelschen van hunne medehelpers verstoken en voor Bantam beducht, verlieten aldra de reede om op onze schepen jacht te maken. En toen bij een hernieuwde opeisching van den rijksbestuurder, de bezetting, eindelijk inziende dat op vriend noch vijand, maar alleen op eigen kracht en moed te rekenen was, het kloek besluit nam zich tot het uiterste te verdedigen, slaagde zij er al spoedig in de haar bedreigende batterijen te vernielen. Van toen af was geen gevaar meer te vreezen: en op den

12[den] Maart werd door kapitein van Raey op plechtige wijze de naam Batavia geschonken aan het fort, dat door de lafhartigheid der bezetting, meer dan eens op het punt was, om in 's vijands handen over te gaan. 't Was wel het minst aan hem en de zijnen, bij die doopplechtigheid van het zoogenaamde „Nederlandsche *Rendez-vous* in Indie" voor te zitten. De vier bolwerken verkregen de namen van Holland, Westvriesland, Zeeland en Gelderland, later veranderd in die van Robijn, Diamant, Saphier en Parel.

Coen, die ter eere van zijne geboorteplaats het liever Nieuw-Hoorn genoemd had, en zijne brieven nog altijd uit „het fort Jakatra" dateerde, moest eindelijk krachtens aanschrijving der XVII van 4 Maart 1621, den naam Batavia eerbiedigen.

Op den 10[den] Mei brachten de raden van Indië Pieter de Carpentier en Andries Soery — daartoe door Coen van Amboina afgezonden — de heuglijke tijding zijner terugkomst aan de bezetting van Jakatra over. En werkelijk verscheen hij eenige dagen later, na te Japara den in 't vorige jaar op de Hollanders gepleegden moord te hebben gewroken, met zijne vloot voor de muren van het fort. Toen was de handhaving van Neêrlands eer weder aan goede handen toevertrouwd.

Nauwelijks waren de troepen ontscheept, of hij joeg de bevolking op de vlucht, vernielde de Javaansche stad en deed op hare rookende puinhoopen, Batavia, de „toekomstige Koningin van het Oosten," als hoofdzetel van ons bestuur in Indië verrijzen.

Na die overwinning voor Bantam verschijnende, verkreeg hij de uitlevering van v. d. Broek en een 100tal andere gevangenen, die door den rijksbestuurder uit Jakatra waren medegevoerd, maar kon van zijnen onverzoenlijken vijand de hernieuwing der vroegere handelsbetrekkingen niet verwerven. Ook wilde de pas opgetreden en voor onze zegevierende wapenen bevreesd geworden vorst zich aan geene nieuwe verbintenissen onderwerpen en de vijandelijkheden hielden, met geringe tusschenpoozen, gedurende vele jaren aan.

Bij de terugkomst van Coen, had de Engelsche admiraal

Straat Soenda met zijne vloot wel verlaten, maar de rekening met Holland was niet afgesloten. Weldra had de vereffening plaats. Bij Patani werden twee, en op Sumatra's kust vier Britsche schepen prijs gemaakt, en dezelfde Dutchmen, die Dale geheel overwonnen achtte, dreigden thans den Brit uit den Archipel te verjagen. Reeds hoopte de wakkere Coen dat doel te bereiken, reeds waande hij zich alléén meester van den Indischen handel, toen in Europa ter kwader ure, tusschen de Engelsche en Hollandsche Compagnieën onderhandelingen werden aangeknoopt, welke die schoone hoop deden verdwijnen.

Een verdrag, in 1619 na vele afgebroken en weder aangeknoopte onderhandelingen te Londen voor den tijd van 20 jaren gesloten, en den 27sten Maart 1620 door Coen met grooten weerzin ontvangen en afgekondigd, moest vroegere twisten doen vergeten. Dit monster-verbond — met recht een doos van Pandora genaamd — zou naar men meende, alle bestaande geschillen uit den weg ruimen: wederzijdsche belangen moesten vereenigd en door een gemeenschappelijken raad van defensie van acht leden, die eene vloot, 20 schepen sterk, te zijner beschikking had, behartigd en beschermd worden. Maar al spoedig werd men het oneens: de Engelschen weigerden aan sommige bepalingen te voldoen, Coen bleef hardnekkig zijne eischen volhouden, vertrok weldra naar de Molukken, om het monopolie van den specerijhandel aan zijne meesters te verzekeren, en opnieuw werd de bedekte doch niet minder vinnige strijd tusschen de twee mededingsters voortgezet.

't Gelukte Coen den trouweloozen Bandanees te straffen, of liever — om geen Compagnie-stijl te gebruiken en te zeggen wat meer met de waarheid overeenkomt — 't gelukte hem, de voor have en vrijheid strijdende bevolking onder zijn ijzeren vuist te doen bukken, en de ongelukkige schier geheel ontvolkte Banda-eilanden tot een wingewest der O. I. C. te maken. Ten einde van deze door den oorlog zoo zeer geteisterde gewesten het meeste voordeel te trekken, machtigde hij den toenmaligen gouverneur Maarten Sonck, om bepaalde terrein-loten ter

ontginning aan Europeanen uit te geven, en door slaven te doen bewerken, waarvan de notentuinen en specerijperken herkomstig zijn. De toen op Banda voorgevallen feiten, werpen eene donkere schaduw op het leven van dien kloeken, maar ruwen soms wreeden krijgsman. Zonder nu tal van treurige herinneringen op te wekken, zij liever vermeld dat men de rust op Amboina, en het bezit van 't eiland Pehoe (later bij onderlinge schikking voor Formosa verruild) aan het beleid van Coen had te danken. Minder gelukkig slaagde hij in de uitbreiding van onzen handel op Japan, waar hem tevens het verder aanwerven van soldaten werd ontzegd.

Omstreeks dien tijd kwam Willem IJsbrantsz Bontekoe — in 1618 uit het moederland vertrokken, met zijn schip in de lucht gevlogen, en uit tallooze gevaren als door een wonder gered — met het overschot der zijnen in eene boot te Batavia aan. Door den gouv.-gen. (zijn stadgenoot) met de meeste deelneming en welwillendheid ontvangen, aanvaardde Bontekoe later eene zending naar China, waar hij vele en goede diensten bewees.

Met Mataram waren vredelievende onderhandelingen aangeknoopt, en ook Bantam scheen meer tot de Comp. te willen naderen, toen Coen, die reeds vroeger het verlangen te kennen gegeven had in 1622 terug te keeren, tot groot leedwezen der bewindhebbers zijne waardigheid voorloopig op den directeur-generaal de Carpentier overdroeg, en bijna terzelfder ure dat het octrooi der Comp. moest worden verlengd, de reis naar 't moederland aannam.

Was het eerst verleende octrooi tot vestiging en uitbreiding van den handel te verdedigen, was 't in 1602 zelfs billijk, nuttig en noodzakelijk te achten, de verlenging er van, werd door velen een staatkundige misslag genoemd. Velen keurden het af, zulk een monopoliseerend handelslichaam te bestendigen, waardoor eene schier onafhankelijke macht, die zóó diep in politieke, algemeene en bijzondere belangen kon ingrijpen, in den staat werd bevestigd en gehandhaafd. Toch werd het met eenige wijzigingen voor den tijd van 21 jaren verlengd.

Coen, in 't moederland met die eerbewijzen ontvangen, welke men aan zijne groote verdiensten en bekwaamheden

verschuldigd was, drong onder meer verbeteringen vooral aan op „kolonisatie en openstelling van vrijen handel in Indië”. Hij verlangde „een stelsel van koophandel, door bijzondere personen gedreven, met consignatie op Batavia”, en reeds had hij sommige verstokte monopolisten half bekeerd, reeds sprak men „van volkplantingen en het uitgeven van gronden”, toen het oude stelsel door bijkomende omstandigheden, waaraan de oppositie der z.g.n. „doleerende participanten” niet vreemd was, de zege behaalde.

De Carpentier wist al het goede, door zijn voorganger tot stand gebracht, te bewaren en te onderhouden. Het Indische plakaatboek (algemeene verzameling van wetten en instellingen door Coen in 't leven geroepen) getuigt evenzeer voor zijne gehechtheid aan, en eerbied voor de wet, als voor zijne zucht naar orde, regelmaat en eene behoorlijke rechtsbedeeling. Niet minder zorg wijdde hij aan de instandhouding en uitbreiding van scheepvaart en handel. Nieuwe ontdekkingen deden nieuwe bronnen van welvaart ontluiken. De Aroe-eilanden erkenden de souvereine macht der O. I. C., Formosa werd door het fort Zeelandia versterkt, en een aanzienlijk deel der noordkust van Nieuw-Holland benevens de diep landwaarts inloopende golf naar hem genoemd (Carpentaria).

Ongelukkig had onder zijn bestuur op Amboina in 1623 eene rechtspleging plaats wegens samenzwering en hoogverraad, ten gevolge waarvan eenige Britsche onderdanen en Japansche soldaten, die allen hunne medeplichtigheid bekenden, ter dood werden veroordeeld 1). Die onstaatkundig aangevangen procedure en de daarop gevolgde even onstaatkundige voltrekking van dat wel wat onbesuisd geslagen vonnis door den toenmaligen gouverneur der Molukken, Herman van Speult, in stede van de zaak aan de beslissing van de Carpentier of van den raad van defensie te onderwerpen, werd door de Engelschen „de moord van Ambon” genoemd. Jarenlang bleef die zoogenaamde moord, eene oorzaak van haat en verwijdering

1) De schuldbekentenis van Gabriël Towerson, den hoofdaanlegger van 't komplot, is o. a. in 't rijks-Archief berustende.

tusschen de volken, een twistappel tusschen de beide naijverige Compagnieën en een steen des aanstoots tusschen 't Britsche gouvernement en de Algemeene-Staten. Eene reeks van diplomatieke nota's, de eene nog scherper dan de andere, en vertoogen van de Engelsche gezanten, gaven in 1628 aanleiding tot het instellen van een nader onderzoek. Menig verwijt, ja de meest vijandige verklaringen zelfs moesten voorafgaan, eer die ongelukkige zaak, in 1653 door Cromwell weder opgevat, in 't volgende jaar bij den vrede van Westminster tot eene gereede oplossing kwam. Zij had der Britten verwijdering uit den Archipel der Specerijen ten gevolge, waardoor de laatste band tusschen de twee Compagnieën onherroepelijk verbroken en het traktaat van 1619 als van zelf verscheurd werd. Niet vóór 1667 bij den vrede van Breda, kwam dit ongelukkig rechtsgeding voor goed in het vergeetboek.

Inmiddels ging men op Java een moeielijken tijd te gemoet. Wel had de Carpentier die steeds met de meeste behoedzaamheid, de aanmatigende handelingen der Engelschen onschadelijk wist te maken, na de aftreding van den rijksbestuurder van Bantam weder eenige betrekking met dat rijk aangeknoopt, en waren zijne gezanten in Karta, toen de hoofdstad van Matarams vorst, met onderscheiding ontvangen, zonder dat daarom de bestaande toestand eene werkelijke verbetering onderging.

Het in 1626 afgevaardigde gezantschap was evenwel niet tot de hofreis toegelaten; Palembang, de erfvijand van Bantam, had zich nauw met Mataram verbonden en in gespannen verwachting zag de Carpentier de veroveringsplannen, door dien machtigen despoot tegen westelijk Java gesmeed, langzamerhand zich ontwikkelen en tot rijpheid komen. 't Was hem echter eene geruststelling bij het nederleggen zijner hooge betrekking, de teugels van 't bewind aan dezelfde krachtvolle handen te mogen overgeven, waaruit hij ze ontvangen had.

De terugkomst van Coen, die op herhaalden aandrang der XVII, en in weerwil van den hevigen tegenstand van den Engelschen gezant Dudley Carleton, den laatsten September van 't jaar 1627, ten tweedenmale het opper-

gezag aanvaardde, bracht vele gemoederen in beweging. Zij was den Brit een doorn in 't oog en een onheilspellend teeken voor den Javaan. Beiden hadden zijne onkreukbare trouw, zijn ijzeren wil en sterken arm van nabij leeren kennen. Nauwelijks is hij dan ook in zijne hooge waardigheid erkend, of van alle kanten dreigt het gevaar. Tot tweemalen toe was de dolk van den Maleier op zijne borst gericht, maar zijn uur had nog niet geslagen. Kalm en onverschrokken overziet hij den even moeilijken als gevaarvollen toestand, en doet, onder andere voorzorgsmaatregelen, de wallen en het kasteel van Batavia zooveel mogelijk versterken. 't Was een jaar, voor dat Mataram zijne benden tegen dien zwak bevestigden zetel van ons bestuur afzond.

Tjakra Koesoema, een kleinzoon van den panembahan senapati 1), onder wiens regeering de Nederlanders zich in den Archipel vestigden, zat op Matarams troon. Door zijne overwinningen, zoowel in het midden en den oosthoek van Java als op Madoera, tot het toppunt zijner grootheid genaderd, had hij den weidschen titel van soesoehoenan aangenomen en werd schier overal als sultan Ageng (de Groote) erkend. Meermalen, doch altijd te vergeefs, had hij getracht den G.-G. over te halen hem als opper-vorst van Java te erkennen, als zoodanig jaarlijks door een gezantschap hulde te bewijzen en zich met hem nopens de verovering van Bantam te verstaan. En toen hij in April 1628 opnieuw die beide eischen herhaalde, werden ze kortaf geweigerd. Dit had den oorlog ten gevolge, en reeds in de maand Augustus vertoonde zich zijn leger voor Batavia.

De stad van eene zwakke omwalling voorzien en door eenige kleine forten gedekt, was met een gering aantal troepen — door eenige honderden Chineezen en Mardikers (vrije inboorlingen) versterkt — geheel onvoldoende bezet. Toch bood het garnizoen, dat de Bantammers kort te voren getracht hadden bij verrassing te overrompelen, ook thans een dapperen wederstand. Iedere toeleg om zich van de buitenwerken meester te maken werd verijdeld, even

1) Zie het inleidende hoofdstuk.

als vroeger de poging om het kasteel van de zeezijde te nemen mislukt was. Elke aanval werd moedig afgeslagen: en bij een goed bestuurden uitval gelukte het zelfs de vijandelijke legerplaats gedeeltelijk te vernielen. De Javanen leden eene geduchte nederlaag, waarbij hun aanvoerder Baoe-Raksa en de voornaamste bevelhebbers sneuvelden. Zulk een uitslag was niet te verwachten. In den waan dan ook, dat Batavia voor de kracht zijner wapenen had moeten bukken, zond de soesoehoenan een tweede leger onder een zijner rijksgrooten toemenggoeng Soera Ngalaga, ten einde den zoo begeerden buit in bezit te nemen. Maar in stede van een overwinnend leger op de puinhoopen van Batavia, vindt hij de verminkte lijken van Matarams bevelhebbers in de half verbrande legerplaats der Javanen. Moedig stelt Soera Ngalaga zich aan het hoofd der zijnen, en toen de verdedigers, overmoedig op hunne behaalde zege, ook hem durfden aantasten, moest die kleine, maar dappere schaar met bebloede koppen terug wijken.

Dagen lang hield hij de stad ingesloten, alles werd in het werk gesteld, om ze tot de overgave te dwingen. Eindelijk doet hij eene wanhopige doch vruchtelooze poging zich van het reduit der zoo krachtig verdedigde schans Hollandia meester te maken, en de stad, door het afleiden der rivier bij gebrek aan water te doen vallen. Na alle middelen van aanval te hebben uitgeput, was hij echter in de eerste dagen van December genoodzaakt, het beleg op te breken en den terugtocht aan te nemen.

De twee bevelhebbers, die voor Hollandia het hoofd hadden gestooten, liet hij met meer dan 700 hunner volgelingen ter dood brengen, in de hoop daardoor *zijn* hoofd althans te redden. Maar die wraakoefening was den Indischen despoot niet genoeg; ook de boodschapper van de geleden nederlaag moest met zijn leven dien hoon en den onvoldanen wensch van zijnen meester boeten. De geschiedenis van Mataram is eene aaneenschakeling van gruwelen door eene reeks van nietswaardige ellendige tirannen begaan. Alleen op eigen voordeel en zinnelijk genot bedacht, beschouwden de vorsten het arme volk dat onderdanig en kruipend van aard zich voor hunne almacht in het stof ter neêr boog, als geschapen om

hunne beurzen te vullen en de meest eerzuchtige plannen of dierlijke lusten te dienen.

De keizer, in zijne hoog gespannen verwachting teleurgesteld en aan geen wederstand gewoon, verzamelde een nog grooter leger en verscheen op den 22sten Augustus 1629, volgens sommige schrijvers, aan het hoofd van meer dan 80,000 man voor Batavia.

Coen, hoewel hij in zijn huis met veel leed had te kampen, — door de openbare terechtstelling van den verleider, den vaandrig Kortenhoef, en de geeseling van het verleide meisje, Sara Specx zijne pleegdochter gevolgd, — was voor zijne stad niet werkeloos gebleven. De geheel onverwachte vriendschapsbetuigingen van Mataram hadden zijn wantrouwen opgewekt, en de noodige maatregelen tegen een tweeden aanval doen nemen. Nieuwe forten hadden het verdedigingsvermogen der stad verhoogd, gewapende burgers sloten zich moedig bij het garnizoen aan, en de soesoehoenan had weinig kans beter te slagen dan zijne voorgangers. Toen hij o. a. gebruik wilde maken van de voorraadschuren — tot onderhoud van zijn leger te Tagal en Sabang opgeslagen — was ook dáár de opperlandvoogd hem vóór geweest: hij vond ze door Adriaan Maartensz. Block vernield of verbrand. Men scheen zich dan ook niet bijzonder veel over dit beleg te bekommeren, toen Batavia eensklaps in diepen rouw werd gedompeld. De gouverneur-generaal was op den 20sten September in de kracht van zijn leven aan eene korte doch hevige ziekte bezweken, en die dood mocht te recht een onherstelbaar verlies genoemd worden. De O. I. C. verloor in Coen haren hechtsten steun, Batavia een onovertroffen bewindvoerder en Nederland den stichter van zijne macht, den handhaver van zijn gezag in Indië. Toch moesten er bijna twee en een halve eeuw over die groeve heengaan eer men in een hem waardig gedenkteeken, de openbare hulde van een dankbaar volk aan een zijner edelste burgers zag verrijzen.

Nog vóór de begrafenis, verscheen een Hollandsch schip op de reê, aan welks boord de man vertoefde, bestemd om zulk een voorganger op te volgen. 't Was Jacques Specx, die door den raad van Indië voorloopig tot opper-

landvoogd aangesteld, de onafgedane taak der bevrijding van Batavia op zich nam en ten einde bracht.

De weinige geestdrift der door ziekte en gebrek geteisterde Javanen, gepaard aan de slechte uitwerking van hun geschut, maakte de verdediging gemakkelijk, en het reeds tot op de helft geslonken Javaansche leger, dat zich buiten het bereik van 't geschut had teruggetrokken, werd in de eerste dagen van November genoodzaakt den aftocht te blazen.

Nu ten gevolge van de overmacht der Nederlandsche wapenen, thans voldingend bewezen, het prestige van Mataram's vorst daalde naarmate de Comp. aan invloed, aanzien en gezag had gewonnen, deed ook Bantam van meer vredelievende gezindheid blijken; handel en scheepvaart werden tusschen die stad en Batavia hersteld. Toch waren Heeren bewindhebberen met het bestuur van Specx niet ingenomen: vooral werd hij gewantrouwd ten opzichte van den particulieren handel — op nieuw aan de meest beperkende voorwaarden onderworpen — en moesten de belangen der vrijburgers, die grootendeels in dien handel hun bestaan vonden, en ook door zijn grooten voorganger zoo veel mogelijk behartigd waren, weder geheel voor de kleingeestige eischen van het monopolie-stelsel wijken. Na het sluiten van een of- en defensief verbond met Hamza, die Modafar als koning van Ternate was opgevolgd, gaf hij in September 1632 zijne betrekking — waarin hij door de Kamer van XVII nimmer werd bevestigd — aan Hendrik Brouwer over.

Niet minder dan zijne voorgangers, trachtte ook deze landvoogd, van een nieuwe instructie op het regeeringsbeleid voorzien, het gezag en den invloed zijner lastgevers — algemeen door de inlanders „de Companie" genoemd — steeds verder uit te breiden. Het diplomatiek beleid van Brouwer droeg echter weinig vruchten. Hij was even ongelukkig in zijne pogingen om het lot der vrijburgers te verzachten, als in zijne voorstellen aan den sultan van Bali om Mataram den oorlog aan te doen. Zonder den vrede met dit rijk op duurzamen voet te kunnen herstellen, waaraan der Comp. veel gelegen lag, vooral nadat in November 1633 de oorlog tusschen Bantam en

Batavia op nieuw was uitgebroken, werd hij door Antonie van Diemen vervangen, die bereids drie jaren te voren als zijn opvolger was aangewezen.

Vreemd moge het klinken — toch kan het door officieële documenten worden gestaafd — dat de O. I. C. toen reeds met moeite aan hare verplichtingen kon voldoen, en vreesde, „zonder groote bezuinigingen, onder de steeds toenemende lasten te moeten bezwijken."

HOOFDSTUK IV.

DE OOST-INDISCHE ARCHIPEL TOT AAN HET BESTUUR VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL MAETSUIJKER.

1636—1653.

Op den 1sten Januari 1636, nam van Diemen de teugels van het bewind in handen, en werd er eene nieuwe reeks van voorspoedige en winstgevende jaren voor de O. I. C. geopend.

Zijn bestuur is merkwaardig zoowel door de meer vredelievende houding die hij tegenover Bantam en Mataram wist aan te nemen, ofschoon hij geheel het gevoelen deelde van zijn voorganger nopens de staatkundige verhouding dezer landen, als door de ontwikkeling en uitbreiding aan Batavia en vele takken van nijverheid en landbouw gegeven. Hij bleef het denkbeeld getrouw, dat de bloei van Batavia afhankelijk was van Bantams verval: en toch mocht dit niet te klein en Mataram te groot worden.

Omstreeks 't midden van dat jaar kwam een wapenstilstand tusschen die twee voornaamste koopsteden van Java tot stand, maar 't duurde tot 1639 voor het handelsverkeer op den ouden voet werd hersteld, terwijl de soesoehoenan intusschen zijn gezag en invloed al meer en meer trachtte uit te breiden, waaraan echter door den val van Malakka een gevoelige slag werd toegebracht.

Wanneer wij thans den gouv.-gen. in den Molukschen Ar-

chipel volgen, dien wij te lang reeds uit het oog verloren, doet de geschiedenis ons eene minder schoone bladzijde kennen, want nog altijd drukte het monopoliestelsel loodzwaar op de arme bewoners van die overigens zoo rijke gewesten, en gaf elk oogenblik aanleiding tot feitelijk verzet.

Reeds onder Specx en Brouwer waren ten gevolge van herhaalde ongeregeldheden, door de op Klein-Ceram (Howamohel) en elders gevestigde kimelaha's (stedehouders der koningen van Ternate) aangestookt, de gouverneurs Gijzels, van den Heuvel en van Deutecom, die geen van allen hunne roeping begrepen, terug geroepen en vervangen. Maar ook die maatregel had het nog immer smeulende vuur van weêrspannigheid, haat of wraak door het wanbestuur dezer gezagvoerders opgewekt, niet kunnen uitdooven. En geen wonder; want om den sluikhandel tegen te gaan, waren duizenden nagelboomen op Ceram's kusten geschild of uitgeroeid, de arme inwoners uit hun land verdreven, en vele hoofden (orang-kaja's), waaronder Kakiali, den geliefden capitan-Hitoe gevangen genomen. De inlanders hadden zich dien ten gevolge in het sterke Luciëla, den toenmaligen zetel van het Ternataansche bestuur op Howamohel, en in Wawani genesteld, of eene wijkplaats gevonden in het gebergte. Dààr waanden zij zich veilig, en meenden er elken aanval te kunnen trotseeren.

Toen na den dood van koning Modafar, de sluwe Hamza — door Spanjes invloed — Ternates troon beklom, gaf hij een dubbelen last aan Leliato en Loehoe, de stedehouders zijner Ambonsche en Ceramsche landen. Zij moesten namelijk bij het tegengaan en uitroeien van den sluikhandel den Nederlanders in schijn de behulpzame hand bieden, maar deze in het geheim z. v. m. trachten aan te moedigen en te bevorderen. Daardoor was er spanning en wantrouwen ontstaan, waarop feiten gevolgd waren, die de komst van den G.-G. noodzakelijk maakten. Zijne tusschenkomst mocht vooral niet langer worden uitgesteld, toen eene vruchtelooze poging om Luciëla en het versterkte Wawani te bemachtigen ten gevolge had, dat ook Oma, Honimoa, Noesa Laut, en zelfs de Christenen op Leitimor de Comp. afvielen. Gelukkig namen de

zaken oogenschijnlijk dan ook een beteren keer, toen van Diemen in 1637 met eene aanzienlijke vloot, door de raden van Indië Caan en Ottens vergezeld, in de Moluksche wateren verscheen, en Luciëla stormenderhand werd ingenomen. De orang-kaja's der omliggende eilanden kwamen nu al spoedig den overwinnaar op het fort Victoria begroeten of hunne onderwerping aanbieden. Na de rechtmatige grieven kenbaar te hebben gemaakt, die aanleiding hadden gegeven tot een gewapend maar wettig verzet, werden allen in genade aangenomen en scheen de vrede op Howamohel en Leitimor hersteld. Ook met de Hitoeëzen, die echter hunne bergen niet verlaten wilden, vóór dat Kakiali in vrijheid was gesteld, werden even als met de koningen van Ternate en Makassar nieuwe overeenkomsten gesloten. Maar hoe konden deze eenig goeds beloven, zoolang het monopoliestelsel steeds de spil bleef waarom alles moest draaien?

De G.-G. keerde kort daarop naar Java terug, met belofte in het volgende jaar weder te komen en liet Ottens als landvoogd der Molukken achter.

Die schijnbare rust en vrede waren dan ook van korten duur.

De onverzoenlijke Kakiali kon den hem aangedanen hoon niet vergeten en wilde zich aan het gehate monopolie, dat Holland rijk, maar de Molukken arm maakte, niet onderwerpen. Hij kocht de kruidnagelen van geheel Hitoe op, om ze aan anderen tegen veel hoogere prijzen dan de Comp. gaf, te verkoopen; zijne onderdanen weigerden aan de hongitochten, — die in uitroeiings- en verdelgingstochten ontaard waren — deel te nemen, en Cerams zuidkust, zoowel als Hitoe's stranden bleven de brandpunten van verzet, sluikhandel en zeerooverij.

Zelfs na de terugkomst van den G.-G. in 1638, die ook op Banda de zaken kwam regelen, bleven er te veel vonken smeulen van gekwetst eigenbelang, van zucht naar vergelding en wraak, dan dat er vrede en rust konden heerschen. Menigen eed moest nog verbroken, menig traktaat verscheurd en veel onschuldig bloed gestort worden, eer het monopoliestelsel hier de overwinning zou behalen.

De even listige als trouwelooze koning van Ternate, die met vriend en vijand heulde, begreep zich van elke medeplichtigheid te moeten zuiveren, wilde hij zijn invloed en gezag bewaren. Daarom werd Leliato, als zoenoffer aan van Diemen overgeleverd, en onder voorwendsel van ongehoorzaamheid aan zijnen vorst, die voor zich zelven nieuwe voordeelen bedong, te Batavia met den dood gestraft. Later, toen de Kimelaha Loehoe de zijde zijns konings verliet om zich aan de Comp. te onderwerpen, werden de bewijzen geleverd, hoe grof ze zich had laten bedriegen. 't Bleek duidelijk, dat alle verboden vijandige handelingen op heimelijk bevel van Hamza waren geschied.

Spoedig brak 't vernielend oorlogsvuur weder uit, en zoodra Caan als commissaris van de z. g. n. drie oostersche landvoogdijen, den in 1642 benoemden gouv. Demmer eenige versterking had aangebracht, namen de stelselmatige verwoesting van Hitoe's rijke dorpen en uitgestelde wraakoefeningen een aanvang.

Nauwelijks waren eenige buitenwerken van het hoog gelegen Wawani — 't hoofdkwartier van den capitan-Hitoe — gevallen, al werd hij daardoor niet gedwongen die sterke stelling met zijne dappere Makassaarsche hulptroepen te verlaten, of de kimelaha Loehoe, die vroeger in menig moorddadig gevecht, een geduchte tegenstander der Comp. maar later een harer heldhaftigste bondgenooten geweest was, moest die dubbele zonde met zijn leven boeten. In den Grooten-Raad — op Ambon belegd, en waartoe alle orangkaja's waren opgeroepen — werd door den gouverneur bekend gemaakt, dat die prins-stedehouder door zijn wettigen vorst als zoodanig vervallen verklaard en ter dood veroordeeld was. Dit wreede en onrechtvaardige vonnis, toen men zijne diensten nog noodig had, door Demmer ruim drie maanden lang geheim gehouden, werd op den 17den Juni 1648 niet alleen aan hem, maar ook aan zijne onschuldige vrouw en moeder voltrokken. Zóó werd Loehoe's hulp aan de Comp. en 't bekend maken van Ternate's verraderlijk gedrag door Hamza, zóó zijne vroegere trouw aan dezen en zijne bestrijding van 't monopolie-stelsel, door Demmer en Caan gewroken.

Maar nog meer offers moesten er vallen. Geen drie maanden later, of opnieuw viel de bijl der ongerechtigheid en grijnsden de afgeslagen hoofden der orangkaja's van Howamohel's kust, door Madjirah den opvolger van Loehoe naar Ambon opgezonden, den verschrikten inlander tegen. Dat alles moest dienen als zoenoffer voor Hamza's trouweloosheid, en 't werd door Demmer aangenomen, ondanks die lieden hem in den laatsten strijd getrouw hadden bijgestaan.

Ook Kakiali, eindelijk genoodzaakt zijn schuilhoek te verlaten, werd laaghartig vermoord en het bestuur van Hitoe veranderd. De plaatsen der vier Hoofden, evenals die van den capitan, bleven onvervuld, en de arme bevolking die wel tot den hongitocht en het schillen of kappen harer nagelboomen, maar geenszins tot rust of vrede gedwongen kon worden, had de verdediging harer rechten en belangen aan een harer dapperste zonen toevertrouwd; Toeloe Cabesie hield de fakkel des oorlogs fier en moedig omhoog en deed in zijne ongenaakbare bergen de banier des opstands ongestraft van Capaha's wallen wapperen.

't Ligt niet in ons bestek, al de wreedheden en gruwelen te vermelden, die er tot Hamza's dood in de Molukken plaats hadden, waarbij Hollands goede naam, meer dan eens, door Compagnies-dienaren geschandvlekt en onteerd werd. Later moeten wij er toch gedeeltelijk op terugkomen, en gelukkig levert van Diemens bestuur helderder gezichtspunten op.

De admiraal Marcellus de Boschhouwer had in 1612, als afgezant van de Algemeene-Staten, een voordeelig verdrag met de Cingaleezen gesloten. Ten gevolge echter zijner nog al ver gedreven eigenliefde zich door zijn vaderland miskend achtende, had hij aan Christiaan IV koning van Denemarken zijne diensten aangeboden, en waren onze betrekkingen met Ceilon zoo goed als afgebroken.

Hiervan hadden de Portugeezen ruimschoots gebruik gemaakt, om de meeste kustplaatsen aan zich te onderwerpen, toen op verzoek van radja Singa, sinds 1632 te Kandia op den keizerlijken troon gezeten, de admiraal Adam Westerwoldt, na eene sterke Portugeesche vloot

op de reede van Goa met vrij wat geringer macht te hebben doen wijken, zich van Batikalo meester maakte. Deze vestiging ging gepaard met een verdrag, waarbij het monopolie van peper- en kaneelhandel bedongen werd. Maar al spoedig bleven de Cingaleezen achterlijk in de getrouwe naleving van dat verdrag, en toen na het nemen van Ngombo, Trinkonomale en Punto de Galle, Willem Jacobsz. Coster die zich roemvol onderscheidde, op last van den keizer werd vermoord, omdat hij met nadruk op het nakomen der eenmaal gesloten traktaten had aangedrongen, bleef de verhouding zeer gespannen. De komst van de Portugeesche vloot onder Antonio de Mascarenhas, die, hoewel Ngombo niet kunnende hernemen, de onzen echter in Punto de Galle geblokkeerd hield, was almede oorzaak dat voor geruimen tijd de goede verstandhouding tusschen Ceilon en de Comp., opnieuw werd verbroken.

Intusschen had Portugal de Spaansche kluisters afgeschud en koning Joan IV in Juni 1641 een tienjarig bestand met ons Gemeenebest gesloten. Er moesten evenwel nog drie jaren verloopen, voordat bij een traktaat, door Joan Maetsuyker als raad van Indië te Goa vastgesteld en den 27sten Maart 1645 te 's Hage bekrachtigd, Portugeesche zoowel als Nederlandsche belangen behartigd, en hunne wederzijdsche bezittingen geregeld werden.

Ook de sedert in Japan voorgevallen gebeurtenissen mogen niet onvermeld blijven. Toen Specx in 1609 als opperkoopman te Firato eene factorij vestigde, was de christen-landheer van Arima reeds in ongenade gevallen en nam de verbittering der Japansche regeering tegen de Christenen al meer en meer toe. In 1639 werd het Christendom met wortel en tak uitgeroeid, de Portugeesche natie voor altijd uit Japan verbannen en de handel hoogst knellende banden aangelegd. Weldra moest het handelsverkeer zich uitsluitend tot Decima bepalen, een klein eiland door een brug aan Nangasaki verbonden — waarheen de faktorij in 1641 werd overgebracht.

Al mocht het nu van Diemen niet gelukken, hierin eene verandering ten goede te brengen, zoo bloeiden zeevaart en Christendom zooveel te meer op Formosa. Ook

was het dezen gouverneur-generaal voorbehouden door het bemachtigen van Malakka, den Portugeeschen handel in Achter-Indië den doodsteek te geven en de oppermacht der Comp. in den Archipel te vestigen.

Door Nederlandsche en Djohoreesche schepen van de zeezijde ingesloten, en door Adriaan Anthonisz. van de landzijde belegerd, werd de stad, hoe hardnekkig dan ook onder Manoel de Sousa Coutinho verdedigd, eindelijk, nadat er hongersnood en pest waren uitgebroken, — waarvan ook de belegeraars veel te lijden hadden, — op den 14den Januari 1641 door Minne Willemsz. Caartekoe stormenderhand genomen. De val van Malakka zette de kroon op van Diemens bewind.

Wij zagen reeds vroeger, hoeveel Batavia en omstreken — later de zoogen. Ommelanden — hem te danken hadden; de eerste statuten of wetsbepalingen der stad werden meer uitgebreid, kerken gebouwd en scholen opgericht.

Een in 1644 sluw beraamde aanslag tegen hare vrijheid en 't leven van den G.-G., door Jan Cleijn, alias Pekel, en waaraan wellicht de hoven van Bamtam en Mataram niet vreemd bleven, werd gelukkig verijdeld en de aanstaande „koningin van het Oosten" steeg al meer en meer in rijkdom en aanzien.

In 1635 werden voor het eerst de uitgaven door de inkomsten overtroffen, en hoewel de handel der vrijburgers niet vooruit ging, brachten in 1638, Chineesche en Arabische schepen 2600 lasten rijst en 13455 pikols peper te Batavia aan. Ook nam de suikerproductie rondom de stad aanmerkelijk toe: de oogst, die in 1648 24.500 ponden opleverde, beliep het volgende jaar ruim het dubbele en bereikte in 1652 bijna een millioen ponden.

Al werden de betrekkingen met Cambodja op bloedige wijze afgebroken, zoo hechtten Abel Tasman en Maarten Gerritsz. de Vries, door hunne ontdekkingen van Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland en Tasmania vereeuwigd, een nieuwe lauwer aan een negenjarig bestuur, dat op den 19den April 1645 met het leven van van Diemen een einde nam.

Veel werd er aan den zoo hoog geachten man verloren; en toen de ingezetenen van Batavia in diepen rouw hem

grafwaarts droegen, begrepen zij te recht, dat hun een der beste landvoogden ontvallen was.

Cornelis van der Lijn volgde hem op in zijne hooge betrekking.

Alvorens tot de geschiedenis van zijn bestuur over te gaan, zij herinnerd, dat het octrooi der Comp. in 1644 opnieuw verlengd moest worden. Die verlenging ontmoette tegenkanting van meer dan ééne zijde. De West-Indische Comp. — in 1621 opgericht — wenschte zich op eene voordeelige wijze met hare oudere zuster te vereenigen, en Friesland verlangde òf een eigen octrooi òf voor een zeker kapitaal deel te nemen. Een en ander was oorzaak dat de verlenging, niettegenstaande den aandrang der Hollandsche Kamers, aanvankelijk slechts voor een jaar en vervolgens voor zeer korte termijnen plaats vond. Eindelijk werd het octrooi om aan veler bezwaren en reclames te gemoet te komen, behoudens eenige nieuwe bepalingen, waaronder het afleggen eener vierjarige rekening aan gedeputeerden van de Staten-Generaal, dat echter al spoedig in eene bloote formaliteit ontaardde, in Juni 1647 voor 25 jaren verlengd.

Geen wonder, dat men in de hooge baten der O. I. C. begeerde te deelen, wier uitkeering soms van 60 tot 70 pCt. bedroeg en wier actiën meer dan vijfmaal de nominale waarde te boven gingen. In 1642 hadden de aandeelhouders nog 50 pCt. in geld ontvangen, in weerwil dat de verliezen toen reeds de winsten begonnen te overtreffen.

Hoewel bij die bepalingen eene betere geldelijke verantwoording gewaarborgd was, de zoogen. Haagsche besognes (besprekingen over Compagnies belangen buiten de vergadering van XVII door eene commissie van tien bewindhebbers) een aanvang namen, en in 1650 een Artikelbrief (nadere verordeningen, enz.) aan de Staten-Generaal en den stadhouder werd aangeboden, zoo bleven de goede bedoelingen ten gevolge van de slechte of halve uitvoering der maatregelen, meestal zonder eenigen invloed.

Inmiddels was op den 26sten April van 't zelfde jaar een nieuw reglement op het beleid der regeering in Indië, of

„punten en artikelen in forma van Generale Instructie voor Gouverneur-Generaal en Raden" door de XVII vastgesteld, waarbij den opperlandvoogd in 't bijzonder „onderhoud van goede justitie en politie" werd aanbevolen, die ook door de „christelijke gereformeerde religie moest gesecundeerd worden."

Het getal der ordinaire raden werd op zes bepaald, behalve de buitengewone met adviseerende stem; de G.-G. was als hoogste bewindvoerder alléén aan de XVII rekenschap en verantwoording verschuldigd; hij had met den raad het recht van gratie en van benoeming der ambtenaren, uitgezonderd van de raden van Indië, de leden van den raad van justitie en de predikanten.

Ambtenaren en militairen bleven intusschen slecht bezoldigd, en inlanders werden uithoofde van de groote sterfte onder de Europeesche troepen als soldaten aangenomen; ook kon door de gestrenge bepalingen voor het goederen-vervoer uit en naar het moederland, de zoogenaamde „morshandel" niet worden belet, en de bovenlast der smokkelwaren deed menig schip te gronde gaan.

Ofschoon veel omtrent inwendig bestuur, handel en administratie geregeld was, werden de grove misbruiken niet weggenomen, en dit „fundament der hooge regeering" bleef grootendeels tot 1741 van kracht, toen de „Consideratiën, enz." van den gouverneur-generaal van Imhoff tot vele wijzigingen aanleiding gaven. Wel was er in 1762, 1765 en 1771 sprake van eene nieuwe instructie, maar die van 1650 schijnt niet vóór 1807 door een andere te zijn vervangen.

Ook gedurende het vijfjarig bewind van van der Lijn wordt onze aandacht meer in 't bijzonder tot de Molukken bepaald; vooraf echter verdienen enkele belangrijke gebeurtenissen op Java, Ceilon en Sumatra voorgevallen, eenige vermelding.

Na de langdurige regeering van Tjakra Koesoema Ageng, onder welke de Javaansch-Mohammedaansche jaartelling werd aangenomen, was de kroon van Mataram in 1645 op Ngalaga Mangkoe-rat — later Tagal Wangi geheeten — overgegaan, en had de groote maar wreede soenan de erfenis zijner vaderen in bloeienden toestand achtergelaten.

Bantam en Batavia met Ommelanden uitgezonderd, was schier geheel Java aan hem onderhoorig of cijnsbaar, of werden er althans zijne souvereine rechten erkend, hoewel sommige landschappen zich nu en dan aan die suprematie trachtten te onttrekken. Reeds in Juli 1646 verscheen een gezantschap te Batavia, door den rijksbestuurder Wira Goena afgezonden, om van de troonsverandering en de vredelievende gevoelens van den nieuwen heerscher kennis te geven. Hij was tot de uitlevering van de nog in Mataram gevangen Nederlanders bereid, en geneigd in vrede en vriendschap met de Comp. te leven, mits door den gouverneur-generaal de eerste schrede gedaan werd. Men gaf een gunstig antwoord. Sebald Wonderaer vertrok met geschenken en de vroeger gemaakte gevangenen, waarop een gezantschap van den soesoehoenan volgde, met aanbieding van een zestal artikelen, als grondslag van een verbond dat in 1647 tot stand kwam.

Ook met den pangéran van Bantam, — die benevens een heiligen standaard, den titel van sultan uit Mekka ontvangen had — werd de verstandhouding nu eens meer dan eens minder gespannen, omstreeks dezen tijd eenigszins verbeterd. De Comp. had alzoo met de twee machtigste staten van midden- en west-Java hare handels- en staatkundige betrekkingen geregeld, en Batavia kon zich rustig ontwikkelen tot de toekomstige „Koningin der Oostersche steden."

Op Ceilon had het overmoedige en onhandige gedrag der Nederlandsche bevelhebbers, in 1646 aan Radja Singa aanleiding gegeven de wapenen op te vatten, den commandeur Adriaan van der Stel te doen vermoorden en meer dan 600 der zijnen gevangen te nemen. Beleid en geduld waren hier noodig om onze bijkans verlorene zaak te herstellen. Gelukkig viel de keuze die moeilijke taak te vervullen op Joan Maetsuyker, een man die zich reeds meermalen gunstig had onderscheiden. Door zijne vastberaden houding zoowel als door zijn toegevend en beleidvol gedrag, wist hij niet alleen de gevangenen te bevrijden, maar ook een vredesverdrag te sluiten, waarbij Punto de Galle en Ngombo voor de Comp. behouden bleven, 't geen eene verdere ontwikkeling van

onzen handel op de kusten van Malabar en Koromandel ten gevolge had.

Niettegenstaande deze gunstige uitkomst, waren Heeren bewindhebberen, vooral wegens het niet streng genoeg handhaven der verordeningen op den sluikhandel, volstrekt niet ingenomen met het zwak en al te toegevend bestuur van dezen gouverneur-generaal, waarover hij menige berisping ontving. Verdacht van den particulieren handel 't zij voor eigene rekening, 't zij voor die zijner vrienden te begunstigen — welke verdenking in de brieven uit het vaderland vrij helder doorschemerde — vroeg hij in 1648 zijn ontslag, dat echter tot op het laatst van 1650 uitbleef.

Van der Lijn werd als opperlandvoogd van Neêrlands Indië vervangen door Karel Reiniersz. wien men bepaald bevel gaf zich van allen particulieren handel te onthouden, ze bij ambtenaren tegen te gaan, en als beginsel te handhaven: „goedkoop inkoopen, duur verkoopen en uitsluiting van elken mededinger."

Onder vele nietige en kleingeestige verordeningen, kwamen toch ook eenige belangrijke zaken tot stand. Zoo werd o. a. de wisselkoers benevens de koerswaarde van het geld in Nederland en Indië geregeld, 't geen echter eene groote moeielijkheid in de geldcirculatie te Batavia opleverde. Over 't algemeen had de nog al eens gespannen verhouding tusschen de Kamer van XVII en het Indisch bestuur voor beiden soms zeer onaangename gevolgen. 't Vasthouden aan een bekrompen monopolie-stelsel, geheimhouding, weifeling en wantrouwen aan de eene zijde, stonden meer dan eens tegenover baatzuchtige bedoelingen, eigenbelang en oneerlijkheid aan de andere: terwijl gebrek aan land- en volkenkunde oorzaak was dat aan beide zijden groote misslagen werden begaan. 't Bleek hoe langer hoe meer dat koopmansschap en souvereine rechten zich niet laten vereenigen.

Gedurende de regeering van Iskander Moeda als sultan van Atjih (1607—1636), waren de betrekkingen met Sumatra van weinig belang, en toen onder het bestuur van zijn opvolger, Malakka ons in handen viel, was eene vestiging in het noorden van dat eiland voor den handel van de Comp. minder noodzakelijk geworden. Toch werd

in 1637 door haren commissaris Jochem Roelof een verdrag gesloten waarbij zij den alleenhandel op de Westkust verkreeg. Jammer dat eene in 1649 met Tadjoe'l-alam — de eerste der vier koninginnen die achtereenvolgens den troon beklommen, — aangegane overeenkomst nopens de tinmijnen van Perah werd geschonden. Dit gaf aanleiding tot een vredebreuk met Atjih, en eene grootere toenadering tot de meeste volken van Sumatra's westkust die zich niet langer aan de suzereiniteit van dat rijk wilden onderwerpen, terwijl Nederlandsche kantoren te Silidah, Indrapoera en andere plaatsen werden gevestigd.

Thans voert ons de geschiedenis naar den Molukschen Archipel terug, waar alles zich groepeert om een man die op de meest verschillende wijzen is beoordeeld, en 't valt dan ook niet gemakkelijk over Arnold de Vlaming van Outshoorn een juist en rechtvaardig oordeel te vellen.

Onder het verder bestuur van Demmer was de toestand er geenszins verbeterd. Niet alleen op Ceram waar duizenden specerijboomen vernield werden, maar ook op Hitoe, waar Toeloe Cabesie uit het schier ongenaakbare Capaha te lang reeds de machtelooze woede van den landvoogd trotseerde, duurde de opstand voort. Eindelijk maakte Jacob Verheyden zich van die onneembaar geachte sterkte meester; 't gelukte den dapperen aanvoerder in de ongenaakbare wildernis eene schuilplaats te vinden, doch weldra gaf hij zich vrijwillig over, en ook zijn hoofd viel onder het zwaard van den beul.

Na Hamza's dood (1648), beklom Mandarsjah Ternate's troon, en nu had wellicht voor de Molukken eene betere toekomst kunnen aanbreken, bijaldien de Compagnie het monopoliestelsel minder streng had toegepast. Zij gaf het voornemen te kennen de specerij-boomen te doen uitroeien, naarmate het product grooter was dan zij voor haren handel behoefde; en toen de koning van Ternate, ondanks deze verkrachting van vroeger aangegane verbintenissen, en den algemeenen kreet van verontwaardiging, in dat schandelijk voorstel berustte, was het met zijn gezag en de vredelievende inzichten gedaan.

De meesten zijner diepgekrenkte district-hoofden (sengadji's) verklaarden hem vervallen van den troon, en zijn jongste broeder Manilla werd tot koning uitgeroepen. Nauwelijks was die tijding te Batavia ontvangen, of de Vlaming vertrok als raad van Indië en commissaris over de drie Oostersche gouvernementen, met eene vrij aanzienlijke macht naar de Molukken. Mandarsjah werd op den troon hersteld, en vele landsedelen lieten zich even als hun laaghartige meester omkoopen. Prins Kaitsjili Saïdi, groot-admiraal van Ternate, stelde zich echter aan het hoofd der misnoegden, sleepte Madjirah, des konings stadhouder te Amboina, in zijn afval mede, en op nieuw werd de vaan van den opstand ontrold.

Deze opstand, waarbij de Nederlandsche bezetting op verschillende eilanden en kusten overrompeld en vermoord werd, gaf de Vlaming aanleiding tot eene onverbiddelijke gestrengheid in 't uitroeien der specerijboomen. Hierdoor werd de inlander op de meest pijnlijke en drukkende wijze gestraft, en te gelijkertijd een uitstekende dienst aan de Comp. bewezen, „die met nagelen als overkropt zat." Loodzwaar rustte zijne wrekende hand op deze ongelukkige gewesten. Vele eilanden waaronder Amblau en Manipa werden systematisch zoodanig geteisterd dat de inwoners naar elders de wijk moesten nemen, om in de allereerste levensbehoeften te kunnen voorzien, daar zelfs hunne sagoboomen vernield waren. Doch dat was de Vlaming niet genoeg.

Weldra vertrok hij met den koning naar Batavia, waar op den laatsten Januari 1652 een traktaat van extirpatie tot stand kwam, dat helaas maar al te streng zou worden toegepast. Tegen een jaarlijksche recognitie van 12000 rijksdaalders aan den koning, van 500 aan zijn broeder Calamatta, en van 1500 aan de trouw blijvende hoofden van Ternate, werd het recht gekocht, om de specerijboomen zoowel dáár als in zijne onder Amboina ressorteerende landen uit te roeien. Ook verbond hij zich er geen stadhouder meer aan te stellen.

Als van minder belang voor de geschiedenis, gaan wij eene reeks van omkoopingen en gruwelen voorbij, om de Vlaming in zijne verdere bedrijven te volgen, waar hij

eene werkzaamheid en wilskracht ontwikkelt eene schoonere taak en een edeler beginsel waardig. Als slaaf van wat hij meende zijn plicht te wezen, werd hij een vernielingswerktuig in handen der O. I. C.

Naarmate er versterking noodig was begaf hij zich naar Batavia om met nieuwe kracht van wapenen of van geld het aangevangen uitroeiingswerk voort te zetten en te voltooien.

Na op Boeroc, de Banda eilanden en Cerams kusten den kostbaren oogst voor een groot deel aan de verwoestende hand zijner soldaten te hebben prijs gegeven, verdreef hij de Ternataansche prinsen Madjirah en Saïdi — de twee voornaamste hoofden van den opstand — die door den koning van Makassar ondersteund werden uit Loki waar hun hoofdkwartier gevestigd was. Steeds van ijver blakende voor de belangen der Comp., kwam hij bij tijds voor Ternate terug, om Mandarsjah op den troon te bevestigen, hem door zijn broeder Calamatta betwist, die zich insgelijks aan de zijde der opstandelingen geschaard had. Tevens kocht hij voor eene geringe som het recht om alle nagelboomen op Makjan en Batjan uit te roeien. Bijna overal moest men voor den heldenmoed van de Vlaming zwichten die aan geestkracht en een ijzeren wil, getrouwe en eerlijke plichtsbetrachting paarde. Jammer slechts dat zijne goede hoedanigheden door eene allesbeheerschende hardvochtigheid werden ontsierd, die somtijds de wreedheid van Demmer evenaarde.

Na eene heldhaftige verdediging, waarbij de Makassaren zich bijzonder onderscheidden, viel ook het door den vijand versterkte Laäla in zijne handen, terwijl Assahoedi, de laatste schuilplaats der opstandelingen, hem bleef uittarten van dien schier ongenaakbaren rotswand de oproervaan ter neêr te halen.

Maar evenals Verheyden de rots van Capaha had bereikt, was het hier de vaandrig Casper Buitendijk, die zich door eene stoute beklimming, van dit arendsnest meester maakte, en ofschoon het ook Saïdi gelukken mocht aan 't vijandelijk staal te ontkomen, werd hij later op eene schandelijke wijze vermoord.

Gelukkig valt er bij zoo vele moordtooneelen toch ook

menige dappere daad te vermelden. Zoo hadden o. a. op Boeton's kust, een paar honderd Nederlandsche soldaten, door duizenden Makassaren ingesloten, zich in het fort Djangan-Kata teruggetrokken en iederen aanval afgeslagen, tot dat de hoop op ontzet verdween; maar liever dan zich over te geven, stak de bezetting den brand in het kruit, en liet zich onder het puin der onverwonnen sterkte begraven.

Eindelijk was het de Vlaming gelukt om de kracht van den opstand te verdeelen. Madjirah en Calamatta van hunne aanhangers verlaten, zwierven nog eenigen tijd rond en vonden eene schuilplaats in Makassar dat hoe langer hoe meer vijandig tegen ons optrad.

Boeroe en eenige andere eilanden kwamen in onderwerping, de nagel- en muskaatnotenboomen waren behalve op de daarvoor aangewezen eilanden Amboina, de Oeliassers en de Banda-groep overal zoo goed als uitgeroeid, en de inwoners verjaagd, verstrooid of naar andere kusten overgebracht. Zóó eindigde de Vlaming's werkkring in deze vroeger zoo gezegende gewesten; en al mocht het hem niet gelukken Solor en Timor door de Portugeezen te doen ontruimen of er het Nederlandsch gezag te herstellen, werd hij te Batavia waar hij wederom zitting nam als raad van Indië, met de meeste onderscheiding ontvangen. Hij had der Comp. dan ook vele, en in haar oog uitstekende diensten bewezen; diensten, voor welker getrouwe uitvoering hij elk zachter menschlievend gevoel had doen wijken; en toch was de Vlaming strikt eerlijk, rechtvaardig, onbaatzuchtig en dapper tot het vermetele toe. De man, die niet aarzelde den armen inlander tot den bedelstaf te brengen door zijn wettig eigendom te vernielen, was tevens zijn beschermer en wreker bij de minste afpersing door een zijner onderhoorigen gepleegd. 't Was een kind van zijn tijd, of liever, een al te getrouw dienaar van het monopolie-stelsel der O. I. C.

Men ging inmiddels steeds voort met de reeds bestaande handelsbetrekkingen uit te breiden en waar het voordeel kon aanbrengen, een goede verstandhouding met de inlandsche vorsten aan te kweeken of te bevorderen.

In 1651 werd door Jan Antonie van Riebeek, eene

volkplanting gesticht aan de Kaap de Goede Hoop, om dit voorgebergte van Afrika tot eene geschikte ververschingsplaats te maken voor de naar Indië opvarende schepen, en een gezantschap naar Bantam afgevaardigd, om onderscheidene geschillen met sultan Aboe'l Fatah, later meer onder den naam van Ageng Tirtajasa bekend, te vereffenen. Tevens begaf zich de opperkoopman Ryklof van Goens naar Mataram, waar hij zich door zijn behendig gedrag bijzonder onderscheidde. Vrede en vriendschap werd z. v. m. met den soesoehoenan onderhouden, opdat Batavia steeds van de noodige rijst mocht worden voorzien. Reiniersz. bekend om zijne godsdienstige onverdraagzaamheid en bij bewindhebberen niet hoog aangeschreven, overleed den 18[den] Mei 1653; hij werd door Joan Maetsuyker, een man van veelzijdige kennis en ervaring vervangen, wiens bestuur, gedurende het vierde gedeelte eener eeuw, in menig opzicht een belangrijk en roemvol tijdvak in de geschiedenis van Nederlandsch O. I. beslaat.

HOOFDSTUK V.

HET BESTUUR VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL MAETSUYKER.

1653—1678.

Hoewel gedurende de eerste jaren van dit tijdperk de aandacht meer op de daden der Nederlanders buiten den Indischen Archipel gevestigd wordt, waarbij Rijklof Volckertsz. van Goens en Cornelis Speelman in 't bijzonder op den voorgrond treden, staan die daden toch met deze geschiedenis in een te nauw verband, om ze hier niet met een enkel woord te vermelden.

Nauwelijks was het tienjarig bestand tusschen Portugal en de Republiek geëindigd, of de vijandelijkheden op Ceilon namen in 1652 op nieuw een aanvang.

De Portugeezen goed aangevoerd, en vast besloten er

zich te handhaven, hadden eenige voordeelen op Radja Singa behaald, waarom het noodzakelijk werd hun in Gerard Hulft een geschikt en bekwaam legerhoofd tegenover te stellen. Na den vijand in een paar gevechten overwonnen en verstrooid te hebben, sneuvelde hij bij het beleg voor Kolombo, dat ongeveer een maand later (12 Mei 1656) door Adriaan van der Meijden werd ingenomen. Hier mede ging Portugal's laatste sterkte op dat rijke Ceilon verloren, in welks ongestoord bezit het zich anderhalve eeuw lang had mogen verheugen. De zoo begeerde oogst van paarlen en kaneel kwam thans in handen der Comp., en achtereenvolgens werden al de sterkten der Portugeezen op dit eiland en de kust van Koromandel veroverd aan welke belegeringen de kapitein Van der Laan een roemrijk deel nam.

In 1661 verscheen Rijklof van Goens, een van die beroemde mannen wier namen tot heden nog in de geschiedboeken der Indische volken voortleven, met eene aanzienlijke vloot in de golf van Manaar, maakte zich van 't sterke Jafnapatnam, de laatste schuilplaats van den vijand meester, en na op Malabar's kust Koïlang en Kranganor ingenomen te hebben, vertoonde hij zich weldra voor Koetsjin. Hoewel hij genoodzaakt was het beleg tijdelijk op te breken, viel de later op nieuw belegerde stad, na eene hardnekkige verdediging, in Januarij 1663 in zijne handen; en bij zijn plechtigen intocht, ontving van Goens als vertegenwoordiger van Neêrlands macht op deze stranden, de hulde van den regeerenden vorst (samorin) als vazal der O. I. C.

Eenige weken daarna was ook de stad Kananor bij verdrag overgegaan, en de alleenhandel op Ceilon en de kusten van Hindostan, door een met den samorin van Kalikoet gesloten traktaat gewaarborgd. En toen tengevolge van het vredesverdrag tusschen Nederland en Portugal (6 Augustus 1661), de Comp. in het bezit der laatst behaalde veroveringen bevestigd werd, was haar gezag en overwicht niet langer te betwisten. Voegt men hier bij dat Dirk van Adrichem door een traktaat met Aureng-Zeb, den vrijen handel verwierf op Orissa en Bengale, dan mocht zij zich terecht beroemen eene schoone

parel in hare kroon te hebben gewonnen. Ook werden hare betrekkingen met Palembang — in 1657 tengevolge van het afloopen van twee Nederl. schepen afgebroken, — voor welken roof die stad twee jaren later door v. d. Laan ingenomen en gestraft werd, gelukkig hersteld, een fort aan de Moesi gebouwd en de peperhandel op nieuw begonnen. Zoo breidde de steeds machtiger wordende handelmaatschappij zich ook buiten den Archipel uit, ofschoon haar een kostbaar kleinood in Formosa ontviel.

Dit schoone eiland was dikwijls het tooneel van bloedige botsingen tusschen de woelzieke Chineezen die er zich hadden nedergezet en niets liever wenschten dan er zich meester van te maken. Zoo was o. a. een in 1652 uitgebroken opstand wel met kracht onderdrukt, maar de toestand bleef, door het — bij de nadering der Mantsjoe Tartaren — meer en meer toenemend aantal vluchtelingen uit China, en de herhaalde waarschuwing eerlang door zeeroovers te zullen worden aangevallen, zoo gevaarlijk, dat de gouverneur Frederik Coyet dringend om hulp verzocht, zonder welke hij niet in staat zou zijn een ernstigen aanval af te weren. Men beschouwde zijne vertoogen als zeer overdreven en geene hulp werd verleend, waaraan een noodlottige partijgeest te Batavia niet vreemd bleef; wel werd iets later van der Laan met een eskader naar Formosa afgezonden, maar geen vijand ziende opdagen, beproefde hij een aanslag op Macao, en liet slechts eenige soldaten zonder officieren achter, welke geringe hulp geheel onvoldoende bleek, toen Coxinga — een Chineesche vrijbuiter — zich met eene sterke vloot voor het eiland vertoonde. Nauwelijks was die Jobstijding te Batavia bekend, of men trachtte vroegere zorgeloosheid door eenige meer afdoende maatregelen te herstellen. 't Was echter te laat, en ze waren bovendien geheel ontoereikend. Coxinga's woeste horden overstroomden al spoedig dit schoone land, en na alles te vuur en te zwaard vernield te hebben wat niet terstond in onderwerping kwam, sloeg hij het beleg voor Zeelandia. Noch de moedige verdediging van het fort, noch de verschijning van eenige schepen op de reede onder Clenk den nieuw benoemden gouverneur van Formosa, die bij een opkomenden storm lafhartig de

kust verliet, noch de geringe ondersteuning van Cau die een handvol troepen ontscheepte, of de zelfopoffering van een Antonius Hambroek, die zijn leven aan het eens gegeven woord ten offer bracht, waren in staat die kostbare bezitting voor de O. I. C. te behouden. Toen de ongelukkige bevelhebber, na eene heldhaftige verdediging, waarbij men zegt dat 10,000 Chineezen omkwamen, en eene eervolle capitulatie, bij meerderheid van den krijgsraad besloten, met het overschot der zijnen te Batavia aankwam, werd dat verlies aan hem geweten. Hij moest voor de geleden schade boeten, en een onteerend vonnis over hem uitgesproken, werd door eene levenslange verbanning naar Poelo Ai gevolgd. De voorspraak van een Willem III was er noodig, om hem in 1674 zijne vrijheid te doen herkrijgen. Terecht werpt het „verwaarloosd Formosa" eene onuitwischbare vlek op Maetsuijkers bestuur.

Thans blijft nog over de reden op te geven waarom reeds in 1665 het Octrooi tot 1700 werd verlengd, om daarna den voor een oogenblik afgebroken draad der geschiedenis, van 't op Java en in de Molukken gebeurde, weder op te vatten.

Tijdens den tweeden Engelschen oorlog was tusschen de Staten en de Comp. overeengekomen, het octrooi voor zulk een geruimen tijd te verlengen, mits zij aannam „twintig oorlogschepen aan den lande te leveren en te onderhouden, zoo lang de krijg met Engeland duurde;" maar door geleden verliezen aan schepen, niet bij machte daaraan te voldoen, verbond zij zich gedurende den oorlog, jaarlijks twaalf tonnen gouds aan 't land te betalen. Bij de al meer en meer toenemende schaarschte aan geld, was deze verlenging duur gekocht, te meer daar de Comp. in 1672 nog twee millioen guldens ter beschikking stelde van de Staten van Holland en Zeeland, welke som later in obligatiën werd terugbetaald. Sedert dien tijd begonnen de Kamers gelden te leenen, schuldbrieven uit te geven, belangrijke sommen aan zoogenaamde *anticipatie-penningen* (eene vooruitbetaling op de aanstaande specerij-veiling) op te nemen, en was de eerste kiem van dien schuldenlast gelegd waaronder zij later moest bezwijken.

Java ging steeds onder zijn despotisch bestuur gebukt;

de goede verwachtingen van den jongen keizer gekoesterd, die als adipati-anom wel eene zinnelijke en wellustige geaardheid had doen kennen, maar tevens bewijzen gaf zijne driften en hartstochten te kunnen beheerschen, werden bitter teleur gesteld. Die zelfbeheersching was niets dan veinzerij.

De soesoehoenan regeerde zoo als een huichelachtig, bloeddorstig, verwijfd Aziatisch dwingeland slechts alleen regeeren kan. Zijne buitensporigheden, zijne beredeneerde wreedheid en onmenschelijke handelingen, geheel in strijd met de bekende goedaardige inborst der Javanen, de ontelbare moorden aan zijne naaste bloedverwanten, zelfs aan zijn ouderen broeder gepleegd, hadden dan ook weldra den eerbied en de liefde zijner onderdanen en alle achting zijner rijksgrooten uitgedoofd. Hoewel hij op de hulp der Comp. tegenover Bantam, dat hij aan zijne heerschappij wilde onderwerpen, meende te kunnen rekenen, en gezantschappen over-en-weêr werden afgezonden, bleef eene eerlijke staatkunde even als eene oprechte verstandhouding tusschen Mataram en Batavia steeds tot de vrome wenschen behooren. Bovendien trachtte hij onderhandelingen aan te knoopen die, zoo al niet rechtstreeks, evenwel zijdelings oorlogzuchtige bedoelingen deden kennen.

Zoo was o. a. tusschen hem en Hassan-oe'd-din, sultan van Makassar, een verbond tot stand gekomen, waarvan de gevolgen moeilijk te berekenen zouden geweest zijn, zoo het niet gelukt ware dien sultan een beslissenden slag toe te brengen, en daardoor onschadelijk te maken. Zijne eerzuchtige aanspraken en vijandige gezindheden waren al meer en meer gebleken; en toen hij op nieuw onze tegenstanders onder zijne hoede nam of hun hulp verleende, begreep men de overmoed van dien vorst niet langer te moeten dulden.

Op den 10[den] Juni 1660 verscheen dan ook eene vloot onder van Dam en Truitman voor Makassar's wal, waar een Portugeesch eskader van zes koopvaardij-schepen ten anker lag, dat, slechts door een paar bodems aangetast, deels vernield deels verstrooid werd, nog vóór dat de strijd met de Makassaren begon. Van de drie forten

waardoor de stad werd gedekt, viel het zuidelijkste, Panakoekang genaamd, den belegeraar al spoedig in handen, en toen ook Soembopoe bedreigd werd, ging de sultan er toe over om vredesonderhandelingen te openen, die echter niet tot stand kwamen.

Eer wij tot het verhaal van den daarop gevolgden oorlog overgaan, zij hier opgemerkt dat de Spanjaarden — die Tidor reeds vroeger ontruimd hadden — zich bij het overwicht door Nederland in den Molukschen Archipel verkregen, ook van Ternate terugtrokken, zoodat de laatste sporen van hunnen vorigen invloed verdwenen. Poelo Run, en een tijdelijk door de Engelschen ingenomen fort bij Damme, werden omstreeks denzelfden tijd door deze lastige naburen verlaten.

Verboden specerijteelt, schending van het monopolie, en zeerooverij op groote schaal door de Makassaren gepleegd, waren de voorboden der vijandelijkheden, die in 1665 met het afloopen van een paar Compagnies-schepen, en den aanval van onzen bondgenoot, den vorst van Boeton, een aanvang namen.

De fakkel des oorlogs werd op nieuw ontstoken, maar tevens schaarde zich een trouwe bondgenoot aan onze zijde. Het was de inlandsche prins Aroe Palakka, die bij de verovering van Sopeng en Boni door den koning van Makassar met de zijnen gevankelijk naar Goa gevoerd — door de ondergane gruwelen tot vertwijfeling en opstand gebracht — later eene schuilplaats op Boeton gevonden had, en thans der Comp. zijne diensten aanbood. Hij hoopte de schim van zijn ter dood gebrachten vader te verzoenen, zijne landgenooten van een ondragelijk juk te bevrijden, en den lang verduurden smaad en hoon aan de Makassaren te kunnen wreken.

Na onder kapitein Christiaan Poolman op Sumatra getoond te hebben een getrouw en dapper bondgenoot te zijn, waarop men ook in het vervolg zou kunnen rekenen, keerde Aroe Palakka met de vloot van Cornelis Speelman, aan wien het bevel over zee- en landmacht in de Molukken was opgedragen, naar Celebes terug.

Reeds in de laatste dagen van December 1666, werden te Bonthain eene menigte prauwen, en verder langs de

zuidkust een groote voorraad rijst vernield, waarna Speelman den 1sten Januari 1667 op de Makassaren, die zich op Boeton genesteld hadden, eene schitterende overwinning en een rijken buit behaalde, waarbij Aroe Palakka met zijne Boniërs uitstekende diensten bewees.

Ruim vijf maanden later werd Makassar zelf aangetast, en hoewel een door hem beproefde landing te Boni was mislukt, sloeg de prins zich met behulp van Poolman door den vijand heen, en ondersteunde de hoofdmacht van Speelman voor de stad, waar met afwisselende kansen werd gestreden. Langzamerhand werden door de aanvallers meer voordeelen behaald; eenige sterkten, waaronder Glisson of Galesoeng vermeesterd, en Soembopoe de zetel van Makassar's bestuur al nauwer en nauwer ingesloten.

Na vele onderhandelingen kwam eindelijk de vrede tot stand. Het op den 18den November 1667 voor Nederland zeer voordeelig verdrag te Banggaja vastgesteld — onder den naam van Banggaisch traktaat bekend — dat door het achtereenvolgens toetreden van al de staten van Zuid-Celebes, de pijler werd waarop ons gezag in die landen berustte, maakte den eens zoo trotschen en onafhankelijken sultan tot een afhankelijk leenman van de Comp.

Maar nog was de krijg niet ten einde. Nieuwe vijandelijkheden werden gepleegd, stroomen bloed weêr vergoten, en de vrede niet bevestigd voor en aleer Soembopoe op den 24sten Juni 1669 veroverd en geslecht werd. Van dien tijd af woei de driekleur van Oedjoeng-Pandang, welk fort — onder den naam van Rotterdam — de hoofdzetel werd van het bestuur op Celebes.

Thans was de Comp. uitsluitend bezitster van den specerij-handel, en toen te Makassar, even als op de Oeliasser- en Banda-eilanden, alle Europeanen daarvan werden uitgesloten, ging ook voor dat gewest het belangrijkste deel van zijn handel verloren.

Speelman vertrok naar Batavia, door een stoet van rijksgrooten omgeven, die met hun leven borg bleven voor de algeheele onderwerping van hunnen vorst en de trouwe naleving van het gesloten traktaat. Aroe Palakka en Calamatta — de wederspannige prins van Ternate die

zich eindelijk onderworpen had — vergezelden den overwinnaar: de eerste werd in zijne rechten en erflanden hersteld en in 1672 tot sultan van Boni verheven, de tweede in genade aangenomen. Maar terwijl men feest vierde in de hoofdstad, zag men op Java met leede oogen onzen voorspoed te Makassar; en ofschoon in 1667 en 1668 gezanten naar het hof te Pléred (Mataram) waren gezonden, werd in 1669 de rijstuitvoer wederom zeer bemoeilijkt en den handel allerlei bezwaren in den weg gelegd. Met Mangkoe-rat, die het onderhouden der handelsbetrekken op zijne kusten, aan de vier gouverneurs of zoogen. strandheeren van Joana, Japara, Demak en Samarang had opgedragen, waardoor Batavia op zeer ongelijke wijze van de benoodigde rijst werd voorzien, was alzoo de goede verstandhouding veel verminderd.

Ook sultan Aboe'l Fatah had in weerwil der vernieuwing van een tienjarigen vrede in 1655 gesloten, reeds het volgende jaar de vijandelijkheden hervat, door het doen afloopen van Nederlandsche schepen en het vernielen der suikerplantages in de Ommelanden van Batavia. Dit had het blokkeeren der haven van Bantam tengevolge, 't geen vooral den Britschen handel veel nadeel berokkende, en in 1658 tot hevige klachten aanleiding gaf. Zoowel in Batavia als bij de Staten-Generaal had buigzaamheid de vroegere fierheid vervangen waardoor èn hier èn dáár aan de eischen van Downing en John Edwards werd toegegeven. Eindelijk werd in Mei 1664 een vredestraktaat gesloten dat echter van de zijde des sultans, door zijne Engelsche vrienden ondersteund, grootendeels onuitgevoerd bleef „zoodat het met recht geen vrede genoemd mag worden."

Maatregelen van inwendig bestuur, hadden rechtspleging en onderwijs te Batavia doen verbeteren: de kolonisatie op Ceilon werd in 1669, op nieuwe grondslagen geregeld, en in 't algemeen werden meer gunstige bepalingen — voor eenigen tijd althans — omtrent den binnenlandschen handel, de ontwikkeling en het welzijn der burgerij „vrije luyden" in de O.-I. bezittingen genomen. Want ondanks de vertoogen van de gouv^s^.-gen. Coen, Brouwer, van Diemen en anderen, bleef de neringdoende burgerstand, die door de Comp. steeds zoo stiefmoederlijk was behandeld, even

arm en ongelukkig, omdat ze zelfs aan dezen, elk aandeel in den handel betwistte. Geen mededinger hoe gering ook, kon door het monopolie-stelsel geduld, geen voordeel of winst een ander gegund worden en toch werd de Comp. niet rijker. De luister naar buiten, en de weelde van binnen stonden op verre na in geene verhouding tot hare winsten. De handel kwijnde, en Bantam dreigde „de haven van Batavia" te worden. Bantam, dat door aanmoediging van vrijen handel, schepen, kooplieden en kapitalen tot zich trok, terwijl in Batavia meest ieder jaar de uitgaven de inkomsten overtroffen, (in 1676 met meer dan één millioen) gaf Neêrlands bekrompen monopoliegeest hier een gevoelige en beschamende les.

Intusschen bereidden zich gebeurtenissen voor, die Mataram aan den rand zouden brengen van zijn ondergang, en waarbij ook Bantam, steeds op eigen grootheid en eigenbelang bedacht, een gewichtige rol vervulde. De trotsche meester van dat toen nog zoo machtige rijk, die van de Comp. een jaarlijksch gezantschap vorderde als leenplicht en huldebewijs, de opperheer van Java, zou weldra aan dien vermeenden vazal het behoud zijner kroon te danken hebben.

Het voorspel van dit groote drama begon aan de kusten van Madoera en in den oosthoek van Java. Dààr hadden zich bij het einde van den oorlog vele vluchtelingen uit Celebes neêrgezet, die in 1673 door een paar duizend Makassaren onder de Kraëngs (opperhoofden) Montemarano en Galesoeng of Glisson versterkt, hunne strooptochten aanvingen. Reeds in 1675 hadden zij de voornaamste Javaansche kustplaatsen tot aan Samarang genomen, in brand gestoken of uitgeplunderd en zich op Madoera genesteld, dat door den pangéran Sampang, die echter meestal aan het hof van Mataram verkeerde, onder den naam van Tsjakra Ningrat II, als leenman van den keizer werd bestuurd.

Zekeren prins, Troena Djaja, een eerzuchtig jongeling en aan dien vorst verwant, maar die door sommigen werd gehouden voor een natuurlijken zoon van Mangkoe-rat, terwijl hij zich zelven uitgaf voor een afstammeling van

Brawidjaja, den laatsten vorst uit het oude stamhnis van Madjapahit, stelde zich aan het hoofd dezer benden. Hij was gehuwd met de dochter van zekeren radèn Kadjohoran, die in 't Oosten van Java een beduidenden invloed uitoefende en de omliggende landen tegen Matarams vorst in opstand bracht, terwijl zijn schoonzoon zich op Madoera, ten koste van zijn oom een onafhankelijk rijk trachtte te verwerven.

Na eene vergeefsche poging om die gewesten weder tot onderwerping te brengen, waarbij zijne legermacht eene geduchte nederlaag leed, zocht de keizer te Batavia hulp bij de hooge regeering krachtens het 5de art. van het verbond van 1646, waarbij bepaald was dat de Nederlanders hem tegen zijne vijanden zouden bijstaan, wanneer die tevens vijanden waren van de O. I. C.; en aangezien nu de Makassaren bij hunne strooptochten en zeerooverijen ook haar gebied niet ontzagen, besloot gouv.-gen. in rade, hoewel met weerzin, dien bloeddorstigen verdierlijkten vorst, dien „strengen barbaar", zooals van Goens hem noemde, de verzochte hulp te verleenen.

In Maart 1676 verscheen dan ook de kapitein Jan Franssen Holsteyn met eenige troepen voor Japara; maar in plaats van de noodige medewerking, vielen hem slechts blijken van argwaan en mistrouwen ten deel. De listige en oproerige priestervorst van Giri namelijk — „door de Nederlanders ten gevolge van zijn geestelijk oppergebied, niet oneigenaardig de Mohammedaansche paus genoemd" — die uit zijne bergwoning achter Grisee een machtigen invloed op de bevolking van Oost-Java en Madoera uitoefende, deed den achterdochtigen keizer gelooven, dat de Hollandsche kafirs gemeene zaak maakten met de Madoereezen en de Makassaren. In dit denkbeeld werd hij ongelukkig door het gedrag van Holsteyn versterkt, toen deze — weinig berekend voor zijne moeilijke taak — te kwader ure onderhandelingen met de opperhoofden van deze hoogst woelige uitgewekenen aanknoopte, om hen te overreden de kusten van Java te verlaten. Bovendien werd na een mislukten aanval op de Makassaarsche vloot, waarbij de admiraal van Mataram, Wira Troena, het leven liet, ook het leger van den soesoehoenan geslagen, zonder dat het Holsteyn gelukken mocht, de vluchtende Javanen

weder in het vuur te brengen. 't Werd dus tijd dat de majoor Poolman, die hem kort daarna als bevelhebber verving, en al spoedig de Makassaarsche benden versloeg, waarbij hun opperhoofd Montemarano doodelijk gewond werd, aan de zaken eene andere wending gaf.

't Behaalde voordeel echter, ging door de werkeloosheid en het dralen van den pangéran adipati-anom (vermoedelijken troonopvolger), die met een Javaansch leger tot nabij Sidajoe genaderd was weder verloren. Sommige schrijvers meenen, m. i. zeer ten onrechte, dat eene geheime verstandhouding tusschen hem en Troena Djaja daaraan niet vreemd is gebleven. Zij gronden hunne meening op het feit, dat deze aanzienlijke macht door een handvol vijanden werd verslagen: en dat, hoewel de adipati-anom de oudste was der vier zonen van den soesoehoenan die aanspraak maakten op de kroon van Mataram, de half versufte vader, onder partijschappen en hofkabalen gebukt, nog geen besliste keuze had gedaan. Daarom zou de pangéran zich heimelijk met Troena Djaja hebben verstaan. om bijaldien een zijner broeders verkozen werd, op diens hulp te kunnen rekenen. Wèl behaalden de Makassaren, spoedig onder den Madoereeschen prins hereenigd, eene schitterende overwinning op het Javaansche leger, waarbij een groot deel van Java's Oostkust hun in handen viel, maar dit was meer aan verregaande zorgeloosheid en onkunde, dan aan verraad toe te schrijven; hiervan is ook in de verdere geschiedenis niets gebleken.

Na zich — onder den titel van praboe madoeratna — tot onafhankelijk vorst verklaard en de ondersteuning verkregen te hebben van den heerschzuchtigen sultan van Bantam, die er slechts op uit was zijne macht ten koste van Holland en Mataram uit te breiden, knoopte Troena Djaja door seerohans (zendelingen) onderhandelingen aan met de regeering te Batavia, om zich van hare onzijdigheid in den ophanden zijnden strijd te verzekeren. Het Nederlandsch bestuur evenwel, door het traktaat van 1646 en de omstandigheden gedwongen, besloot den soesoehoenan op zijn herhaald en dringend aanzoek te blijven ondersteunen en zelfs krachtiger dan tot hiertoe op te treden. Poolman werd terug geroepen, en de ordinaris-

raad van Indië Speelman, de held van Makassar — die zich vrijwillig had aangeboden — in de laatste dagen van 1676 als admiraal en generalissimus, met de noodige versterking naar het tooneel van den oorlog gezonden.

Troena Djaja was inmiddels niet werkeloos gebleven: duizenden Javanen sloten zich bij hem aan; en al had zijn schoonzoon Kraëng Galesoeng zich tegen hem gewend, vele kustplaatsen op Madoera verwoest en steeds plunderende den oosthoek van Java bereikt, zoo waren de strijdkrachten en bondgenooten van den prins echter aanmerkelijk vermeerderd.

Speelman begreep terecht dat hij hier met meer dan een gewonen opstand te doen had, en onmiddellijk krachtdadig te werk moest gaan. Nauwelijks was hij te Japara geland en het vroeger verdrag van 1646 door den daartoe van den keizer gemachtigden landvoogd Wangsa Diepa bevestigd, of den 28sten Febr. 1677 werd eene nieuwe overeenkomst gesloten. De daarbij bedongen voordeelen waren de voorloopers van Neêrlands latere souvereiniteit over het rijke Insulinde. Door den opperkoopman Jacob Couper, die zich gedurende dien oorlog bijzonder onderscheidde, en in verschillenden werkkring uitstekende diensten bewees, werd te Mataram de ratificatie van Mangkoe-rat en zijne zonen verkregen, die reeds gedeeltelijk het bestuur in handen hadden, terwijl Speelman met Troena Djaja onderhandelde. Nadat alle middelen om dezen weêrspannigen prins op vredelievende wijze tot onderwerping, en Madoera onder het gezag van Mataram terug te brengen waren uitgeput, had op den 12den Mei te Ampel bij Soerabaja een treffen plaats, waarbij de vijand geslagen en verstrooid werd. Naar Kediri gevlucht, en door velen der zijnen omringd, hield Troena Djaja ook dáár de oproervaan, of zooals hij voorgaf, den heiligen standaard des geloofs, hem uit Mekka toegezonden, moedig omhoog. Niet alleen betwistte hij den vorst van Mataram de souvereiniteit over Madoera, maar zelfs de wettigheid zijner regeering, die nimmer te Mekka was erkend. Over geheel Java liet hij verkondigen dat het rijk van Mataram aan Holland was verkocht, en de godsdienst in gevaar verkeerde. Hij riep de geloovigen op tot den heiligen strijd

tegen de kafirs, en van alle zijden stroomden hem hulptroepen toe.

Terwijl Speelman zich onledig hield, zijn door ziekte en ongemak zeer ingesmolten leger en het gezag van den keizer in de omstreken van Soerabaja te herstellen, hadden de opstandelingen zich meester gemaakt van de hoofdstad des rijks, den kraton geplunderd en de vrouwen benevens de schatten — waaronder de kroon van Madjapahit en het vermaarde kanon Satomie — naar Kediri overgebracht. Tevens waren de zich aan het hof van Mataram bevindende pangérans van Tjeribon, Marta Widjaja of sultan-sepoeh (de oude), Karta Widjaja of sultan-anom (de jonge), en den panembahan Wangsa Karta aan den sultan van Bantam overgeleverd. Door het schenken van den sultans-titel en andere eerbewijzen, hoopte de sluwe vorst van Bantam zich door hen als leenheer te doen erkennen.

De prinsen van den bloede Poeger en Singosari, hadden na eenige schermutselingen, lafhartig de wijk genomen, en hun ouden vader, die op zijne beurt den kraton ontvlucht was en te vergeefs bij de graven zijner vaderen te Imogiri naar troost had gezocht, onmeedoogend verstooten en aan zijn lot overgelaten. Zich eindelijk bij de partij van den kroonprins aansluitende, die zich te Nampoedadi bevond, dwaalden vader en zoon van de eene plaats naar de andere, tot dat de afgeleefde despoot te Wanajasa overleed. Aan dezen prins, dien hij als opvolger erkende, gaf hij de weinige in zijn bezit gebleven rijkssieraden over. Zijn lijk werd te Tagal Wangi begraven, onder welken naam, die eens zoo machtige maar nietswaardige beheerscher van Mataram, in de latere geschiedenis meer algemeen bekend is.

De adipati-anom begaf zich naar Tagal, nam den titel aan van soesoehoenan Amangkoe-rat Senopati Ngalaga, zond zijne broeders bericht van 't overlijden huns vaders en de aanvaarding zijner kroon, en riep de hulp in van Speelman om hem in de regeering te bevestigen. Maar noch zijne broeders, noch de regenten van Tjeribon of de sultan van Bantam wilden dezen verwijfden wellusteling, die zijn troost bij de vrouwen en zijne hulp bij de kafirs zocht, als heer en gebieder erkennen. Na lang dralen begaf hij zich eindelijk naar Japara waar zijn wankelend gezag door-

Speelman was hersteld. Deze, geheel doordrongen van de groote voordeelen voor de O.-I. Comp. en haar stelsel onder deze omstandigheden te verkrijgen, wist in de eerste dagen van 't jaar 1678, bij verschillende acten het volgende van den soenan te bedingen: „bekrachtiging van de in 1646 en 1677 verkregen uitbreiding van 's Comps. grondgebied tot Pamanoekan; de plaatsen aan Java's noord- en oostkust als pandsteden met de inkomsten en rechten aldaar vallende; 't gebied over Samarang, geheele tolvrijheid, het monopolie van den invoer van kleeden en amfioen, benevens dat van opkoop en uitvoer van rijst en suiker in de landen van Japara, Demak, Grobogan, Pati, Djawana en Koedoes." Bovendien verklaarde hij zich, met goedkeuring zijner rijksraden, zoo voor zich als zijne opvolgers aan het contract van 25 Febr. 1677 gebonden; en erkende schuldig te zijn 250.000 realen, welke schuld echter door achterstand en wanbetaling tot 310.000 was opgeloopen, benevens 3000 kojangs 1) rijst als vergoeding voor oorlogskosten. Daarvoor was hem de ondersteüning der Comp. verzekerd.

Niettegenstaande al deze behaalde voordeelen werd Speelman door het weifelmoedig gedrag en de onzekere houding der regeering, die zich niet gaarne in een broederkrijg mengde, evenals door de verregaande werkeloosheid van den Javaanschen vorst in al zijne operatiën belemmerd. Op herhaald aandringen was eindelijk een getrouw gebleven hoofd, Marta poera, groot-gouverneur der Oosterstranden tegen den vijand opgerukt, die met een sterke macht Grobogan bezet hield: Djepan werd genomen, op den linkeroever der Solo eenig voordeel behaald en, daar aan de oostkust op nieuw een felle krijg tusschen Galesoeng en Troena Djaja was uitgebroken, deze laatste genoodzaakt zich op Kediri terug te trekken.

Doch ook dat voordeel ging tengevolge van den algemeenen haat tegen den soesoehoenan, en verraad van de hoofden alsmede door ziekte van den generalissimus weder verloren. Na het opperbevel aan de St. Martin te hebben opgedragen, keerde Speelman, aan wien men,

1) Een kojan bevat 30 pikols; een pikol gemiddeld 125 Amst. ponden.

vooral uit een wellicht wat te ver gedreven vrees voor Bantam's oorlogzuchtige bedoelingen, de middelen onthield den oorlog tot een goed einde te brengen, in de laatste dagen van Maart 1678 naar Batavia terug, om als directeur-generaal en eerste raad van Indië aan de Hooge-tafel zitting te nemen; na den dood van Maetsuyker was het opperbestuur reeds bij den aanvang des jaars in handen van Rijklof v. Goens overgegaan.

Alvorens echter de verdere bewegingen op het oorlogsterrein te volgen, vereischen Sumatra en eenige buiten den Archipel voorgevallen gebeurtenissen een oogenblik onze aandacht.

De gespannen verhouding tusschen de koningin van Atjih en de O. I. Comp. — door eene reeks vijandelijkheden gevolgd — was sinds 1649 er niet op verbeterd, en ons hoofdkwartier op Sumatra's westkust door Groenewegen in 1662 naar 't eiland Tjinko overgebracht. Hoewel met eenige oeverstaten handelsbetrekkingen waren aangeknoopt, de Atjineezen door Cau uit Salida, Priaman, Tikoe en andere plaatsen verdreven en er vaste kantoren opgericht werden, was de vrede niet hersteld. Eerst nadat Abraham Verspeet met eene vrij talrijke macht in Sept. 1666 het anker voor Tjinko had doen vallen, wapperde de Hollandsche vlag van dáár tot aan Baros, bij welke expeditie Poolman zoo flink door den Bonischen prins Aroe Palakka werd ondersteund. Ofschoon nu de staatkundige toestand door nieuwe verbintenissen beter geregeld en de vrede op hechtere grondslagen gevestigd scheen, deden Engelsche mededinging, Atjih's afgunst, het niet nakomen van gesloten traktaten, en de verkeerde handelingen van Compagnie's dienaren onrust en vijandschap voortduren. Zoo ging o. a. in 1684, Benkoelen voor de Comp. verloren, en bleven hare betrekkingen met Djambi, Kampar, Siak en de verdere oostkust nog van weinig beteekenis.

Van Goens, de held van Malabar en Koromandel, had ook als bewindvoerder op Ceilon, waar hij door zijne zelfstandige vastberaden houding de grootste diensten bewees, zijn ouden roem gehandhaafd.

Was het Lodewijk XIV gelukt, de kleine Republiek voor zijne macht te doen bukken, ook in Indië moest haar handel belemmerd of vernietigd, haar invloed krachteloos gemaakt worden.

De Fransche admiraal de la Haye Ventelay verscheen in Maart 1672 met eene aanzienlijke oorlogsvloot in de baai van Trinkonomale, door François Caron vergezeld, die, in 1650 als directeur-generaal te Batavia, „in ambt en qualiteit gesuspendeerd", later op aanzoek van Colbert in Fransche dienst overgegaan, thans den admiraal als raadsman was toegevoegd. Na van Ceilon's keizer verlof te hebben verkregen eene sterkte te bouwen, zette hij vervolgens koers naar Koromandel. Van Goens onbekend met het uitbreken van den oorlog, liet orders vragen in Europa, en zond naar Batavia om hulp. Zonder echter nadere bevelen af te wachten, wapende hij op eigen verantwoording al de ter reede liggende schepen, zocht de la Haye op, bemachtigde een gedeelte zijner vloot, en maakte zich van de in aanbouw zijnde sterkte meester. Bijna terzelfder ure dat Lodewijk de gelukwenschen van zijn overwinnend leger op den rechter Rijnoever ontving, verloor hij een deel zijner oorlogschepen in de Ceilonsche wateren.

Cornelis van Quaalberg, door den gouv.-gen. met eene vloot ter ondersteuning van Van Goens afgezonden, verjoeg een Engelsch eskader van Koromandel's kust, en heroverde San Thomé, waarvan de la Haye zich meester had gemaakt. Na al zijne schepen op één na verloren te hebben, keerde de admiraal in November 1674 onverrichter zake naar Frankrijk terug.

Zoo was na het 25jarig bestuur van Maetsuyker, onze heerschappij in en buiten den Archipel op hechte grondslagen gevestigd. En toch hoe hoog de bloei der Comp. was gestegen, hoe schoon de jonge boom zich ontwikkeld had en zijne ranke takken uitbreidde, de knagende worm bleef bestaan die hem eenmaal als vermolmd hout in een zou doen storten; de instandhouding van het monopoliestelsel kostte veel geld, en ging vooral in de Molukken met vele opofferingen gepaard; ook Ceilon's bezit leverde geene winsten op, en de uitgaven bleven steeds de inkomsten overtreffen.

Op Java was de commandeur de Saint-Martin, hoewel hij verzocht had daarvoor niet in aanmerking te komen, voorloopig in plaats van den dapperen en voortvarenden Speelman, met de verdere leiding der krijgsoperatiën in de binnenlanden belast geworden. Al spoedig echter ging het opperbevel van 't leger, op den raad van Indië, Antonie Hurdt, gewezen gouverneur van Amboina over, aan wien het gelukte, nadat hij de noodige versterking ontvangen had, Troena Djaja, die toen den titel voerde van panembahan ratoe Ngmemenang, in Grobogan een eersten en gevoeligen slag toe te brengen. Hierna werd besloten om met vereende krachten den opstandeling in zijn hoofdzetel Kediri aan te tasten en zoo mogelijk de rust op Java te herstellen. Het vereenigd Hollandsch Javaansch leger trok in drie colonnes zuidwaarts, waarbij veel ontbering en gebrek werd geleden. Te vergeefs trachtte men pangéran Poeger en Galesoeng over te halen zich aan te sluiten en gemeenschappelijk tegen den vijand te ageeren; de eerste maakte zich gereed Mataram te verdedigen en zijne vermeende souvereine rechten te handhaven, de ander had zich met Troena Djaja verzoend en zich te Kappar versterkt.

Na bij Singkel de Brantas of rivier van Kediri te zijn overgetrokken, werd het leger aan den rechteroever opgesteld, de vijand in een hevig gevecht geslagen en genoodzaakt zich achter de muren zijner vesting te verdedigen. Hevig werd er gestreden maar eindelijk de zege behaald. Op den 25sten November viel Kediri en daarmede was de grootste kracht van den opstand verbroken. Troena Djaja wist naar Blitar te ontkomen, doch zijne schatten moest hij achterlaten, en onder de vele buitgemaakte kostbaarheden, behoorde ook de vroeger door de Madoereezen uit Mataram ontvoerde rijkskroon van Madjapahit, boekit pérak (berg van zilver) genaamd, die den soesoehoenan ongeschonden en op plechtige wijze door Hurdt werd ter hand gesteld. Die bemachtiging van Kediri is een merkwaardig feit uit de Javaansche geschiedenis, maar niet minder belangrijk voor de ontwikkeling van het Nederlandsch gezag. Die vreemde kooplieden toch, die blanke mannen uit het verre westen, die

men ruim een halve eeuw geleden, nog gemakkelijk uit Java meende te kunnen verdrijven, waren thans de redders der heilige kroon van Madjapahit!

Van dat oogenblik, verkreeg de O. I. C. met haren steeds toenemenden invloed op de hoogste Javaansche belangen, tevens een merkbaar overwicht op het oorspronkelijk inlandsch gezag, en had het toppunt harer glorie bereikt.

Na den val van Kediri had de St. Martin met den keizer den terugtocht naar Soerabaja aangenomen, waar zich eene aanzienlijke legermacht verzamelde om den prins in het zuidoosten des eilands te bestrijden. Ook Madoera hield nog de zijde van Troena Djaja, terwijl de Makassaren onder Glisson zich in en om Kappar versterkt hadden, Kadjoran in 't binnenland den strijd vol hield en pangéran Poeger als onafhankelijk vorst in Mataram regeerde.

Poolman — in Januari 1679 met hulptroepen te Soerabaja aangekomen — nam het bevel van Hurdt over, die uitgeput van vermoeienis naar Batavia terugkeerde, en verjoeg de Makassaren, die zich op aansporing van den sultan van Bantam weder bij de Madoereezen hadden aangesloten, bij Sepande uit drie sterke stellingen; doch hij zelf op het ziekbed geworpen, overleed op de reis naar Soerabaja. In September was Couper, die na den dood van Poolman het opperbevel voerde, door Aroe Palakka en zijne dappere Boegineezen ondersteund, voor het sterke Kappar aangekomen dat, na een beleg van vijf weken, stormenderhand werd ingenomen.

De overwonnen Karaëng Galesoeng wist te ontsnappen, vluchtte naar Pasoeroean, waar hij later aan zijne wonden bezweek, en het grootste deel der Makassaren kwam in onderwerping; de overigen hadden zich bij Troena Djaja aangesloten, die in het steile gebergte van Ngantang een toevluchtsoord gevonden had. Doch ook dààr werd hij door den onvermoeiden Couper vervolgd, tot dat ziekte en gebrek aan levensmiddelen hem noodzaakten het gebergte te verlaten. De soesoehoenan, steeds werkeloos achtergebleven, was eindelijk uit zijn vrouwenhuis te voorschijn gekomen, toen hij vernam dat zijn doodvijand op een schier ongenaakbare bergspits een laatste schuilplaats had gezocht. Onmiddellijk werd de kapitein Jonker,

een Ambonees van Manipa, en commandant zijner lijfwacht met drie comp. Amboneezen door hem naar de aangewezen plaats gezonden, ten einde alle uitwegen af te snijden, en weldra gaf Troena Djaja, slechts door eenigen der zijnen omringd, geheel uitgeput en van alle zijden ingesloten, zich op genade en ongenade over. Zijne gevangenschap was echter van korten duur. De dappere aanvoerder, de hooghartige Madoerees, die de machtige keizers van Mataram op hunne zetels had doen sidderen, werd niettegenstaande Amangkoe-rat aan Couper beloofd had hem te zullen sparen, eenige dagen later door den trouweloozen lafhartigen despoot, in koelen bloede gedood.

De kapitein Jan Albertsz. Sloot, door Couper naar Wanakarta gezonden, nam na eene dappere verdediging radèn Kadjoran en zijne zonen gevangen, die vervolgens allen werden omgebracht. Twee der jongere broeders van den soesoehoenan waren inmiddels overleden, en men hoopte dat de dood van Troena Djaja, en de straf door Kadjohoran ondergaan, den pangéran Poeger weldra zou doen besluiten, zijn onrechtmatig verkregen gezag neder te leggen, en zich aan zijn oudsten broeder en wettigen heer te onderwerpen.

Maar nog was de strijd niet geëindigd. Er moest nog menig offer vallen — zooals wij in het volgende hoofdstuk zien zullen — voor de rust op Java was teruggekeerd, dat door al die oorlogen veel had geleden. En naarmate de macht van Mataram afnam, naar diezelfde mate steeg de invloed en het gezag der O. I. C. Zelfs de onafhankelijke staten begonnen allengs te begrijpen dat de tijd niet verre meer was, waarop ook zij, voor de „Companie" het hoofd zouden moeten buigen.

TWEEDE TIJDVAK.

VERDERE ONTWIKKELING EN UITBREIDING VAN HET NEDERLANDSCH GEZAG: BLOEI VAN DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

1678—1757.

HOOFDSTUK VI.

NEDERLANSCH INDIË TOT AAN HET EINDE VAN DEN TWEEDEN SUCCESSIE-OORLOG OP JAVA.

1678—1722.

Ryklof van Goens had de teugels van 't bewind aanvaard toen de Comp. het tijdperk van haren grootsten uiterlijken bloei was ingetreden, en hoewel genoegzaam van haar overwicht op Java verzekerd, bleef er toch eene moeilijke taak te vervullen over. De als vrouwenschender, moordenaar, en vooral ten gevolge van de hem door de Nederlandsche regeering verleende ondersteuning algemeen verachte en gehate Amangkoe-rat, moest nog op den troon zijner vaderen worden bevestigd.

De heldhaftige, voortvarende, onvermoeide Couper treedt ook hier weder op den voorgrond; 't is de belangwekkende figuur, waarom al het overige zich groepeert.

Pangéran Poeger hield den rijkszetel van Mataram nog steeds in zijn bezit, de Makassaren staken hier en daar 't hoofd weder op, en Madoera, onder 't oppergezag van Tsjakra Ningrat in vier gouvernementen verdeeld, was telkens het tooneel van nieuwe onlusten, door den panembahan van Giri aangestookt. Aan de woelingen van dezen

dweepzieken muzelman, die reeds vroeger aan het hof van Pléred zulk eene trouwelooze rol gespeeld en een werkdadig deel in den opstand genomen had, moest een einde komen. Weldra zag hij zich dan ook van alle zijden ingesloten, en toen elke hoop op ontzet verdween, viel de 80jarige priestervorst, de onverzoenlijke vijand van de Kafirs en van Mataram, met geheel zijn geslacht bij de roemvolle verdediging der heilige graven, die aan zijne bewaking waren toevertrouwd. Wonderen van dapperheid werden door hem en zijne zonen verricht, maar zij moesten voor de overmacht zwichten; de heilige kris van Madjapahit (de hoog vereerde Kalamoenjang) werd buit gemaakt, en zoo kwamen allengs de poesaka en regalia in handen van den soenan terug. Ook de keizerlijke hofplaats werd eerlang door Couper ingenomen, Amangkoe-rat als opperheer gehuldigd, en daarna de zetel van het rijk naar Wanakarta overgebracht, dat in Kartasoera di Ningrat herdoopt werd.

Na vele gevechten met afwisselend geluk geleverd, werd prins Poeger, die eerst naar Bagelen gevlucht, doch later naar Mataram terug gekeerd was en zelfs de nieuwe hoofdstad bedreigde, door Couper geslagen en genoodzaakt zich aan den wettigen vorst van het rijk te onderwerpen. En nog was de opstand niet geheel bedwongen. Eenige rijksgrooten en geloofshelden van den Islam, die zich in 't zniden van Banjoemas verzameld hadden, moesten met hunnen aanhang ten onder worden gebracht. — 't Was al weder Couper die den 15den Dec. 1681 aan den linkeroever der Klawing tusschen Probolinggo en Soekaradja in een hevigen bloedigen strijd eene schitterende overwinning behaalde. Aan hem had de keizer 't behoud zijner kroon en de Comp. het herstel der rust in midden-Java te danken. Met roem overladen keerde hij naar Batavia terug, evenals zijn trouwe medgezel de dappere ridderlijke Aroe Palakka reeds vroeger naar Boni was wedergekeerd, na de uitstekendste diensten in dien langdurigen oorlog te hebben bewezen. Toch kon het zwaard niet worden opgestoken, want nauwelijks was de krijg hier geëindigd, of de hooge regeering had meer in 't westen nieuwe moeilijkheden te overwinnen.

De sultan van Bantam namelijk, een even ijverzuchtig vijand van den ongeloovigen Hollander als van den gehaten keizer van Mataram, had, in de hoop bij de algemeene verwarring de Preanger-regentschappen en Tjeribon aan zijn gebied te onderwerpen, niet alleen Troena Djaja, maar ook de overige opstandelingen, tot het einde toe, met schepen, geld en wapenen ondersteund en de behaalde voordeelen der Comp. met verkropte woede aangezien. Korten tijd nadat hij de prinsen van Tjeribon in zijne macht had gekregen, begon hij de vijandelijkheden door eenig krijgsvolk naar Soemadang te zenden, met bevel aan den regent, allen toevoer naar Batavia af te sluiten. Bovendien trachtte hij zich van Krawang meester te maken, en zond twee der prinsen naar hun land terug om hem tegen de Comp. te ondersteunen en Soemadang te onderwerpen, dat zich onder hare hoede en bescherming had gesteld. Op het protest daartegen door Jacob van Dijck, namens de hooge regeering gedaan, werd een zoo hooghartig antwoord gegeven, dat een oorlog met Bantam onvermijdelijk scheen, en wel in een oogenblik, waarin men ten gevolge van den krijg op midden-Java zoo goed als geheel van troepen en aanvoerders was ontbloot. Hier moest alzoo staatkundig beleid de kracht der wapenen vervangen en van Dijck wist dan ook tijdens zijne diplomatieke onderhandelingen het „divide et impera" zoodanig in praktijk te brengen, dat het door hem gestrooide zaad van wantrouwen en tweedracht tusschen den ouden sultan en zijn zoon Abdoe'l Kahar, die hem reeds in 't bestuur ter zijde stond, welig opschoot ten voordeele der O. I. C.

Men moest intusschen op eigen verdediging bedacht zijn. De vijand werd hoe langer hoe stouter en Batavia zelfs bedreigd. Van daar dat de aanvragen om versterking tot eene krachtige voortzetting van den oorlog in Mataram, zoo dikwerf onbeantwoord bleven. Van daar dat bij de hachelijke omstandigheden waarin Batavia verkeerde, de Boegineezen van Aroe Palakka niet eerder dan in Juli 1679 aan dien strijd konden deelnemen, en zonder den val van Kediri, zou wellicht de klacht van v. Goens bewaarheid zijn, toen hij naar 't moederland schreef:

„Bantam moet vernederd, ja verdelgd worden of de Comp. gaat verloren." 't Was voor niemand een geheim meer dat Bantam sterker was dan zij, en 't werd hoog tijd dat de nederlaag der Makassaren bij Kappar zoowel als de dood van Kraëng Glisson en van Troena Djaja de kansen deed verkeeren.

Gelukkig stond de vredelievende partij van den troonopvolger, der oorlogspartij van den ouden sultan tegenover; het zaad van twist en tweedracht door van Dijck gestrooid, was gerijpt en droeg zijne vruchten toen men op 1 Mei 1680 vernam, dat de kroon van Aboe'l Fatah Ageng op zijn zoon overgegaan, de ons vijandig gezinde rijksbestuurder door een ander vervangen en een vredesbode naar Java afgezonden was. Die omwenteling kwam de Comp. zeer te stade. Het contract van 1659 werd vernieuwd, Tjeribon aan dezelfde verplichtingen als de andere havens van de noordkust onderworpen en nieuwe onderhandelingen met Bantam geopend, die echter slepende bleven en eerst later werden bekrachtigd.

Toch was de wederzijdsche verhouding verbeterd, en in Dec. 1681 kwamen twee gezanten uit Bantam te Batavia aan, om den gouv.-gen. Speelman namens sultan Abdoe'l Kahar Hadji te begroeten en met de door hem aanvaarde hooge betrekking geluk te wenschen. Men achtte nu alle bezwaren opgelost en zag een duurzamen vrede te gemoet; doch de oude sultan, in zijn lustslot Tirtajasa teruggetrokken, al spoedig naijverig op zijn plaatsvervanger, en berouw gevoelende over den afstand van 't gezag, beraamde het plan om zijn geliefden tweeden zoon, pangéran Poerbaja, op den troon te plaatsen en 't gezag in handen te spelen. Daartoe verzamelde hij zijne oude aanhangers en vele misnoegden te Tirtajasa om zich heen, was door list en verraad geholpen, weldra meester van Bantam, en had zich op nieuw, door Engelschen en Denen ondersteund, in de residentie gevestigd, na zijn opvolger gewapender hand te hebben verdreven. De jonge sultan, al nauwer en nauwer ingesloten, had zich met eenige getrouwen in zijn kasteel Soeroesoeang teruggetrokken en de hulp van Nederland ingeroepen.

Bijna terzelfder tijd dat zijn gezag geheel verloren ging,

werd ook dat der Comp. in de Molukken een oogenblik zeer ernstig bedreigd. Kaïtjili Sibori namelijk — veelal sultan Amsterdam genoemd — die zijn vader in het bestuur van Ternate was opgevolgd, scheen geneigd de trouwelooze handelingen van Hamza te volgen, zonder dien schranderen vorst slechts eenigermate in doorzicht of geslepenheid nabij te komen. Door zijne verregaande wreedheid in zijn eigen land gehaat en veracht, trachtte hij zijne macht elders uit te breiden. In schijn de Comp. genegen, stookte hij in 't geheim het vuur van den opstand aan, en op een door hem gegeven gastmaal, ontkwam de toenmalige gouverneur Padtbrugge ter nauwernood het gevaar, met zijn gezin te worden omgebracht. Hoewel hier en daar eenige Compagnie's-dienaren en de op Boeroe gevestigde Nederlanders werden vermoord, waren toch de snoode plannen van den sultan bij tijds ontdekt en verijdeld; door zijne grooten en rijksraden verlaten, nam hij al spoedig de wijk naar Djilolo, om zich aan de welverdiende straf te onttrekken. Na een paar jaren zwervens gevangen genomen en naar Batavia opgezonden, keerde sultan Amsterdam, die als een onafhankelijk vorst vertrokken was, ten gevolge van een in 1683 met hem gesloten verdrag, gelijk een diepvernederd en afhankelijk leenman naar zijne staten terug. Van toen af was in de Molukken de rust voor een geruimen tijd hersteld, en het gezag der Comp. voor goed er gevestigd.

Inmiddels gaf van Goens, die uithoofde zijner zwakke gezondheid, een eervol ontslag aangevraagd en verkregen had, de teugels van 't bewind aan Cornelis Speelman over, en ging den 25[sten] November 1681 aan boord van het schip dat hem naar 't moederland terug zou voeren, waar hij kort na zijne aankomst overleed.

De nieuw benoemde gouv.-gen. aarzelde niet lang den jongen sultan van Bantam, wiens toestand inmiddels te Soeroesoeang schier hopeloos geworden was, de verzochte hulp te verleenen. De commandeur-majoor de St. Martin, met eenige troepen derwaarts gezonden, ondervond een zoo hardnekkigen tegenstand, dat hij al spoedig versterking

moest aanvragen, die in April 1682 onder de bevelen van den commandeur François Tak aangekomen, beide dappere mannen in staat stelde met vereende krachten Soeroesoeang te ontzetten en de omstreken der hoofdstad tot onderwerping te brengen. Sultan Ageng wist zich echter in de meeste gewesten staande te houden, tot dat in de laatste dagen van Dec. Anjer, Kadamongan, Soedjoeng en andere plaatsen den kapitein Willem Hartsinck in handen vielen, waarop hij zich met zijn zoon Poerbaja naar het binnenland terugtrok. Door zijn oudsten zoon vervolgd, en het zwerven moede, gaf de krachtige grijsaard, de laatste der onafhankelijke vorsten van Java, die steeds zijn geloof en zijne beginselen getrouw bleef, zich in 1686 aan zijn bittersten vijand over. Onder den eenvoudigen titel van pangéran Soeria di Tirtajasa als gevangene naar Batavia overgebracht, werd hij in 1692 door den dood uit die voor hem zoo knellende banden der ballingschap verlost.

Zoo had sultan Abdoe'l Kahar Hadji het behoud van zijn troon aan de hooge Indische regeering te danken; en de Comp. bleef niet in gebreke het dankbaar gevoel van den in zijne waardigheden herstelden vorst in haar voordeel aan te wenden. Zij verwierf bij een traktaat in April 1684 gesloten, den uitsluitenden handel in peper en katoenen kleedjes te Bantam, Silebar en in de Lampongs, terwijl het kasteel Speelwijk, tot verdediging van de monding der Tjipandan gebouwd, eene Nederlandsche bezetting verkreeg. De sultan had reeds vroeger zoowel de Engelschen als de Denen zijn gebied doen ontruimen, welke beleediging door de Engelsche Comp. zoo hoog werd opgenomen, dat zij om zich schadeloos te stellen, Benkoelen, Batang Kapas en Silebar in bezit nam; wel werd zij uit het laatste verdreven, doch bleef de twee eerste plaatsen behouden, en trachtte zich ook te Indrapoera en Priaman te vestigen. Het aan Bantam schatplichtige Soekadana, dat zich op aanraden der Engelschen had losgescheurd, werd op nieuw onderworpen, en ook dààr zag sultan Hadji zijn gezag door Nederlandsche troepen hersteld.

De O. I. C. was overal zegevierend uit dien negenjarigen strijd te voorschijn getreden, en de vorsten van

Bantam en Mataram hadden hunne kronen uit hare handen ontvangen. Niet meer tevreden, met het eenvoudig handelsbedrijf om hare rijk beladen schepen naar 't moederland af te zenden, is zij thans geworden een staat in den staat, voor wiens souverein gezag millioenen in het verre Oosten zich nederbuigen. Schier geheel Java is haar cijnsbaar, zijne vorsten zien met eerbied op naar eene macht die over troon en schepter beschikt, zij heeft het toppunt van bloei en luister bereikt.

Speelman, die zooveel tot de verkrijging van dat gezag had bijgedragen, mocht niet lang getuige zijn van den rijken oogst, voor een groot deel aan zijne dapperheid en buitengewone talenten te danken. Op den 11den Januari 1684 werd hij in de kracht van zijn leven aan zijnen uitgebreiden werkkring ontrukt, en onze bezittingen verloren een van die landvoogden, wier namen thans nog met eerbied in den Archipel worden genoemd.

Johannes Camphuis, geroepen om Speelman te vervangen, was die hooge roeping waardig. Van geringe afkomst, had hij zich zelf gevormd en op wetenschappelijk gebied een goeden naam weten te verwerven. Als voormalig opperhoofd van de factorij te Japan, had hij o.a. belangrijke bouwstoffen over dat rijk aan Kämpher medegedeeld en Rumphius tot zijn werk over *den Ambonschen kruidhof* aangemoedigd. Al beslaat zijn bestuur geene schitterende bladzijde in onze Indische jaarboeken, al is het in menig opzicht niet van zwakheid vrij te pleiten, 't was evenzeer gekenmerkt door goede trouw en ijver voor de belangen der Comp., als door het herstel en de uitbreiding van hare betrekkingen in China en op het vaste land van Indië.

Op Java had hij met vele moeilijkheden te worstelen, waartoe het volgende aanleiding gaf.

Pangéran Poerbaja, die steeds de zijde zijns vaders had gehouden, was openlijk tegen zijn ouderen broeder, den sultan van Bantam in verzet gekomen, en hoewel dat verzet spoedig door zijne onderwerping te Tandjong Poera gevolgd werd, was dit op zich zelf genomen vrij onbeduidend

feit, het begin van nieuwe verwikkelingen met Mataram, en van een even langdurigen als hardnekkigen krijg. Soerapati namelijk, een Balinees van geboorte, maar officier in dienst der Comp., behoorde met zijne Balineezen tot de troepen welke naar Bantam gezonden waren om dien opstand te helpen dempen. Bij de onderwerping van Poerbaja — door zijne bemiddeling verkregen — werden beiden door de laatdunkende en onverstandige handelwijze van een Hollandsch vaandrig, Kuffeler genaamd, derwijze beleedigd, dat de pangéran de vlucht nam en Soerapati, alle krijgstucht vergetende, de troepen onder Kuffeler aanviel, en door de zijnen gevolgd naar het binnenland ontweek, van waar hij spoedig strooptochten tot in de nabijheid van Batavia ondernam. Eene zending van Couper naar Tjeribon, om hem in handen te krijgen mislukte, en deed Soerapati met zijne volgelingen de wijk nemen naar Mataram. Door den soesoehoenan opgenomen en — in afwijking der bestaande traktaten — zelfs met onderscheiding ontvangen, had zijn verder gedrag zoowel voor dat rijk als voor de Comp. hoogst gewichtige gevolgen, en deed een krijg ontstaan, die, na omstreeks het vierde gedeelte eener eeuw te hebben geduurd, geheel ten voordeele van haar staatkundig overwicht op Java eindigde.

Zijne vlucht naar Mataram was nauwelijks bekend, of de opperkoopman v. Vliet en kapitein Tak werden met eenig krijgsvolk naar Kartasoera gezonden, om afbetaling te vorderen der nog altijd achterstallige schuld en de uitlevering te eischen van den oproermaker, die weldra zulk eene merkwaardige rol zou spelen in de Javaansche geschiedenis.

In de nabijheid van de hoofdstad aangekomen, werden zij door de Balineezen overvallen, waarbij Tak, v. Vliet en de meesten hunner volgelingen omkwamen. De overigen keerden met de geringe bezetting, die na den oorlog aldaar tot bescherming van den soesoehoenan was achtergelaten, naar Batavia terug, en alle gemeenschap met Mataram werd afgebroken.

Sommige schrijvers, die de door niets gerechtvaardigde insinuatie van Valentijn, uit het bekende werk *Oud- en Nieuw-Oost Indië* overnamen, als of Tak zich aan de

ontvreemding van een der kostbaarste edelgesteenten uit de kroon van Madjapahit zou hebben schuldig gemaakt, willen die verraderlijke handelwijze toeschrijven aan eene wraakoefening van den keizer over dien gepleegden roof; terwijl anderen het gebeurde feit verklaren uit, en in verband brengen met een behendig aangelegd plan van den sluwen Balinees en den rijksbestuurder Rangga Koesoema, om ook den soesoehoenan door dien aanval verdacht te maken, en alzoo eene anders gewisse uitlevering vooreerst te ontgaan. Hoe dit nu zijn moge, de hooge regeering te Batavia, voor verdere gevolgen beducht, stelde zich met eenige verontschuldigingen en uitvluchten van het hof van Mataram tevreden, en was zwak genoeg dat schandelijk verraad ongestraft te laten. Na zich eenigen tijd schuil gehouden te hebben, begaf Soerapati zich naar den oosthoek van Java, en wist — door de nabijheid van Bali begunstigd — spoedig een grooten aanhang te verkrijgen. Niet alleen verdreef hij den Javaanschen regent uit Pasoeroean, waar hij zich voorloopig vestigde, doch breidde zijne macht weldra uit over Malang en Kediri, en verwierf zich daardoor een gebied, waar hij als onafhankelijk vorst, onder den titel van radèn Adipati Wiro Negoro het bewind voerde.

Maar alvorens de uitgestrekte gevolgen van de koene daden en sluwe berekeningen van dezen stoutmoedigen gelukzoeker na te gaan, is het noodig bij het einde der XVII^{de} eeuw een blik te werpen op den algemeenen toestand onzer bezittingen, zoowel in- als buiten den O. I. Archipel.

In de eerste plaats vordert die der Molukken onze aandacht.

Ofschoon onze oude vriend en bondgenoot Aroe Palakka, vooral nadat hij een huwelijk tusschen Lapatoe, zijn neef en opvolger, en de dochter van Goa's vorst bewerkt en het recht verkregen had, de medeonderteekenaars van het Banggaisch traktaat bij den Nederlandschen gouverneur in te leiden, soms een al te hoogen toon aannam, was echter onzen invloed in die gewesten niet verloren gegaan. Bij zijnen dood in 1696, had hij èn zijne

weduwe èn zijn opvolger dringend aanbevolen, vrede en vriendschap met de Comp. te onderhouden. De moeilijkheden ten gevolge van een moord aan de vorstin van Soembawa gepleegd, zoowel als door toedoen van zekeren Aroe Teko veroorzaakt, werden vrij spoedig uit den weg geruimd, en 't gelukte ook den vrede tusschen het steeds op elkander naijverig Boni en Makassar te bewaren.

Op de Moluksche eilanden, die nog altijd onder den jammer van het monopoliestelsel gebukt gingen, moest de nagelteelt nu eens vermeerderd dan weder verminderd worden; men scheen evenwel geen al te strenge middelen tot wering van den sluikhandel te bezigen, en toen de arme bewoners van dien rijken doch vulkanischen bodem zich langzamerhand van de verwoestende uitwerkselen der laatste aardbevingen hadden hersteld, was de toestand als vrij voldoende te beschouwen.

Sommige gebeurtenissen in Europa deden ook op 't vasteland van Indië hun invloed gevoelen.

Nauwelijks toch had Willem III, in 1688 tot koning van Engeland uitgeroepen, Lodewijk XIV den oorlog verklaard, of Frankrijk's schepen vertoonden zich opnieuw aan Azië's kust om den Engelschen en Nederlandschen handel te benadeelen, zich ruimere handelswegen te openen en 't Fransche kantoor te Pondichery te beschermen. Gelukkig bevond zich Laurens Pit de jonge, die in 1686 Masulipatnam aan den ons vijandig gezinden vorst van Golkonda ontnomen had, nog dáár, toen er een Fransch eskader onder den admiraal du Quesne verscheen. Even als hij er in geslaagd was onze handelsbetrekkingen in Voor-Indië, ook na de verovering van Golkonda door Aureng-Zeb onder de bestaande traktaten te behouden, gelukte 't hem de Franschen uit de golf van Bengale te verdrijven en Pondichery tijdelijk in bezit te nemen, dat later, bij den vrede van Rijswijk aan Frankrijk terug gegeven, onder de bekwame leiding van Martin, tot het Fransche hoofdkantoor in Indië werd verheven.

Onze oude maar niet altijd even getrouwe bondgenoot Radja Singa, was in 1687 op 88jarigen leeftijd gestorven, en door de ondervinding geleerd, had hij zijn opvolger

Fimala Darma Soeria eene meer getrouwe naleving der bestaande traktaten aanbevolen. Omstreeks denzelfden tijd werden onze kantoren te Ceilon en in Voor-Indië, door Rheede tot Drakestein, heer van Mijdrecht, als commissaris-generaal bezocht, die de schandelijkste misbruiken zoowel in den handel als in de administratie ontdekte, doch veelal ongestraft moest laten, daar de opzending of vervanging der oneerlijke, hooggeplaatste ambtenaren meer wrevel verwekte dan verbetering aanbracht. Na zijn dood in 1691, werd dan ook van verdere inspectiën afgezien, waardoor de zaken nochtans niet vooruitgingen en de Comp. millioenen schade leed. In Bengale en op Japan ging de oneerlijkheid zelfs zóo ver, dat Compagnies schepen geheel voor particulieren handel gebezigd werden.

Een nieuwe en betere regeling van den Perzischen handel, vooral in zijde, was reeds in 1684 door de Casembroot en v. d. Heuvel voorbereid of ingevoerd. Beiden waren op een door den eersten veroverd maar later teruggegeven eiland in de Perzische golf overleden, toen Johan van Leene, buitengewoon raad van Indie, aan 't hoofd van een met rijke geschenken voorzien gezantschap plechtig door den sjah werd ontvangen, waardoor in 1694 een voordeelig verdrag tot stand kwam dat later nog gewijzigd werd, ten einde de drukkende banden los te maken die den handel aan die kusten belemmerden.

De Kaap-kolonie, verkreeg door het toezenden van eenige réfugiés uit Frankrijk en Piëmont als volkplanters, eene uitbreiding die vrij goede vruchten droeg, terwijl de vaart op Japan, waar de handel tot één kantoor en de waarde van invoer tot een maximum beperkt was, al meer en meer in verval geraakte. Alléén het eigenbelang der hoogste ambtenaren deed de loge op Decima behouden.

Thans nog een enkel woord over Borneo. Hoewel waarschijnlijk een vrij aanzienlijke handel met dit diamantrijke eiland, voor particuliere rekening werd gedreven, had de Comp. zich van alle inmenging onthouden.

In 1699 echter ging de hooge Indische regeering, in overeenstemming met en medewerking van Aboe'l Mahasin toenmalig sultan van Bantam er toe over, den sultan van Soekadana ten gevolge van zijn wederrechtelijken aanslag

op Landak den oorlog te verklaren; en toen deze gunstig afliep, werd hij van den troon vervallen en zijn land tot een leen van Bantam verklaard. Ook Landak werd schatplichtig, en ofschoon de Engelschen die steeds de vijandiggezinde vorsten hadden ondersteund, de westkust van Borneo verlieten, bleef hunne vaart op dit uitgestrekte eiland vrij levendig.

Inmiddels was het octrooi op den 5den Maart 1696, tegen betaling van 3 millioen gulden, tot aan het jaar 1740 verlengd, welke som, zoo groot was nog het krediet der Comp., tegen 3½°/₀ kon worden opgenomen, niettegenstaande toen reeds hare schulden bijna 't dubbele van het ingelegde kapitaal bedroegen.

Na dit korte overzicht naar Java terugkeerende, vinden wij Camphuis door Willem Outhoorn vervangen. Hij had het bestuur van zijn voorganger — wiens gezondheid zeer verminderd was — in 1691 overgenomen.

Tijdens de eerste jaren zijner regeering viel er weinig belangrijks op Java voor, en toen de suikerteelt in de omstreken van Batavia allengs in handen van Chineezen was overgegaan, begon men in 1696 zich meer op de koffiecultuur toe te leggen. Adriaan van Ommen, commandeur van onze kantoren op Malabar, gaf den eersten stoot aan die teelt, door eenige koffieplantjes van Kananor naar Java te zenden. Oorspronkelijk uit Abyssinië afkomstig, was de koffie, in 't begin der XVIIde eeuw naar Europa uitgevoerd, reeds bij onze landgenooten als „kahauwa" bekend; maar het duurde tot 1666, eer zij door de Kamer van Amsterdam, als „cauwa de Mocha" op de veiling werd gebracht. Ten gevolge eener hevige uitbarsting van den Goenoeng Salak van 4 op 5 Januari 1699, waarbij de Tjiliwong — die Batavia doorstroomt — buiten hare oevers trad, werden ook de koffieplantjes vernield 1), doch spoedig weder aangeplant, kwam in 1706 de eerste Java-koffie in Nederland.

De dood van Amangkoe-rat in September 1703, gaf aanleiding tot nieuwe twisten op Java en een groote tweespalt

1) De door die overstrooming ontstane moerassen en modderbanken, maakten Batavia tot een hoogst ongezond verblijf: en „de Koningin van 't Oosten" werd weldra „het graf der Hollanders" genoemd.

tusschen den erfprins en zijn oom pangéran Poeger, die tijdens den oorlog met Troena Djaja, als Soenan Ngalaga over midden-Java had geheerscht. Deze betwistte thans zijn neef, die vroeger eene zijner dochters gehuwd en later weder verstooten had, den troon van Mataram, waarbij hij door vele rijksgrooten werd ondersteund.

De erfprins, wegens zijne wellustige, wreede inborst meer gehaat dan bemind, maakte door zijne onstaatkundige handelingen velen van zich afkeerig, maar steunende op zijn onvervreemdbaar recht van eerstgeboorte, had hij op hoogen toon van zijn troonsbeklimming onder den naam van Mangkoe-rat Mas kennis gegeven. Dit deed hij echter zonder eenige melding te maken van de nog op afdoening wachtende schulden, of de bestaande overeenkomsten te erkennen, terwijl zijn oom, bewesten de Progo reeds als keizer uitgeroepen, op nederige wijze en onder het doen van vele beloften, de bevestiging zijner waardigheid van de hooge regeering te Batavia trachtte te verkrijgen. Reeds uit haar antwoord aan beide vorsten gegeven, kon men lichtelijk opmaken dat de laatste pretendent de voorkeur boven den eersten had verworven. En toen een later gezantschap van den wettigen troonopvolger, tot erkenning zijner rechten, met aanzienlijke sommen, die echter hare bestemming niet bereikten, geen gehoor vond, en onze troepen in de omstreken van Samarang, waar Poeger zich gevestigd had, onder bevel van Govert Knol en Bintang zich bijeentrokken, bleef er geen twijfel omtrent de gedane keuze meer over.

Den 17den Juni 1704 werd pangéran Poeger dan ook onder den naam van Pakoe Boewana I, met bijkomende titulatuur, als soesoehoenan door de Comp. erkend, als leenplichtig vorst een rijkszegel geschonken, en aan alle regenten op Java mededeeling gedaan van die erkenning. Vroegere traktaten werden hernieuwd of nadere overeenkomsten met hem gesloten.

De adipati-anom, veelal onder den naam van soenan Mas bekend, bracht daarop een leger van omstreeks 40,000 man te velde, maar voor dat hij deze macht geheel verzameld had, werd ze onder aanvoering van Knol bij Paterongan verstrooid, terwijl kapitein Bintang zich van

Demak meester maakte. Hiermede eindigde de eerste veldtocht van dezen oorlog, die in 't volgende jaar werd hervat.

Johan van Hoorn was na lang dralen en herhaalde weigering er eindelijk toe overgegaan, zijn schoonvader van Outhoorn in diens hooge betrekking op te volgen, en had in September 1704 de teugels van 't bewind in handen genomen.

In 1705 over een veel grootere krijgsmacht kunnende beschikken, trok Herman de Wilde, die toen het Hollandsch-Javaansche leger aanvoerde, langzaam op naar het middelpunt des rijks. Door verraad van 's vijands zijde geholpen, kreeg hij de posten aan de Toentang, Serondol, Salatiga en andere plaatsen in handen, en verjoeg al spoedig de benden van soenan Mas, ongeveer 30,000 man sterk, uit eene vrij goed verdedigde stelling, waarna hij zich zonder veel tegenstand van Kartasoera (de hoofdstad) meester maakte. Aanzienlijk was de buit vooral aan oorlogsbehoeften en geschut. En toen de door de Compagnie erkende keizer aan het hoofd van hare troepen de stad zegevierend binnentrok, en vele rijksgrooten zich kwamen onderwerpen, werd hij ook dààr als soesoehoenan gehuldigd.

Aan bewijzen van dankbaarheid liet hij het niet ontbreken. Op Madoera, kwamen Soemanap en Pamakassan geheel onder Nederlandsch bestuur, Tjeribon werd als een onafhankelijk vorstendom erkend, en aan de Comp. het bezit van Samarang en vroeger afgestane gronden verzekerd. Eertijds gesloten traktaten werden door nieuwe overeenkomsten op 5 en 11 October 1705, 12 Juli 1706 en 31 October 1707 bevestigd of gewijzigd, en daarbij onder verscheidene andere bedingen vastgesteld, dat den keizer tegen de levering van 800 kojans rijst 's jaars gedurende 25 jaren, de nog achterstallige schuld kwijt gescholden en de thans verleende hulp „om niet zal geschonken worden." Maar ook zijn tegenstander was niet werkeloos gebleven.

Soenan Mas, een machtigen steun vindende in Soerapati, die zich in Malang en Pasoeroean gedurende al dien tijd had weten staande te houden en hem thans als opper-

heer erkende, trok zijne troepen in den Oosthoek te zamen, werwaarts hij na zijne nederlaag gevlucht was. Knol, aan wien het opperbevel van 't verbonden leger op nieuw was toevertrouwd, aarzelde geen oogenblik deze stellingen aan te tasten, en had het geluk, na een hardnekkig gevecht, een aanvankelijk geleden verlies te herstellen en zich den 16den Oct. 1706 van de sterke positie van Bangil meester te maken. Soerapati werd gekwetst en vluchtte naar Pasoeroean, waar hij drie weken later aan zijne wonden bezweek.

Thans achtte men alles gewonnen; en Knol, in stede van zijne roemrijke overwinning door de verovering van die plaats te bekronen, vermeende genoeg gedaan te hebben, trok zijne troepen in veilige stellingen terug, en Soerabaja werd het Capua van dezen anders zoo voortvarenden krijgsman.

Ofschoon soenan Mas door Soerapati's dood een onherstelbaar verlies had geleden, verschafte de werkeloosheid van den opperbevelhebber hem eene geschikte gelegenheid om geleden verliezen te herstellen, zijne verstrooide benden onder Mas Lembok, oudste zoon van Soerapati, in Kediri te herzamelen en zich op nieuw tot den krijg toe te rusten. Hunne strooptochten strekten zich weldra tot Soerabaja uit, en 't was niet voor den 24sten Aug. van het volgende jaar, dat de Wilde — die inmiddels het opperbevel hernomen had — als overwinnaar aan het hoofd van zijn leger Kediri binnentrok. De vijand die zich achter de versterkte linie van Pintoe Larat, waardoor Pasoeroean gedekt werd, had teruggetrokken en weldra met vereende krachten zou worden aangevallen, scheen zich op eene hardnekkige verdediging voor te bereiden.

Aan beide zijden van het gewicht dezer positie overtuigd, werd er met moed en volharding gestreden: aanvallers zoowel als verdedigers deden hun plicht. Meer dan eens stonden de kansen vrij gelijk, meer dan eens werd de zege betwist, tot dat de vijand eindelijk teruggeworpen en ook Pasoeroean eenige dagen later genomen werd. De Wilde bleef overwinnaar, doch ontsierde zijne overwinning door 't gebeente van Soerapati te doen opgraven en verbranden; eene daad, den fieren krijgsman, den

beschaafden Europeaan onwaardig. Kort daarna vertrok hij naar Batavia, waar hij ten gevolge der uitgestane vermoeienis overleed.

Thans was de macht van soenan Mas voor goed gébroken: al de hem nog overgebleven sterkten werden ontruimd, en van slechts enkelen der zijnen vergezeld, doolde de door de Comp. onttroonde erfgenaam van Mataram in het ontoegankelijk gebergte eènzaam en verlaten rond. Omstreeks een jaar later gaf hij zich aan Govert Knol over, die hem te Soerabaja als regeerings-commissaris, onder toezegging eener volledige vergiffenis, hoop gaf op het bestuur van eenig Javaansch grondgebied onder toezicht van de O. I. Comp. Te Batavia aangekomen, werd hij echter als gevangene behandeld en hem te verstaan gegeven, dat Knol zijne volmacht te buiten was gegaan; en toen hij daarop in den vollen raad rekenschap vroeg, waarom men hem van zijn rechtmatig erfdeel had beroofd, en eene verbanning naar Ceilon het antwoord was, vroeg menigeen zich af wat van Neêrlands goede trouw was geworden.

Op deze wijze eindigde de zoogenaamde eerste Javaansche successie-oorlog: de O. I. C. had op nieuw het lot van Mataram beslist en hare suzereine rechten werden bijna door geheel Insulinde erkend en gehuldigd.

De opperheerscheres van dat prachtige rijk verloochende echter hare afkomst niet: door de gestrenge handhaving van het monopoliestelsel, bleef zij haar bekrompen koopmansgeest getrouw, en even als reeds vroeger door andere gouv^rs^.-gen. herhaaldelijk was beproefd, had van Hoorn ook nu weêr te vergeefs bij de Kamer van XVII op kolonisatie en vrijen handel in Indië aangedrongen. Toch wist hij eenige meerdere vrijheid voor den armen inlandschen handelaar te verkrijgen. Ook werd onder zijn bestuur, de gouverneur van de Kaap met eenige hoofdambtenaren wegens schandelijke afpersingen der vrijburgers gesuspendeerd, en in 1706 het onverstandige besluit genomen, Mauritius te ontruimen, waardoor die geriefelijke noodhaven in bezit kwam van Frankrijk.

Reeds in Maart 1708 was aan van Hoorn op herhaald verzoek zijn eervol ontslag verleend, met last zijne be-

trekking aan den directeur-generaal Abraham van Riebeek, zoon van den stichter der Kaapkolonie over te geven. Dit ontslag evenwel, vroeger schijnbaar zoo gewenscht, bleek thans den man, die zich intusschen een vermogen van tien millioen guldens verworven had, gansch niet aangenaam te zijn. Het duurde tot in 't laatst van Oct. 1709, eer hij er toe besluiten kon zijn ambt neder te leggen; en had hij lang geaarzeld om de teugels van 't bewind uit de handen van zijn eersten schoonvader over te nemen, nog meer moeite scheen het hem te kosten om ze, na zijn huwelijk met de dochter van Riebeek, aan dien tweeden schoonvader weêr af te staan.

Terwijl de Comp. het toppunt van macht en aanzien bereikte, werden voor den bedachtzamen opmerker allengs eenige sporen van achteruitgang zichtbaar, die echter voor het groote publiek achter den afstralenden glans harer uitwendigen rijkdom en grootheid verscholen bleven. Maar al mochten eenige verontrustende teekenen zich opdoen en het bestuur van v. Riebeek minder gunstige resultaten opleveren, zijne regeering even als die van Christoffel van Swol en Hendrik Zwaardekroon, kunnen nog tot het tijdperk van haren grootsten bloei gerekend worden, al bestond deze meer in uiterlijken schijn dan in innerlijke waarde. De handhaving toch van 't monopoliestelsel waarbij schatten te loor gingen, aan eene kostbare uitbreiding van gezag gepaard, verslond kapitalen welker gemis door den handel dubbel werd gevoeld.

Aan de gespannen verhouding en de uitgebarsten vijandelijkheden van Boni en Goa in het zuidelijk gedeelte van Celebes, werd door tusschenkomst der Comp. een einde gemaakt, waarbij echter het vroeger geliefkoosd plan van Aroe Palakka om de kronen van die rijken steeds op één hoofd te vereenigen geheel in duigen viel.

Hoewel ten gevolge van het vernielen der Engelsche factorijen door de Bandjareezen, de Comp. van hare lastige Britsche mededingster werd verlost, bracht de handel op Borneo weinig voordeel aan. Gelukkig wierp het monopolie van den opium- en peperhandel in alle Djohoreesche havens, waaronder ook Siak behoorde, dat in 1713

door haar werd verkregen, zeer aanzienlijke winsten af. De betrekkingen met Perzië daarentegen beantwoordden minder aan het doel dat zij beoogd had, en noch kostbare geschenken, noch veel kostbaarder gezantschappen waren in staat den kwijnenden handel op te heffen.

Van Riebeek overleed in de maand October van 't zelfde jaar, weinig betreurd zoowel uithoofde van zijn wrevelig karakter als zijner hoogst onaangename vormen. Tijdens zijn beheer breidde de koffiecultuur zich aanmerkelijk uit en werd een weg van Batavia tot aan den westhoek van Java aangelegd.

Christoffel van Swol was zijn opvolger; 't duurde evenwel tot 1715, eer hij door de bewindhebbers als zoodanig werd erkend. Zij gaven tevens last, voortaan bij eene verkiezing tot gouv.-gen., de directeur-generaal het eerst in aanmerking te nemen, welke gewoonte sedert het bestuur van v. Diemen in den regel gevolgd was. Ofschoon koophandel en zeevaart hoog waardeerende, bracht de nieuw opgetreden landvoogd door een onbedachtzamen maatregel den theehandel evenwel een schier onherstelbaar verlies toe, en wel door den prijs der Chineesche thee van 60 rijksdaalders per pikol, eigendunkelijk tot op een derde te verminderen. Geen enkele jonk vertoonde zich daarna meer op de reede, en 't kostte later veel moeite dien voordeeligen handel met China te doen herleven.

Omstreeks dezen tijd begon de Engelsche O. I. Comp., haren overwegenden invloed vooral op de kusten van Malabar allengs te doen gevoelen, en verkeerden onze nederzettingen op 't vaste land van Indië, in een meestal zeer gespannen toestand. De minste aanleiding dezerzijds was voldoende, de inlandsche vorsten reden tot misnoegen te geven, en 't was noodig zulks te vermijden om onze suprematie te behouden en hunne toenadering tot Engeland te voorkomen. Hiertoe behoorden echter hoedanigheden die niet altijd bij 's Compagnies dienaren werden aangetroffen.

De gezagvoerder te Koetsjin, Barend Ketel, leverde hiervan een treurig bewijs, daar door zijne onvoorzichtige en onstaatkundige handelingen niet alleen aan Neêrlands

gezag, maar ook aan vroeger verkregen wapenroem gevoelige slagen werden toegebracht.

De schoone en rijke erfenis der Comp. door Rijklof van Goens aan die kusten geschonken, de eerbied en het ontzag voor den Nederlandschen naam door hem er achtergelaten, dreigden zelfs ten eenenmale verloren te gaan, toen gelukkigerwijze door zijn opvolger Hertenberg het geleden verlies met behulp van Bakker en Berkman hersteld en 't zedelijk overwicht der Comp. herwonnen werd.

Ook in den Oosthoek van Java, waar de zoons van Soerapati vele heethoofden en onvergenoegden om zich verzameld hadden, werd hare tusschenkomst dringend vereischt. Nog immer bleef de oorlogsfakkel ontstoken, en toen de prins van Madoera zich bij hen aansloot, om meester te worden van Soemanap en Pamakassan, begreep de Comp. aan die oproerige en vijandige bewegingen voor goed een einde te moeten maken. Door het zenden van eenige troepen, onder Gobius en de Chavonnes, was de rust dan ook spoedig hersteld: de prins van Madoera werd gedood, en een der zonen van Soerapati naar de Kaap verbannen.

Inmiddels was van Swol, ten gevolge van te groote inspanning op het ziekbed geworpen, in November 1718 overleden, en zag men het vreemde verschijnsel, dat zijne betrekking èn door den directeur-generaal èn door nog een ander raad van Indië werd geweigerd. Eindelijk nam Zwaardekroon voorloopig de leiding van het bestuur in handen, en werd in 1720 door de Kamer van XVII in zijne hooge waardigheid bevestigd.

Nauwelijks had hij zijne betrekking aanvaard, of de steeds smeulende vonken van oproer en verzet in midden-Java ontvlamden op nieuw, toen bij het onverwacht overlijden van Pakoe Boewana I, in 1719, zijn oudste zoon onder den naam van Mangkoe-rat II (meer als soesoehoenan Praboe bekend), den troon van Mataram beklom. Eenige prinsen van den bloede, waaronder twee van 's keizers broeders, Poerabaja en Blitar, betwistten hem den troon en hadden reeds een grooten aanhang verkregen, toen de admiraal Brinkman aan het hoofd van 's Compagnies

legermacht en de hulpbenden van Mataram, de opstandelingen uiteenjoeg. Blitar, die zich in Madioen had teruggetrokken, overleed in 1722, waardoor den opstand een beslissende slag werd toegebracht. De overige hoofden tot in Malang teruggedrongen, gaven zich in Mei 1723 over, waaronder Poerabaja en een der zonen van Soerapati, die hun verzet tegen het door de Comp. als wettig erkend gezag, de een op Ceilon, de ander aan de Kaap als banneling moesten boeten. De vorst van Balembangan en diens schoonzoon, almede een zoon van Soerapati, waren gelukkiger en hadden zich weten staande te houden, zoodat al weder de rust niet geheel hersteld of verzekerd was. Toch beschouwde men de tweede Javaansche successie-oorlog als geëindigd.

Terwijl de Nederlandsche wapenen in Java's oosthoek zegevierden, was Batavia bijna het slachtoffer geworden van een even vermetelen als lang te voren beraamden aanslag, die, ware hij niet bijtijds ontdekt en verijdeld, het verlies van geheel Java had kunnen na zich sleepen. Door een zoogenaamd inlandsch kind, wiens vader met name Erberfeld zich te Batavia een vrij aanzienlijk vermogen had verworven, was het snoode ontwerp gesmeed om op den 1sten Januari 1722 alle Europeanen en inlandsche christenen om te brengen. Hij zelf zou onder den titel van Toean Goesti zich aan het hoofd van de regeering hebben geplaatst.

Twee jaren lang — zegt men — was die aanslag geheim gehouden, niettegenstaande het eedgenootschap duizenden aanhangers telde. Gelukkig werd het komplot even vóór de uitvoering ontdekt, en het meerendeel van de hoofdleiders in hechtenis genomen.

Wel mocht de christenbevolking op dien eersten dag des jaars met blijde harten den Allerhoogste dankzeggen voor de uitredding uit zoo groot een gevaar.

De doodstraf was het loon der verraders. Op het erf van Pieter Erberfeld, wiens huis tot den grond toe was geslecht, werd eene schandzuil opgericht om den voorbijganger ten eeuwigen dage aan dat booze opzet te herinneren. Waarschijnlijk echter was deze man, toen reeds vrij bejaard en zeer vermogend, meer als een misdadig

werktuig, dan wel als de hoofdaanlegger van het helsche plan te beschouwen.

Naarmate de Comp. het toppunt van haar bloei bereikte, moest zij aan meer dan ééne mededinging het hoofd bieden. Maar noch die van de O. I. C. te Ostende, in 1719 door den Duitschen keizer met een octrooi begiftigd dat reeds in 1731 weder werd opgeheven, noch die van Zweden, in 't zelfde jaar te Gothenburg opgericht, konden met die der Engelsche Compagnie worden vergeleken. In 1661 door Karel II gemachtigd met elken staat waar het christendom niet ingevoerd was, vrede of oorlog te sluiten, had zij hare krachten langzamerhand leeren kennen. Thans stond zij dààr als een dreigend spook in de toekomst; zij stond dààr in de volle ontwikkeling van een vrijwerkend handelslichaam, terwijl de Nederlandsche Comp. als souvereine en oorlogvoerende macht, hare eigene grondslagen al meer en meer ondermijnde. De eene wist de klippen te ontwijken waarop de andere moest stooten en vergaan: de eene bleef haren oorsprong getrouw, de andere had ze verloochend.

HOOFDSTUK VII.

OPSTAND DER CHINEEZEN; DERDE JAVAANSCHE SUCCESSIE-OORLOG.

1722—1757.

Ten einde zich een juist denkbeeld te vormen van het naderend verval der in schijn nog zoo bloeiende Comp., en de daartoe medewerkende omstandigheden in hare geheele beteekenis te overzien, is het noodig een dieperen blik te slaan in haren financieelen toestand. Om tot eene zuivere voorstelling van de feiten te geraken, zullen wij het geleidelijk verband tusschen oorzaken en gevolgen trachten op te sporen. Vroeger is opgemerkt hoe in de toepassing van het bekrompen monopoliestelsel der Comp., 't welk

vrij aanzienlijke uitkeeringen en een kostbaar toezicht vorderde, een eerste kiem lag tot achteruitgang.

Viel het haar in 't begin der XVII^de^ eeuw somtijds moeilijk aan veelzijdige verplichtingen te voldoen, later werd de geldelijke toestand door één hoofdbeginsel beheerscht. Het streven namelijk om, in weerwil van achteruitgang van kapitaal en ondanks geleden verliezen, het krediet op te houden door 't uitbetalen van onevenredig hooge dividenden. Al toonden de vierjarige rekeningen in 1696 nog een fictief kapitaal aan van ongeveer 40 millioen, dat 25 jaren later tot op één millioen gulden geslonken was, het einde van die eeuw kan als 't keerpunt van hare financieele welvaart worden beschouwd. Toen nam de opklimmende reeks van achterstallen een aanvang.

Die hooge dividenden, zelden minder dan 20 %, meestal meer, in 1671 zelfs 60 en nimmer beneden de 12 %, moesten de Comp. rijker doen schijnen dan zij was. Haar krediet scheen dan ook onbegrensd, en 't is niet vreemd, dat toen de kamer van XVII besloot 20 % aan de houders der obligatiën van vóór 1696 af te doen, zij deze aflossing evenmin verlangden, als die welke in 1716 tot het afdoen van de in de laatste jaren der vorige eeuw opgenomen gelden werd voorgesteld. Naarmate de winsten verminderden moest men trachten het krediet te vermeerderen. Het toenemend afgeven te Batavia van wissels op het moederland, werd vooral later eene aanzienlijke winstderving voor de Comp. die steeds even hooge dividenden bleef uitbetalen, en om daarin te voorzien voortdurend gebruik moest maken van de anticipatie-penningen, waarvoor recepissen (om de zes maanden opzegbaar) tegen 2½ % werden uitgegeven.

Onder de oorzaken van winstderving komen nog de volgenden in aanmerking: 1°. de groote sommen bij de verlenging van 't octrooi en meerdere posten aan den Staat te betalen; zoo werd o. a. de in 1677 gevorderde *f* 16.000 voor den uitvoer, later tot *f* 300.000, en in 1696 tot bij de vier tonnen gouds opgevoerd. 2°. Minder verdiensten niettegenstaande de veilingen der Comp. hoe langer hoe grooter werden, en gemiddeld tusschen de 14 en 15 millioenen opbrachten. 3°. Zeerampen waarbij vele schepen door te groote bovenlast

van smokkelwaren verloren gingen. 4°. Hare kostbare huishouding, omslachtige administratie en ontrouw van hooge en lage beambten. Door de steeds toenemende weelde, gingen de zoogenaamde „gepermitteerde winsten” al spoedig in ongepermitteerde winsten over, terwijl afpersing en knevelarijen van allerlei aard hunne buitengewone verteringen moesten aanvullen, waarbij de betrekkelijk karige bezoldiging slechts als bijzaak beschouwd werd.

Bovendien vereischten zee- en landmacht aanzienlijke uitgaven, ten gevolge van de gedurige oorlogen en het handhaven der monopoliën. Het monopoliestelsel kostte veel geld, en om dat uitsluiting-systeem vol te houden, moest de Comp. zich veel getroosten. Officieele bescheiden toonen aan, dat al beliep de winst op den kaneelhandel en de parelvisscherij somtijds meer dan 4½ millioen, 't bezit zoowel van Ceilon als der Molukken, op den duur meer na- dan voordeel opleverde. Aan een reservekas schijnt men niet te hebben gedacht, en als de ontvangsten niet tijdig genoeg inkwamen, dekte men de uitgaven door middel van leeningen die nimmer werden afgelost. Dit waren de voornaamste oorzaken van een toestand die niet lang verborgen kon blijven.

Zwaardekroon had niet slechts de koffie-aanplant bevorderd — Tjeribon alleen gaf in 1724, 1000 pikkols koffie die met de beste soort kon wedijveren — maar ze tevens zooveel mogelijk populair trachten te maken. De Javaansche bevolking hield zich met deze weinig moeite vereischende cultuur gaarne bezig, en al spoedig waren contracten gesloten, om het geheele product tot den prijs van 15 rijksdaalders af te leveren, welke prijs later belangrijk verminderde. (Reeds onder zijn opvolger werd de koffie voor de Comp. gemonopoliseerd en slechts tegen 6 r. s. aan de pakhuizen ingenomen). De indigo- en katoenteelt, vooral het spinnen van garens, vonden in dezen gouv-gen. een groot voorstander. Zijne toegevende staatkunde deed ook den Chineeschen theehandel herleven en gaf aan de suikerbereiding eene hoogere vlucht, terwijl de nieuw geopende handelsbetrekkingen op de zuid-oostkust van Afrika, als minder aan de verwachting voldoende, in 1735 werden opgeheven.

Alweder vermeende de Comp. dat haar octrooi was geschonden, en alweder moest eene aanzienlijke schadeloosstelling op die vermeende schennis volgen. De schepen van Jacob Roggeveen namelijk, die voor rekening der West-Indische Compagnie tot ontdekking van het zoogenaamd Zuidland, bezuiden Amerikà omzeilende, Java hadden bereikt, werden in beslag genomen, waarvoor later *f* 120.000 moest worden uitgekeerd. Dit belette echter niet dat de actiën al hooger en hooger stegen en door een ongeoorloofden windhandel in 1720 zelfs een maximum van 1080 % bereikten.

Zijn overige levensdagen in rust wenschende door te brengen, verzocht Zwaardekroon een eervol ontslag, en droeg in Juli 1725 zijne waardigheid over aan Mattheus de Haan.

Hoewel bij het einde van dit vierjarig bestuur, de inwendige financieele toestand nog immer reden van bezorgdheid gaf, waren de O. I. bezittingen bij zijn dood in 1729, in een bloeienden toestand onder het beheer van zijn opvolger Mr. Diederik Durven — met voorbijgang van den directeur-generaal Huisman — overgegaan.

Ook in Mataram had eene bestuursverandering plaats gehad. Soesoehoenan Praboe was door zijn minderjarigen zoon Pakoe Boewana II, onder de voogdijschap van zijne moeder en den rijksbestuurder, in de regeering opgevolgd.

Wel verre dat deze gouv.-gen. aan de van hem gekoesterde verwachtingen beantwoordde, maakte hij zich bij eene schandelijke levenswijze, aan verschillende knevelarijen en een verregaand nepotisme schuldig. De kamer van XVII nam dan ook in October 1731 het besluit, hem met den directeur-generaal Hasselman, twee buitengewone raden van Indië en nog eenige hooge ambtenaren „zonder kwaliteit en gage" ter verantwoording op te roepen. Bij hunne aankomst in 't moederland werd echter geen verder gevolg aan de zaak gegeven. De Kamer zag er tegen op hare hooge ambtenaren te straffen; en al had de gouverneur van Ceilon, de wreedaardige Pieter Vuyst, in 1730 eene rechtmatige straf ondergaan, zijn opvolger Stephanus Versluys — om nog schandelijker reden gevangen genomen —

was onder borgtocht ontslagen; zijn vonnis werd nimmer uitgesproken.

Onder het bestuur van Dirk van Cloon, die in Mei 1732 het bewind aanvaardde, had de invoer van nieuwe muntspeciën plaats en werden reeds bestaande overeenkomsten herzien of nieuwe traktaten gesloten. Zoo was o. a. op 8 November 1733, de afdoening der achterstallige schulden met den soesoehoenan geregeld — waarbij ook nadere bepalingen voor het garnizoen te Kartasoera werden gemaakt — het monopolie van den peperhandel met Bantam verlengd en dat van Bandjermasin verkregen. De aanvoer van producten bereikte eene zoodanige hoogte, dat somtijds twee voor- en twee najaarsveilingen, behalve nog eene theeveiling te Amsterdam moesten gehouden worden.

Abraham Patras, die van Cloon — in Maart 1735 overleden — als gouv.-gen. had vervangen, was zijne benoeming aan het toeval verschuldigd; want toen hij in den raad van Indië evenveel stemmen verkreeg, had het lot tusschen hem en Adriaan Valckenier te zijnen voordeele beslist. Hij overleefde zijn voorganger slechts twee jaren, en werd door Valckenier in zijne hooge waardigheid opgevolgd.

Nauwelijks waren in 't begin van zijn bestuur eenige onlusten op Celebes gestild, of er vielen op Java gebeurtenissen voor, die, niettegenstaande zij aanvankelijk de hachelijkste gevolgen na zich sleepten, later het gezag van Nederland moesten bestendigen.

De aanleidende oorzaak van dat alles was de moord der Chineezen te Batavia.

Onder hunne hoofden, met den titel van luitenant, kapitein of majoor, hadden deze zich als kooplieden, pachters, industrieelen, kleinhandelaren, ambachtslieden, geldschieters en landbouwers om en in Batavia zoodanig uitgebreid, dat reeds onder vorige gouverneurs-generaal beperkende maatregelen noodig werden geacht. Bij het uitreiken van verblijfpassen of het doen verlaten der stad, wanneer zij geene voldoende middelen van bestaan konden aanwijzen, was door Compagnies dienaren op eene even willekeurige

als baatzuchtige wijze te werk gegaan. De daardoor opgewekte ontevredenheid kwam tot eene uitbarsting, toen de uitvoering van een voorstel, om de rondzwervenden die geen verblijfpas bezaten naar Ceilon te zenden alweder verkeerd werd toegepast.

Door de verarmde Chineezen gevangen te nemen, en ook de meer gegoeden, onder het afpersen van belangrijke sommen, met verbanning te bedreigen, steeg hunne verbittering ten top. Velen verlieten de stad, vereenigden zich in benden, maakten de Ommelanden hoogst onveilig, en namen eene zeer dreigende houding aan, welke al spoedig tot rebellie oversloeg. Een vruchtelooze poging door van Imhoff en van Aerden aangewend, om die verbitterde menigte tot bedaren en onderwerping te brengen, had op den 8sten October 1740 een aanval ten gevolge, waarbij zij uit Tanabang werd verjaagd; en hoewel de opstandelingen hier en daar enkele detachementen verslagen, eenige Europeanen gedood of mishandeld, en vele woningen vernield hadden, was echter hun voornemen verijdeld om de schans Tangerang en Meester Cornelis te overrompelen. Doch de wederzijdsche verbittering nam zoodanig toe, dat ook de welgestelde Chineesche ingezetenen van Batavia al spoedig hun leven niet langer zeker waren, zoodat de burgerij gewapend, maar tevens eene strenge proclamatie uitgevaardigd werd om de Europeanen tot kalmte en de Chineezen tot rust te brengen. Ofschoon de gouv.-gen. er zich tegen had verklaard, was in den raad van Indië, bij meerderheid, tot de afkondiging van dat plakaat besloten.

Nadat een aanval der muitelingen op de Diesterpoort was afgeslagen, brak op den 9den een brand uit in een aantal Chineesche huizen, waarop het grauw de vluchtende bewoners begon te vervolgen en te vermoorden, 't geen met eene algemeene brandstichting, plundering en menschenslachting eindigde. Op den 12den waren 600 huizen verwoest en 10.000 Chineezen omgekomen. Tien dagen later echter, werd — na het uiteenjagen der zich nog in het open veld bevindende opstandelingen — eene amnestie uitgevaardigd, tengevolge waarvan velen terugkwamen om zich te onderwerpen. Buiten de stad werd

hun een verblijf aangewezen, en de bevolking kwam langzamerhand tot rust.

Welke maatregelen van repressie waren er nu tijdens die gruwelen door Valckenier genomen? Uit latere processtukken is gebleken: dat hoewel niet bewezen was, wie den last tot den moord had verstrekt, de opperlandvoogd wel verre van die schanddaden tegen te gaan en de volkswoede te stuiten, oogluikend toeliet dat het garnizoen er aan deel nam, en 't bevel gaf de gevangen genomen Chineezen in den kerker om te brengen.

Alvorens de gevolgen te schetsen uit die onvergeeflijke handelwijze voortgesproten, dient nog vermeld te worden hoe Valckenier, na eene ongesteldheid, in December voor 't eerst weder in de vergaderzaal der hooge regeering verschijnende, deze door een compagnie soldaten deed bezetten, eenige leden, onder nog andere beschuldigingen verweet, misbruik te hebben gemaakt van gezag, de H. H. van Imhoff, de Haaze en van Schinne streng-arrest gaf en in Januari 1741 als gevangenen naar Nederland opzond.

H. H. bewindhebbers, die van Imhoff reeds voor zijn vertrek uit Java, tot opvolger van den gouv.-gen. hadden benoemd, deden de hooge arrestanten bij hunne aankomst in Texel plechtstatig begroeten en uit hun arrest ontslaan, terwijl onmiddellijk bevelen naar Indië werden gezonden, om Valckenier met eenige andere beambten voor den raad van justitie te brengen. Die bevelen bereikten hem aan de Kaap, waar hij, na het bewind voorloopig aan Johan Thedens te hebben overgedragen, op zijne terugreis naar 't moederland was aangekomen. Als gevangene naar Batavia wedergekeerd, overleed hij in 1751 op het kasteel, nog voor den afloop van zijn rechtsgeding, 't welk — even als meer anderen van dien aard — slepende was gehouden, zonder dat een vonnis over hem werd uitgesproken.

De aankomst der drie raden van Indië — met eenig vertoon in Amsterdam ontvangen — had juist plaats bij de vernieuwing van het octrooi, waarvan reeds in 1739 een concept aanhangig was gemaakt, en gaf tot vele besprekingen aanleiding. Dien ten gevolge werd de verlenging slechts voor één jaar toegestaan, om de zaken gedu-

rende 1740 en 1741 gaande te houden, tot dat het octrooi, na een tal van onderhandelingen, in Januari 1743 tegen eene recognitie van 3 o/o op de uitdeelingen, en met eenige wijzigingen in het beheer, voor 12 jaren werd verlengd.

Van Imhoff had in eene uitvoerige memorie, zich een voorstander betoond van vrijen particulieren handel in 't bijzonder op China, en eene kolonisatie tot uitbreiding van landbouw en industrie in de Ommelanden van Batavia. Bovendien werden de administratie, het beheer, en de betrekkingen der Comp. met inlandsche vorsten, benevens al wat met de groote vaart in verband stond uitvoerig door hem behandeld.

Hij was alzoo de aangewezen man, om de leiding der zaken in Indië op zich te nemen. Maar voor wij hem in die moeilijke taak volgen, vereischt de toestand van Java, waar zich ernstige verwikkelingen voorbereiden, eenige oogenblikken onze aandacht.

Vele uit Bekasi verdreven Chineezen waren naar Tjeribon en Tagal gevlucht, en hielden niet alleen de door de Comp. aldaar gevestigde kantoren, met behulp der Javanen, die bijna overal hunne partij kozen, geheel ingesloten, maar hadden den opstand ook naar andere plaatsen langs de noordkust overgebracht. Honderden van die ongelukkigen als wilde dieren opgejaagd en vervolgd, waren hier en daar op meedoogenlooze wijze vermoord, en waar zij de meerderheid hadden, was een krachtdadig verzet het natuurlijk gevolg van die gruwelijke en menschonteerende aanslagen.

Uit Japara en Joana werden strooptochten ondernomen, waarbij vele Europeanen om 't leven kwamen. In Demak, Rembang en meer andere posten moesten de garnizoenen versterkt worden. Zelfs Samarang werd bedreigd, en de Nederlandsche gezaghebber genoodzaakt de hulp van Tsjakra Ningrat IV, regent van Madoera in te roepen, om deze voor den handel zoo belangrijke stad te beschermen. Schier overal traden de Chineezen door Javanen ondersteund, aan welke hulp de soesoehoenan niet vreemd bleef, als onverzoenlijke vijanden op, zoodat de toestand hoe langer

hoe dreigender werd. Die dubbelzinnige houding door den keizer aangenomen, vereischt eenige nadere verklaring, daar zij met de volgende gebeurtenissen, welke een derden successie-oorlog op Java ten gevolge hadden, in een nauw verband staat.

Wantrouwen tegen de uit Ceilon naar Kartasoera teruggekeerde zonen van den verbannen soenan Mangkoe-rat Mas, de toenadering van den regent van Madoera tot de O. I. C. en zijne weigering aan 't hof te verschijnen om zijn leenheer de verschuldigde hulde te bewijzen, hadden even als 't onhandig gedrag van het Nederlandsche garnizoen in de residentie, den keizer met wrevel en achterdocht vervuld. Daarenboven werd hij tusschen twee partijen geslingerd waarin zijne omgeving verdeeld was. De partij van de ratoe ageng (keizerin-moeder) was de O. I. C., die van den rijksbestuurder, Nata Koesoema, den staartdragenden zonen van het Hemelsche rijk toegedaan; en sedert de kansen voor deze gunstiger werden, had de soesoehoenan zich heimelijk bij hen aangesloten, hoewel hij in schijn de hooge regeering te Batavia bleef steunen.

Al spoedig echter wierp hij het masker af toen de loge te Rembang door de Chineezen ingenomen en verbrand, Samarang nauwer ingesloten en ook Soerabaja bedreigd werd. De zonen van den banneling van Ceilon werden even als de bevelhebbers der bezetting van 't fort te Kartasoera om 't leven gebracht, de soldaten gedwongen den Islam aan te nemen en bij de lijfwacht ingedeeld, terwijl een deel van 't Javaansche leger onder Nata Koesoema, de Chineezen voor Samarang versterkte, en het andere naar Soerabaja tegen den pangéran van Madoera oprukte.

In die benarde omstandigheden werd Hugo Verijssel, aan wien Johannes Theling was toegevoegd, als commissaris naar het tooneel van den oorlog gezonden, en de geringe troepenmacht vooral te Samarang z. v. m. versterkt. In November gelukte het, bij drie herhaalde uitvallen, den vijand uit de rondom die stad opgeworpen werken te verdrijven; en toen men, ten gevolge van onderhandelingen door den rijksbestuurder uit naam van den keizer met Verijssel aangeknoopt, ook Tagal en Japara te hulp kon komen, was het dringendste gevaar voor den oogenblik geweken.

Die onderhandelingen leverden overigens weinig goeds op; wel werd de gevangen genomen bezetting van het fort teruggezonden, maar tegen de Chineezen voerde men niets uit, zoodat in 't begin van 1742 de algemeene toestand niet veel was verbeterd.

De pangéran van Madoera begon al spoedig den oorlog tegen Mataram voor eigen rekening te voeren, zoowel uit haat tegen Pakoe Boewana als om zich een onafhankelijk rijk te veroveren; de noordoostkust van Grissee tot Rembang was reeds in zijn bezit, toen hij te Batavia vergeefsche pogingen aanwendde, regentschappen voor zijne zonen, en verlof tot het oprukken tegen Mataram's hoofdstad te verkrijgen.

In het Chineesche leger, gaandeweg door vele ontevredenen versterkt, werd het gezag van den keizer niet meer erkend en Mas Garendi (een zoon van den in het vorig jaar te Karta om het leven gebrachten pangéran Tepasana en kleinzoon van soesoehoenan Mas), onder den naam van Amangkoe-rat, in de geschiedenis meer onder dien van soenan Koening bekend, als tweede of tegenkeizer uitgeroepen. Kort daarna week de Javaansche legermacht, na in Grobogan verslagen te zijn, op Kartasoera terug, en smeekte de van alle kanten verlaten keizer bij de Comp. om hulp en bescherming, die hem dan ook weldra werd verleend.

Zich in den nu ook bedreigden kraton, waar de kapitein von Hohendorff als gecomitteerde was aangekomen, niet langer veilig achtende, vertrok hij na eene vergeefsche poging om de opstandelingen te verdrijven, door v. Hohendorff vergezeld, naar Magettan én later naar Panaraga, bereid om elke voorwaarde aan te nemen, waarmede hij zich eene afdoende ondersteuning der Comp. kon verzekeren. Sommigen zijner broeders onderwierpen zich aan den nieuwen keizer, anderen namen de wijk naar Samarang.

Westwaarts van de stad was de vijand, door de trouw gebleven regenten die zich in afwachting van de verderen loop der gebeurtenissen onder de hoede der Comp. hadden gesteld, met behulp van Nederlandsche troepen verjaagd, en toen de kapiteins Mom en von Hohendorff de opstandelingen ook uit Oengaran, Demak en Japara verdreven,

namen de zaken in die kustgewesten eene betere wending. Ten einde nu met eene genoegzame macht naar Kartasoera te kunnen oprukken, verzochten zij den vorst van Madoera om Rembang en Joana te bezetten, maar deze was hun voor geweest en had Mas Garendi met zijn aanhang, zonder veel moeite de hoofdstad doen ontruimen. Deze ongevraagde tusschenkomst van Tsjakra Ningrat, werd door Verijssel hoog opgenomen, en zeer ernstige vertoogen waren noodig, den eerzuchtigen Madoereeschen vorst naar de reeds vroeger door hem bezette landen bij Soerabaja te doen terugkeeren. Bovendien kostte het veel moeite hem te beletten, door het proclameeren van een der broeders van zijn doodvijand tot soesoehoenan van Mataram, de reeds bestaande verwarring nog te vermeerderen.

Pakoe Boewana II werd daarop in het bezit van zijne residentie hersteld, de rustelooze Chineezen en oproerige Javanen overal vervolgd, maar te gelijkertijd de wraakzucht van den keizer getemperd, toen èn Mas Garendi èn de meesten der tegen hem opgestane rijksgrooten zich kwamen onderwerpen. Bij het einde van dezen Chineesch-Javaanschen oorlog, gaf de sultan in een nieuw traktaat den 11[den] Nov. 1743 te Kartasoera geteekend, niet alleen zijn leedwezen en berouw te kennen over zijne vroegere handelwijze, maar erkende tevens, zijn rijk alleen aan „de barmhartigheid en mededogenheid" der Comp. verschuldigd te zijn. Die nederige erkenning, staat met de vele opofferingen welke de soesoehoenan zich moest getroosten, en de voor de Comp. hoogst gunstige bepalingen in de 24 artikelen van dat traktaat vervat, in een zeer nauw verband.

Ons bestek laat niet toe ze hier afzonderlijk te vermelden; maar te samen genomen, vernederden zij den eertijds zoo machtigen, onafhankelijken gebieder van Mataram tot vazal van zijne geenszins belangelooze beschermster.

Ongeveer zes maanden vroeger, had Gustaaf Willem Baron van Imhoff de regeering van den waarnemenden gouv.-gen. overgenomen, en bereids eenige zijner destijds

aanbevolen verbeteringen ingevoerd. Eene belangrijke figuur treedt in van Imhoff op den voorgrond, al hebben de verkregen uitkomsten niet altijd aan zijne goede bedoelingen beantwoord; bij eene verkeerde toepassing toch kunnen de beste beginselen falen. Het personeel van ambtenaren werd onder zijn bestuur aanmerkelijk verminderd, de particuliere handel aangemoedigd, en de meeste indirecte belastingen en heffingen op koop of verkoop van goederen en producten aan de meest biedenden verpacht. Hoewel de verkoop van opium aan eene vereeniging onder den naam van „Amfioen-Societeit" was opgedragen, deelden ook de madat- of amfioen-kitten, even als de zouthandel in bovengenoemden maatregel. Landbouw, handel en veeteelt vonden in dezen landvoogd een warm voorstander, en aan de uit het moederland overgekomen kolonisten werden de noodige landerijen tusschen de Tjidanie of rivier van Tangerang en de Angké ter bebouwing aangewezen.

Intusschen was de verkregen rust op Java niet van langen duur. De soesoehoenan had wel den zetel des rijks naar Solo — in Soerakarta Adiningrat herdoopt — overgebracht, maar eenige rijksgrooten weigerden zich aan zijn hof te vertoonen en begonnen hunne strooptochten te hervatten. Onder zijne vele vijanden, behoorden Mas Saïd, een zoon van des keizers naar Ceilon verbannen broeder Mangkoe Negoro, en de vorst van Madoera tot de gevaarlijksten.

De laatste, in zijne eerzuchtige plannen gefnuikt, en ontevreden dat bij het vredestraktaat de Comp. alles, en hij niets verkregen had, weigerde de afgestane maar nog door zijne troepen bezette landen te ontruimen. Hij eischte een groot deel daarvan met den titel van panembahan voor zich zelf, en Soerabaja als regentschap voor zijn zoon. Toen hierin niet bewilligd kon worden, en eene onderhandeling met Verijssel vruchteloos afliep, trachtte hij zich bondgenooten te verwerven, nam Balineezen in zijn dienst en veroverde het geheele eiland Madoera, waarvan hem slechts een gedeelte toekwam. Zoo was de vrede weder feitelijk verbroken, en hoewel Elso Sterrenberg, commandeur van Java's noord-oostkust, Soemanap her-

overde, werden diens troepen in 't begin van 1745 ingesloten, en de Javaansche kust van Sidajoe tot aan Joana door den pangéran afgeloopen. Eindelijk door von Hohendorff overwonnen, van zijne waardigheid vervallen en tot vijand van de Comp. verklaard, werd hij uit Java verdreven. Nadat de ingesloten troepen waren ontzet, werd ook de hoofdplaats vermeesterd, de naar Bandjermasin gevluchtte pangéran opgeëischt en naar de Kaapkolonie verbannen, terwijl zijn zoon Soera di Ningrat, zich aan de Comp. onderwerpende, het regentschap van Madoera en later uithoofde zijner trouwe diensten den titel van panembahan verkreeg.

Toen nu de rust, naar men meende, voor goed hersteld was, ondernam de gouv.-gen. in Maart 1746 eene reis over Java, ten einde zich in persoon omtrent den toestand van vele zaken te vergewissen. Door eene lijfwacht en een aanzienlijk gevolg vergezeld, bracht de „Hersteller", het zelfde schip waarmede hij uit Nederland vertrokken was, hem te Soerabaja aan wal; en na Pasoeroean, Gresik, Madoera en vele andere plaatsen te hebben bezocht, bracht hij eenigen tijd te Samarang door, waar Pakoe Boewana II met zijn gezin op plechtige wijze door hem werd ontvangen. De keizer van Mataram kwam zijne hulde bewijzen aan een ambtenaar van de O. I. C.! Bij het tegenbezoek door den opperlandvoogd te Soerakarta gebracht, werden de strand-regentschappen en andere districten (de tegenwoordige residentiën Tagal en Pekalongan) tegen betaling van eenige duizenden guldens afgestaan, vele handels-, munt- en verpachtingzaken nader geregeld, en de eenige zoon van den soesoehoenan als adipati-anom erkend.

Ongelukkig gaf de gouv.-gen. door zijne bemoeiing met de aangelegenheden van den zich verongelijkt achtenden broeder des keizers (pangéran Mangkoe Boemi) aanleiding, dat deze, zich daardoor beleedigd gevoelende, onmiddelijk het hof verliet en den oorlog op nieuw deed ontbranden.

Alvorens de gevolgen van deze schijnbaar zoo nietige oorzaak mede te deelen, dienen wij een oogenblik bij 't bestuur van v. Imhoff stil te staan, onder 't welk ook in Bantam de troonopvolging werd geregeld.

Tengevolge der kuiperijen van ratoe Saria Fatima, gemalin van den door Speelman op zijn troon hersteldden sultan, zou — naar het schijnt aanvankelijk met goedkeuring der hooge regeering — de wettige troonopvolger, bij den dood zijn's vaders, door eèn harer bloedverwanten worden vervangen. Dit verwekte evenwel later onrust en verzet, waarbij de Ommelanden afgeloopen en een aantal der zich aldaar gevestigd hebbende kolonisten vermoord werden. Die strooperijen bleven uit gebrek aan troepen een geruimen tijd ongestraft voortduren, maar toen er versterking te Batavia was aangekomen, werd de sultane verbannen en den kroonprins als leenman der Comp. in zijn rechtmatig erfdeel bevestigd. De Lampongs werden aan haar afgestaan, de vrede met Bantam bleef gedurende het overige dier eeuw bewaard, en men zag de vroeger zóó trotsche beheerschers der twee machtigste rijken van Java, niet alleen schepter en kroon uit de hand der Comp. ontvangen, maar zelfs de troonopvolgers door haar aangewezen.

De groote uitbreiding door den gouv.-gen. aan de verpachtingen gegeven, veelal in handen van roofzieke Chineezen, die er ongeloofelijke winsten uit trokken, werkte ook in den Oosthoek zeer in het nadeel van de arme bevolking, waartegen Sterrenberg met het meeste recht, doch op zulk eene heftige en ongepaste wijze opkwam, dat hij naar Poelo Ai verbannen, maar na den dood van v. Imhoff weder ontslagen en in zijnen rang hersteld werd.

Vrije handel en kolonisatie vonden bij van Imhoff de noodige bescherming, en in 't landschap Bogor had het thans zoo bekende paleis van Buitenzorg, aan zijne zorgen het aanzijn te danken. IJdel en prachtlievend van aard, was hij tevens de voorganger in eene weelde die te Batavia eene ongekende hoogte bereikte. Eenige zijner stichtingen zooals het Seminarium tot opleiding van predikanten, de Akademie der Marine, en de uitgave eener courant „Bataviasche nouvelles", waren van korten duur of mochten hem niet lang overleven. De meeste door hem ingevoerde hervormingen deelden in dat lot, aangezien zij niet altijd op deugdelijke en hechte grondslagen rustten, of wel die leven aanbrengende kracht bezaten, waardoor

verouderde misbruiken geweerd en duurzame verbeteringen worden daargesteld. Van het zoo onontbeerlijk lager en middelbaar onderwijs werd geen of zeer weinig werk gemaakt. De plichten daaromtrent te vervullen, de roeping der Comp. in 't algemeen en van hare hooge ambtenaren in 't bijzonder, om op eene gepaste wijze, zonder dwang en vooral zonder eene schadelijke inmenging in godsdienstige begrippen, daarin te voorzien zijn nimmer begrepen. Boven alles werd verzuimd den voor goede indrukken zoo ontvankelijken Javaan met een goed voorbeeld voor te gaan.

Tot de lichtpunten onder dit bestuur behooren de vrijzinnige bepalingen omtrent den inlandschen handel, en de betere handhaving der verkregen rechten op de buitenbezittingen. Zoo was op de Banda-eilanden, onder den gouverneur de Klerk veel nut gesticht, het lot zoowel der bevolking als der perkeniers verbeterd, en het kantoor te Koepang, bij een aanval der Timoreezen manmoedig verdedigd. Te Palembang werden strenge maatregelen tegen den sluikhandel van Engelschen en Chineezen genomen, en nadat het Maleische-schiereiland, Riouw en Siak langen tijd het tooneel waren geweest van onderlinge twisten der vorsten, waarin een paar eerzuchtige Boegineesche hoofden de voornaamste rollen vervulden, werd het laatste rijk in 1745 aan de Comp. afgestaan. Ook met Bandjermasin was in 1746, op den grondslag van vroegere overeenkomsten, een nieuw contract gesloten, dat echter tien jaren later herzien en nader geregeld moest worden. Met kracht kwam v. Imhoff op tegen de beperkende bepalingen, een paar jaren vroeger den Japanschen handel opgelegd, en toen hij dreigde de handelsbetrekkingen geheel te zullen opheffen, werden èn de gouverneur van Nagasaki èn het hof van Jedo veel toegeeflijker gestemd.

De schaduwzijde van zijn bewind moet vooral gezocht worden, in de lichtvaardige wijze waarop hij door sommige gewaagde handelingen, niet alleen de Comp. groote nadeelen berokkende, maar zelfs tot staatkundige verwikkelingen aanleiding gaf. Zoo werd, in weerwil de handel op Spaansch-Amerika bij bepalingen van den Munsterschen vrede verboden was, in 1747 eene poging door hem ge-

waagd tot het verkrijgen van zilver uit Mexiko. De Spaansche regeering eischte genoegdoening en eene strenge straf voor den schender der bestaande traktaten, waaraan echter door het overlijden van den gouv.-gen. geen gevolg werd gegeven. Engeland en Frankrijk beklaagden zich insgelijks over verongelijking hunner landgenooten in de Nederlandsche bezittingen, en de Comp. was genoodzaakt de Fransch-Indische Compagnie 3 millioen francs schadevergoeding te betalen, voor drie harer door de Engelschen te Batavia opgebrachte en door van Imhoff aangekochte schepen.

Na door den stadhouder, als eene eervolle onderscheiding, tot luit.-gen. van de infanterie te zijn benoemd, overleed deze overigens hooggeschatte landvoogd op den 1sten November 1750 in de kracht zijns levens, te midden van ontwerpen die zijnen werkzamen en bedrijvigen geest tot eer verstrekken, en werd door Jacob Mossel opgevolgd.

Mangkoe Boemi had na het verlaten van het hof zijns broeders een leger bijeen gebracht, de vaan des opstands ontrold en een aanval op Soerakarta gewaagd, waarbij de stad gedeeltelijk verbrandde. Zich vervolgens naar de noordkust begevende, werd hij door von Hohendorff, intusschen tot commandeur en later tot gouverneur van Java's noord-oostkust benoemd, in 1747 wel uit die streken verjaagd maar niet ten onder gebracht, evenmin als Mas Saïd, die steeds voortging een afmattenden guerilla-oorlog te voeren. Toch begonnen in 1749 zich eenige prinsen en hoofden te onderwerpen, en werden zelfs onderhandelingen met Mangkoe Boemi aangeknoopt, toen op het einde van dat jaar de zaken plotseling eene andere wending namen. De keizer namelijk, die zijn einde voelde naderen, verzocht op den 11den December aan v. Hohendorff het bestuur over zijn rijk in naam van de Comp. op zich te nemen, en het aan den meest geschikten onder zijne opvolgers over te dragen, terwijl dien zelfden dag, Mangkoe Boemi door een groot aantal rijksgrooten als soesoehoenan werd gehuldigd. Weinige dagen daarna, werd den rechtmatigen troonopvolger, onder den naam van Pakoe Boewana III, het erfdeel zijns vaders — die

den 20[sten] overleed — onder zekere voorwaarden door v. Hohendorff in leen afgestaan, en de oorlog langen tijd met afwisselende kansen gevoerd. In den beginne leden de Nederlandsche en Madoereesche troepen eene gevoelige nederlaag te Mataram, later echter werden de legerbenden der beide opstandelingen in een geregelden veldslag bij Banjoedana verstrooid; en ofschoon het Mas Saïd gelukte eene op hem afgezonden colonne geheel in te sluiten, werd zij door v. Hohendorff ontzet, en de vijand tegen het einde van 1751 naar het zuidergebergte teruggedrongen.

In 't volgende jaar behaalde Mangkoe Boemi, bij het begin van den veldtocht, weder menig voordeel op de Nederlandsche bevelhebbers, waarop een aantal regenten aan zijne zijde overging. De majoor de Clercq werd in Bagelen en von Bielefeldt te Pekalongan geslagen, doch na het ontvangen van versterking, mochten zij de door hem veroverde landschappen, al spoedig weder onder het gezag van den soesoehoenan terug brengen. Inmiddels ging het jaar 1753 voorbij zonder dat men den vijand eenige afbreuk kon doen; von Hohendorff, die geen kans zag den krijg tot een goed einde te brengen, verzocht in 1754 zijn ontslag, en werd door Nikolaas Hartingh vervangen. Maar nog voor dat deze het opperbevel aanvaardde, waren de hoofden van den opstand het oneens geworden; weldra beoorloogden zij elkander en openden beiden onderhandelingen, waarvan de uitslag was, dat Mangkoe Boemi zich met Hartingh verstond en zijne benden met het leger der Comp. vereenigde, terwijl Mas Saïd geslagen en tot Patjitan teruggedreven werd. Hierop volgde de onderwerping van vele regenten zoowel aan den keizer als aan Mangkoe Boemi, die bij akte van 13 Febr. 1755, onder den naam van Amangkoe Boewana I, met tal van hoogdravende titels als sultan van Djokjokarta (Djokjo) werd erkend, de helft van de nog niet tot het gebied der Comp. behoorende landschappen verkreeg, en zich te Djokjo vestigde. De verdeeling van het rijk had per tjatjah (ongeveer zooveel als tegenwoordig een bouw) 1)

1) Een baoe of bouw beslaat eene oppervlakte van ongeveer 0,7 hectare.

plaats, dat later tot menigvuldige reclames aanleiding gaf.

Mas Saïd, die van alle kanten bestookt, een uitstekend veldheer en taktikus toonde te zijn, sloeg zich overal door, en hield het geheele land van Samarang tot Soerabaja in onrust. Toen echter de beide zoo evengenoemde vorsten besloten, gezamenlijk en krachtig tegen hem op te treden, opende hij op nieuw onderhandelingen, die al weder ten gevolge zijner hooge eischen afsprongen. Zich daarna tot den keizer wendende, kwam hij in 1757 te Soerakarta zijne onderwerping aanbieden, en werden hem onder den titel en naam van pangéran Adipati Aria Mangkoe Negoro, eenige districten. (ongeveer 4000 tjatjah land) in 't rijk van Solo afgestaan.

Met eene verbrokkeling van het eertijds zoo uitgestrekte en machtige rijk van Mataram, thans onder drie vorsten verdeeld, waardoor deszelfs kracht voor immer verbroken was, en de bevestiging van de suzereine rechten der Comp. over bijna geheel Java, eindigde de hardnekkige krijg, in de geschiedenis als derde Javaansche successie-oorlog bekend.

Mangkoe Negoro werd als geheel afhankelijk van het Nederlandsch bestuur, een geschikt werktuig om de soesoehoenan van Soerakarta in bedwang te houden, en door de toepassing van het „verdeel en heersch", was de invloed van „de Companie" voor altijd verzekerd.

Bij het einde van dit hoofdstuk dient nog vermeld, dat het octrooi in September 1748 tot aan 1775 verlengd werd, waarvoor — na aftrek van een in 1747 aan den Staat verstrekten voorraad salpeter — *f* 572000 moest worden uitgekeerd. Kort daarna verleende men den stadhouder Willem IV, den titel van opperbewindhebber en gouverneur der O. I. C., waardoor hij een vrij overwegenden invloed op de zoo machtig geworden handelmaatschappij verkreeg, die, in weerwil van deze benoeming, van zoo menig voordeel op Java behaald en al den luister die haar omstraalde, toen reeds met rassche schreden hare ontbinding te gemoet ging.

DERDE TIJDVAK.

HET VERVAL EN DE ONTBINDING VAN DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

1757—1800.

HOOFSTUK VIII.

DE OOST-INDISCHE BEZITTINGEN NA HET EINDE VAN DEN DERDEN SUCCESSIE-OORLOG OP JAVA TOT AAN DEN PARIJSCHEN VREDE.

1757—1784.

Met het bestuur van Mossel trad een tijdperk in van regeling en bezuiniging. Toen het oogenblik daar was, waarin de zoo lang geheim gehouden financieele achteruitgang der Comp. wereldkundig zou worden, trachtte men zulks door allerlei palliatieven te voorkomen, alsof eenige reglementaire bepalingen den invretenden kanker konden wegnemen, die het eenmaal zoo krachtige lichaam reeds jaren lang ondermijnde.

Bij verschillende reglementen werd de positie der Comp. dienaren aan vaste bepalingen onderworpen 1), de weelde en het praalvertoon te Batavia tegengegaan, en de bestaande verhouding tot sommige staten eenigszins gewijzigd. Zoo werden o. a. de vijandig gezinde Boegineezen

1) Zie het in Augustus 1755 vastgestelde „Reglement en Ordonnantie wegens de provisiën en verdere douceurs," waarvan de arme inlanders de kosten droegen.

uit Malakka verdreven, overeenkomsten van wederkeerig hulpbetoon met Djohor gesloten, in Siak Sri Indrapoera vele voordeelen aan de Comp. verzekerd, te Palembang het monopolie van den tinhandel, en van de Timoreesche hoofden, eenige gewichtige rechten verkregen. Ofschoon haar invloed door de vestiging der Engelschen te Natal en Tapanoeli, op Sumatra's westkust geheel overvleugeld was geworden, werd daarentegen te Bandjermasin het Nederlandsche gezag erkend. Ook in Perzië had de Comp. in aanzien gewonnen, en een groot deel van den handel in de Perzische Golf verplaatste zich naar het eilandje Kareck, waarheen het hoofdkantoor door den resident von Kniphausen was overgebracht. In Voor-Indië echter gingen de zaken al meer en meer achteruit. Onhandige bestuurders, die evenmin partij wisten te trekken van de oneenigheid der vorsten op Malabar's kust, als zij onze bezittingen op die van Koromandel tegen de afwisselende invloeden van Frankrijk en Engeland wisten te vrijwaren, deden 't vroeger gezag en aanzien der Comp. geheel verloren gaan. Dit werkte nadeelig terug op den Indischen handel die tegen de steeds toenemende mededinging van Engeland niet langer bestand was, en de rijke opbrengst van Java moest nu in die verliezen voorzien. De zoogen. contingenten (producten om niet of tegen lage vastgestelde prijzen te leveren) — welke naam ook wel aan de gedwongen of verplichte leverantiën gegeven werd — gaven aanzienlijke winsten.

Voor dat contingenten-stelsel, leverden de Preanger-regentschappen de koffie tegen slechts 4½ rijksdaalders het pikol, en hoewel dat aan den ambtenaar betaald, niet meer bedroeg dan 125 Amsterd. pond., werd door dezen somtijds een overwicht van 70 tot 100 pd. per pikol van den armen inlander gevorderd en nauwelijks met 2 rijksd. voldaan; Bantam gaf peper, die ook uit Bandjermasin en Palembang werd aangevoerd; suiker verkreeg men tegen lagen prijs van de molenaars, aangezien het riet, op de van inlandsche hoofden gehuurde landen, door de bevolking in heeredienst werd geplant. Katoenen-garens moesten door de regenten om niet worden geleverd. De noordkust van Java bracht het kostbare Djati-hout op,

dat zoo goed als met niets betaald werd, en van die geringe som kwam den kappers en uitslepers (het blandongvolk) nauwelijks iets in handen; de inkomsten der houtbosschen werden door sommige autoriteiten beschouwd als emolumenten aan hunne bediening verbonden. Palembang, Banka en Billiton leverden het tin tegen 10 realen van 54 stuivers het pikol; de vierduizend Ambonsche nageltuinen, de kruidnagels tegen 48 stuivers de 10 pond, waarvan de helft in katoenen goederen werd betaald; de Banda-eilanden, muskaatnoten en foelie; Ceilon, parelen en kaneel. Hoeveel millioenen nu de veilingen dezer kostbare producten ook mochten opbrengen, toch ging een groot deel der winst door de daartegenoverstaande uitgaven, verkeerde administratie en de ontrouw der Comp^s. dienaren verloren. Noch de Chineesche thee, het Japansche koper of de Perzische zijde, noch de Arabische koffie of Timor's sandelhout konden de balans op den duur naar de winstgevende zijde doen overslaan.

Hadden de hervormingen door v. Imhoff ingevoerd, op den duur weinig goeds uitgewerkt, en de bezuinigingen door Mossel in het leven geroepen, den thans zichtbaar wordenden achteruitgang der Comp. niet kunnen tegenhouden, zoo werd toch den weg tot verbetering aangewezen. Aan bewindhebbers — zoo dikwerf verkeerd of ten halve ingelicht, en voor wie de naakte waarheid meestal verborgen bleef, was door deze gouverneurs-generaal eene vrij getrouwe schets van den bestaanden toestand gegeven en menig middel tot herstel aan de hand gedaan.

In zijne „Sekrete Bedenkingen over den intrinsieken staat van de O. I. Kompagnie ten dienste van de HH. Principalen bijeengebracht", schaart zich Mossel, ofschoon schoorvoetend, aan de zijde der voorstanders van den vrijen particulieren handel, en wijst op de nadeelige saldo's waarmede zoo vele „buitenkantoren" sluiten, die men liever moest opheffen of aan anderen overgeven.

Zoo wilde hij o. a. aan Sumatra's-westkust alléén Padang als vrijhaven behouden, en den handel in Bengale en Perzië, onder eenig voorbehoud, geheel aan de Engelschen overlaten.

Waar zóo vele monopoliën en souvereine rechten te verdedigen waren, en echte koopmansgeest allengs in vervalschte staatsmanskunst was overgegaan, kon alleen een machtige wil en krachtige hand verbetering aanbrengen. Waar het groepeeren van cijfers en het opmaken van fictieve balansen zóo kunstmatig was opgevoerd, waar aanzienlijke kapitalen aan den handel werden onttrokken en de grofste misbruiken geduld, moesten strenge en doortastende maatregelen genomen worden. Alles stuitte echter af op den bekrompen koopmansgeest, den onwil en de schraapzucht der Comp., op het monopoliseerend beginsel dat alles beheerschte, en op de oude sleur, de weinige veerkracht of de slechte samenwerking van hare hooge en lagere beambten.

Gelijk vroeger de Portugeezen, waren thans de Nederlanders door weelde, rijkdom en gemak ontzenuwd of in slaap gewiegd; maar even als de zonen van het oude Lusitanië, toen door onze ijzeren mannen uit de XVII^de^ eeuw op onzachte wijze wakker werden geschud, was ook thans de arm opgeheven om ontijdige, vadsige rust te verstoren. De Engelsche O. I. C. stond gereed de Nederlandsche naamgenoote uit den bedwelmenden slaap te wekken, en haar het prestige te ontnemen waarnaar zij zóo lang met onverholen afgunst had opgezien; zij zou niet rusten voor zij der gehate mededingster haren straalkrans van geluk, voorspoed en rijkdom had ontroofd, en „the old Lady" (zoo als ze genaamd werd) hield haar woord.

Op 't vaste land van Indië had de eerste ernstige ontmoeting plaats. Naijverig doch krachteloos en daarom zoo veel te vijandiger gezind, kon ze aan de zich steeds uitbreidende macht harer jongere zuster aanvankelijk niet veel meer dan Suratte, Bombay, Madras, eenige factorijen in Bengale en het fort Marlborough in Benkoelen tegenoverstellen, tot dat Clive — van ondergeschikt ambtenaar tot opperhoofd van de Engelsche bezittingen opgeklommen — haar een nieuwe glansrijke toekomst te gemoet voerde. Weldra werd de Nederl. O. I. C. de handel in salpeter, opium en lijnwaad ontnomen; en toen hare troepen in 1759 onder Roussel door de Engelschen bij Chandernagor

geslagen en verstrooid werden, en hare schepen zich aan Clive moesten overgeven, was het met Neêrlands invloed gedaan. De dààr eenmaal zoo machtige Comp. werd van toen af, slechts onder de meest vernederende voorwaarden in Bengale geduld, en de ernstige vertoogen in Europa tegen de aanmatigende houding der Engelschen ingediend, strekten alleen om te getuigen hoe ook in 't moederland vroegere geestkracht en fierheid waren verdwenen.

Op Sumatra had de Comp. evenzeer met groote moeilijkheden te kampen. Aan de Oostkust — hoewel de tinhandel op nieuw met Palembang was geregeld — werd haar gezag niet altijd erkend, de goede verstandhouding met Siak verbroken, en de betrekkingen tot dat rijk zoo goed als afgesneden. Aan de Westkust door de Eng. Comp. verdrongen, werden hare nog overgebleven kantoren van lieverlede ingetrokken of verlaten. En te Ceilon, waar zij ten koste harer waardigheid, den maharadja als opperheer eene slaafsche eer moest bewijzen, gelukte het den gouverneur Schreuder, slechts met de uiterste inspanning, de Engelschen te weren en eene uitbarsting te voorkomen.

De teerling was geworpen; die eertijds in het oog van velen zoo gering geschatte „Engelsche handelsfirma", ofschoon enkelen hare vorderingen met ongerustheid gade sloegen, het spooksel, welks dreigende houding vroeger nauwelijks door den verblindenden glans, die de Nederl. O. I. C. omgaf, was opgemerkt, trad als eene ruwe werkelijkheid te voorschijn. De heerschappij was der Nederlandsche O. I. C. ontvallen en in Engelsche handen overgegaan.

Mossel — den 15den Mei 1761 overleden — was door Petrus Albertus van de Parra in zijne hooge betrekking vervangen. Maar ook de door dezen ingestelde bezuinigingen konden noch den financieelen toestand verbeteren, noch beletten dat de Compagnie al meer en meer den afgrond naderde waarin zij zou worden verzwolgen. Die zwarte draad door hare geschiedenis als heengeweven, moest verbroken en mildere beginselen aangenomen worden wilde zij zich staande houden; daartoe echter miste

zij toen reeds den moed en de noodige veerkracht. Zij deinsde voor de moeilijkheden terug om een verouderd stelsel te laten varen, al bleek het doelloos en onhoudbaar te zijn geworden.

Ten einde de loop der gebeurtenissen in onze O. I. bezittingen onafgebroken te kunnen volgen, waarop noch de persoonlijke hoedanigheden noch de handelingen der zich tot aan 1780 opvolgende gouverneurs-generaal een overwegenden invloed hadden, zij hier vermeld dat van de Parra in de laatste dagen van 't jaar 1775 door den dir.-gen. Jeremias van Riemsdijk, en deze, twee jaren later, door Reinier de Klerk werd vervangen. Kort nadat hij tot die hooge waardigheid geroepen werd verminderde zijne gezondheid dermate, dat ook de Klerk reeds in de maand 1780 moest verzoeken, tijdelijk van zijne betrekking te worden ontheven; bij zijn overlijden op den 1sten September van 't zelfde jaar, nam Mr. Willem Arnold Alting de teugels van 't bestuur in handen.

Zoo er al in het voorafgaande hier en daar met een enkel woord gerept is van wijzigingen en nadere bepalingen door veranderde toestanden noodzakelijk gemaakt, vooral sedert de Comp. van eene eenvoudige handelmaatschappij, allengs tot eene souvereine macht was opgeklommen, moeten wij thans een oogenblik bij eenige inrichtingen van haar staatsbestuur stilstaan. Te recht mag een bestuur, dat over zoo vele en verschillende belangen moest waken, in zulke uitgestrekte bezittingen als souverein optrad, vorsten deed benoemen en afzetten, troonopvolging en muntstelsels regelde, belastingen hief, een heir van ambtenaren in dienst had en over eene geduchte zee- en landmacht beschikte, een staatsbestuur genoemd worden.

Zooals wij vroeger zagen, was dat bestuur te Batavia — tevens de hoofdzetel van den handel — onder het opperbeleid van den gouverneur-generaal en rade, ook wel de „Hooge Tafel" genaamd gevestigd, en alléén aan de uitvoerende macht die bij de Kamer van XVII berustte verantwoordelijk.

Na den raad van Indië, was de raad van justitie het hoogste college, tevens hof van appel, welks leden —

meesters in de rechten — door het opperbestuur in Nederland benoemd, recht spraken over alle zaken waarin de Comp. zelve of hare beambten betrokken waren. Hierop volgde de bank van schepenen, voor de helft uit burgers en Comp. dienaren samengesteld, waar de zaken der burgerij van Batavia en Ommelanden werden behandeld. Beide hoven werden door een lid van den raad van Indië gepresideerd. Het laatste college tevens gemeentebestuur der stad, werd bijgestaan door een baljuw en een drossaart voor de Ommelanden. Verder bestonden verschillende andere colleges. Dat van „huwelijks- en kleine zaken" sloot zich onmiddelijk bij het voorgaande aan, terwijl dat van heemraden, wees- en boedelmeesters de hoogere rechterlijke macht aanvulde.

Tjeribon en Bantam werden onder direct toezicht van den gouv.-gen. door residenten: andere landschappen door regenten (veelal inlandsche vorsten of grooten) bestuurd. Het geheele land tusschen de Tangerang en de Pamanoekan tot aan de Indische zee, stond onder het rechtstreeks beheer van den opperlandvoogd, terwijl dat ten oosten van Tjeribon tot het zoogenaamde gouvernement van Java behoorde.

De bevolking van Batavia was uit verschillende en vreemde elementen samengesteld. Behalve Europeanen en zoogen. vrijburgers, mardikers of pampangers (meest vrijgelaten slaven), vond men er Javanen, Maleiers, Arabieren en Chineezen — in handelszaken veelal meer dan de vrijburgers bevoordeeld — sommigen in afzonderlijke kampongs onder hunne hoofden verdeeld. De inlandsche natiën stonden onder toezicht van een „commissaris voor de zaken van den inlander", die eene belangrijke en tevens voordeelige betrekking vervulde. Het garnizoen grootendeels uit Balineesche, Amboneesche, Makassaarsche en Boegineesche soldaten bestaande, lag veelal onder hunne eigen bevelhebbers in kampementen of in de buitenwijken der stad verspreid.

Alléén de gereformeerde eeredienst was als wettig erkend, ofschoon ook de luthersche onder van Imhoff een kerkgebouw en predikant had verkregen. De roomschgezinde was verboden, en voor 't overige bestond er in zoo verre vrijheid van godsdienst, dat Mohammedanen en

Chineezen hem slechts mochten uitoefenen buiten de plaatsen door Europeanen bewoond.

Naarmate de meerdere of mindere belangrijkheid van de buitenbezittingen, waren ze onder gouverneurs, directeuren of presidenten, commandeurs en residenten verdeeld, en was het bestuur — naar de plaatselijke omstandigheden gewijzigd — in het klein, bijna op dezelfde leest geschoeid als voor Batavia is aangegeven.

Tot de gouvernementen behoorden Amboina, met de eilanden thans tot die residentie behoorende (behalve de assistent-residentie Banda).

Banda met de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden.

Ternate, dat zich ongeveer over de tegenwoordige residentie van dien naam en Menado uitstrekte.

Makassar, welks gebied ten naastenbij dat van het thans bestaande gouvernement van Celebes en onderhoorigheden insloot.

Malakka, met de kantoren op het Maleische schiereiland en de Oostkust van Sumatra.

Ceilon, waar de zetel van 't bestuur te Kolombo gevestigd was, en eindelijk de Kaap de Goede Hoop.

De territoriale inkomsten der Comp. bestonden grootendeels uit de opbrengst der inkomende en uitgaande rechten, belastingen of verpachtingen van pasars en tolpoorten, hoofdgeld der Chineezen en licentiën door de vrijburgers betaald.

De inrichting en het gehalte van zee- en landmacht liet veel te wenschen over. De minderen werden gewoonlijk uit het schuim van alle natiën door wervers bijeengebracht en door inlanders onder den naam van „militie" aangevuld; de meerderen meestal van soldaat af in rang opgeklommen, of door gunst vooruitgeschoven, strekten het leger geenszins tot eer, en waren te karig bezoldigd om naar evenredigheid van hunnen rang te kunnen leven. Sergeant-majoor was de titel van den leger-commandant, majoor, kapitein en luitenant die der onderbevelhebbers: die van overste en overste-luitenant werden later ingevoerd. Hier en daar bestonden schutterijen: die van Batavia werd door een kolonel gecommandeerd.

De bevelhebbers zoowel als de bemanning der koop-

vaardijvloot waren meestal niet voor hunne taak berekend; vandaar dat er zoovele schepen door onkunde of overlading van smokkelgoederen verloren gingen, terwijl de sterfte aan boord buiten alle verhouding groot was.

Voor het materieel, de bewapening en alles wat tot de doode strijdkrachten behoort, werd nu eens minder dan eens beter gezorgd, al naarmate de omstandigheden het medebrachten en de toestand der financiën het toeliet. Zoolang echter geene juiste inzichten omtrent een vast aan te nemen defensie-stelsel, met de veelvuldige belangen van zee- en landmacht gepaard gingen, waren doeltreffende verbeteringen niet te verwachten.

Tot de geschiedenis terugkeerende, zien wij in den oosthoek van Java, hoewel de rust in 't binnenland sedert de onderwerping van Mas Saïd ongestoord bleef, wederom sporen van verzet, bij een afstammeling van Soerapati, die zich in Malang had weten staande te houden. En al werd nu die Malajoe Koesoema onschadelijk gemaakt en zijn gebied ingelijfd, toch moesten ook andere landschappen bedwongen en gestraft worden, 't geen de ontvolking dezer gewesten en de vestiging van Madoereezen in dat gedeelte van Java ten gevolge had.

In Tjeribon — vroeger tusschen verscheiden vorsten verdeeld — doch waar in 1752, de erfopvolging van vader op zoon geregeld was, werden later slechts twee sultans door de hooge regeering erkend, en het gebied onder beiden naar evenredigheid verdeeld.

Bantam, de eenmaal zoo gevreesde mededingster van Batavia, was allengs achteruit gegaan en had veel aan invloed verloren; scheepvaart en handel kwijnden, de peper-leverantiën hadden bijna geheel opgehouden, en zijne onrustige bewoners maakten de Ommelanden van Batavia, waar een levendige rijstbouw bestond, somtijds zeer onveilig.

Na de weigering van het aanbod van den Franschen admiraal d'Estaing, om het op de Engelschen veroverde fort Marlborough even als Natal en Tapanoeli aan de Comp. terug te geven, was de toestand op Sumatra niet veel veranderd. Die posten werden na den Javaanschen zeven-

jarigen oorlog op nieuw door de Britten bezet, en ook de tinhandel met Palembang en het onderhoorige Banka ging van lieverlede verloren.

Op Celebes, ten onrechte als de sleutel der Molukken beschouwd, een eiland dat der Comp. niets opbracht, maar veel geld kostte, was Makassar wederom het tooneel van allerlei onlusten. Nadat de vorst van dit rijk — die zich aan zeeroof schuldig maakte — in 1766 naar Ceilon was verbannen, wist tien jaren later zekere Sangkilang, zich voor den verbannen sultan Batara Gowa II uitgevende, diens troon en de rijks-sieraden te bemachtigen. Door den gouverneur verjaagd en naar het binnenland gevlucht, werd hij dáár door de berg-Makassaren als vorst erkend, en ging het gezag na zijn dood op den vorst van Boni over.

Aan de perkeniers van Banda, door verkeerde maatregelen van het bestuur en misgewas, schier geheel tot armoede vervallen, werd eenige verhooging voor de levering van noten en foelie toegestaan.

Tidor en Batjan, wier sultans wegens opstand en verzet naar de Kaap waren verbannen, werden van toen af geheel afhankelijk van de O. I. C.

Ook aan de westkust van Borneo hadden de zaken een ander aanzien gekregen. Seid Abd-oel-Rachman, zoon van een te Mampawa gevestigden Arabischen gelukzoeker, die tot rijksbestuurder was opgeklommen, had als zeeroover, groote schatten verworven, en in 't begin van 1772 het voor den handel zoo gunstig gelegen Pontianak in bezit genomen. Onder den eigendunkelijk aangenomen titel van sultan, beschermde hij van toen af zeevaart en handel tegen zijne vroegere roofgezellen, en trachtte al spoedig zijn rijk met het naburige aan Bantam leenplichtige Landak — even als Soekadana in 1778 aan de Comp. afgestaan — te vergrooten. Een commissaris, door de hooge regeering met eenige troepen afgezonden, was met onderscheiding ontvangen, en de sluwe overweldiger wist het zóo ver te brengen, dat men hem als leenman erkende, terwijl in 1779 een contract met hem gesloten en een fort in zijn land gebouwd werd. De aanzienlijke sommen er aan besteed, brachten echter even weinig voor-

deel aan als de geschenken, waarmede de Comp. op Malabar's kust den vrede met Hyder-Ali, vorst van Mysore, moest koopen.

Op Ceilon hadden de zaken eene betere wending genomen, ten gevolge van de dreigende taal en de flinke houding door den gouverneur van Eck, tegenover den wederspannigen keizer en de zich overal indringende Engelsche Comp. aangenomen. Niet alleen wist hij beiden in toom te houden, maar na de noodige versterking ontvangen te hebben, had van Eck door de verovering van Kandia de kroon gezet op zijn werk. En hoewel bij zijn dood veel van 't behaalde voordeel verloren ging, gelukte het zijn opvolger Falck, den keizer tot den vrede te dwingen, waarbij de kusten en de meest opbrengende kaneel-districten aan de Comp. in eigendom werden afgestaan.

Nog dient vermeld, dat onder het bestuur van de Klerk, een voorstel der maatschappij van wetenschappen te Haarlem, om ook in Batavia eene afdeeling op te richten, aanleiding gaf dat — voornamelijk op aandringen van Mr. J. C. M. Rademacher, buitengewoon lid van den raad van Indië, in April 1778, een zelfstandig lichaam onder den naam van *Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen* tot stand kwam, waaraan moederland en koloniën op wetenschappelijk gebied veel hebben te danken.

Jammer dat hetzelfde jaar getuige moest zijn van een ernstig conflict tusschen de twee hoogste staats-colleges, waartoe de bij den raad van justitie gebruikelijke wijze van procedeeren aanleiding gaf. De weigering, om eene door den raad van Indië benoemde commissie van onderzoek, de origineele processtukken ter inzage af te geven, had in October het ontslag der leden van dien raad ten gevolge, hoewel zij zich bereid hadden verklaard tot het mededeelen van authentieke afschriften. Die strenge maatregel, was wel door bewindhebberen afgekeurd en werden de leden later in hunne ambtsbetrekking hersteld, maar was weinig geschikt, het prestige van 't hooge gezag te doen toenemen, in een tijd, waarin zich zoo vele stemmen tegen bestaande misbruiken en onregelmatigheden in 't beheer der Comp. begonnen te verheffen. Zij ging thans een tijdperk van vernedering, van verval en uitputting te

gemoet dat de schromelijkste gevolgen na zich sleepte en met hare ontbinding eindigde.

Toen in 1780 de oorlog met Engeland uitbrak, zouden de verliezen der Comp. bij den ellendigen toestand van leger en vloot, de zwakke bezetting van de meeste harer posten in Indië, en de weinige veerkracht der verdedigers niet te berekenen zijn geweest, indien geene hulp ware verleend. Fransche troepen en eene vloot onder den admiraal de Suffren naar de Kaap gezonden, konden echter niet beletten dat de daar aangekomen schepen — ter kwader ure naar de Saldanha-baai vertrokken — door de Engelschen onder Johnstone werden buitgemaakt.

De schrik sloeg allen om het harte, en verlamde elken maatregel van tegenweer. 't Was alsof bij het naderend gevaar, de laatste vonken van trouw, van moed en eergevoel bij 's Compagnies-dienaren werden uitgedoofd. Zóó vielen de weinige op Sumatra's westkust nog bezette punten Ajer Hadjí, Poelo Tjinko en Padang den Brit op eene schandelijke wijze in handen.

De kantoren in Bengale waren reeds na de eerste tijding van 't uitbreken van den oorlog overgegaan, terwijl van de zwakke posten op Koromandel geen tegenweer kon worden verwacht. Maar ook de bevelhebber van het pas versterkte en goed bezette Negapatnam, door den generaal Munroe met minder troepen belegerd dan de vesting bevatte, verzaakte eed en plicht. Den 12den November 1781 sloot hij eene lafhartige capitulatie, waarbij deze sleutel van Ceilon aan de Comp. werd ontrukt, en de belangrijke bezitting, de hoofdzetel van haar gezag op Koromandel voor altijd verloren ging.

In Januari 1782, vielen Trinkonomale en het fort Oostenburg den vijand almede in handen: en ware de Suffren niet bij tijds ter hulp gekomen, dan zou ook Ceilon wellicht verloren zijn gegaan. Na herhaalde zeegevechten waarin de overwinning onbeslist bleef, gelukte het den Franschen admiraal, door Falck krachtdadig ondersteund, gedurende de twee laatste dagen van Augustus beide plaatsen te heroveren en een nieuwen aanval van den Engelschen vlootvoogd sir Edward Hughes te verijdelen.

Op die wijze bleef Ceilon voor de O. I. C. behouden. Doch nu wapperde ook de Fransche vaan dáár waar ze ruim eene eeuw geleden door Rijklof van Goens zoo roemvol werd neêrgehaald, en waar Hollands eer en wapenroem toen zoo waardig werden gehandhaafd, moest thans Fransche hulp en bescherming met goud worden betaald!

De mare van dien oorlog met Engeland had het Indisch bestuur geheel ter neêr geslagen. Wel werden te Batavia eenige verdedigingsmaatregelen tegen een eventueelen aanval genomen, maar men verzuimde het noodige te doen, om de Engelschen ook in de buitenbezittingen het hoofd te bieden, ofschoon de zeven toen beschikbare en ten oorlog uitgeruste schepen, meer dan voldoende waren, den vijand Benkoelen en wellicht geheel Sumatra te doen ontruimen.

Intusschen was de gemeenschap met het moederland verbroken: noch schepen, noch troepen, noch geld konden naar Java worden overgezonden, dat geruimen tijd geheel aan zich zelven werd overgelaten. Die oorlog had voor de Comp. èn in Nederland èn in Indië de noodlottigste gevolgen en bracht haar een grooten stap nader tot haren val. De voorhanden producten werden te Batavia tegen elken prijs verkocht, en er moest tot een bedrag van drie millioen gulden aan papieren geld worden uitgegeven, om in den geldnood te voorzien.

Ook in den Archipel was het niet rustig gebleven. De Boegineesche onderkoning van Riouw, radja Hadji, die onredelijkerwijze zijn deel eischte in den buit van een op zijne kusten veroverden Engelschen koopvaarder, liet in de Straat van Malakka verscheiden Compagnies-schepen aantasten; en in weerwil dat de haven door een smaldeel onder den kapit. t. z. d'Abo geblokkeerd en zooveel mogelijk allen toevoer afgesneden werd, was hij er in geslaagd zich te versterken, en tot eene ernstige verdediging voor te bereiden. Een op den 8sten Januari beproefden doch slecht geleiden aanval mislukte, en toen een der schepen in de lucht vloog, waarbij de naar Riouw afgevaardigde regeerings-commissaris Lemker met een aantal der zijnen omkwam, moest men onverrichter zake

naar Malakka terugkeeren. Van alle zijden door den vijand ingesloten, heerschte daar al spoedig groot gebrek aan levensmiddelen en oorlogsbehoeften, zoodat bij de Indische regeering dringend om hulp werd verzocht, doch zij was buiten staat afdoende hulp te verleenen.

De vrede te Parijs was inmiddels na zeer slepend gevoerde onderhandelingen op den 20sten Mei 1784 geteekend, waarbij door de toekenning aan Engeland van Negapatnam en de vrije vaart in den O. I. Archipel, zoowel onzen handel als het monopolie-stelsel een gevoelige slag werd toegebracht. Het eenige goede dat er uit voortsproot, was de innige overtuiging der regeering, dat de zoo lang verwaarloosde toestand van leger, vloot en andere defensie-middelen onverwijld verbeterd moest worden.

Een eskader onder den kapitein ter zee J. P. van Braam, werd met eenige genie-officieren afgezonden om de zeemacht in Indië te versterken en een plan tot verbetering zijner doode strijdkrachten te ontwerpen, met last den bevelhebber der landmacht zitting te verleenen in den raad. Het bestuur aan het „arma cedant togae" getrouw, voldeed slechts met weerzin aan dat bevel; en een goed beraamd verdedigingsplan door Radermacher — gedurende den oorlog met het beheer der krijgszaken belast — ter tafel gebracht, werd afgewezen en onuitgevoerd gelaten. Men stelde zich toen, even als later meermalen het geval was, met halve maatregelen te vreden. Uitbreiding van het militair gezag, en uitgaven voor verdedigingsmiddelen met al den aankleve van dien, vooral wanneer men 't gevaar geweken waande, waren voor de Comp. onoverkomelijke bezwaren met het oog op den treurigen toestand harer financiën, die met reuzenschreden achteruitgingen. Dit bleek ten volle, toen de reeds in 1773 aangevraagde verlenging van 't octrooi, in de laatste maand van het daarop volgende jaar slechts voor twee jaren verleend en de zoo lang verborgen gehouden toestand openbaar werd. Ongelukkig kwamen ter zelfder tijd de belangen der Comp. ook met de zich al meer en meer vijandig tegenoverstaande staatkundige partijen in aanraking.

Op een voorstel, in Juli 1776 in de Staten-Generaal door Utrecht aanhangig gemaakt, was eene commissie

van onderzoek ingesteld, tot het beramen van middelen ter opbeuring en verbetering zoowel van den handel als van den ongunstigen staat der financieele en administratieve aangelegenheden. Op 't aandringen evenwel van Holland en de stadhouderlijke partij, werd op den 12[den] Dec. zonder dat rapport in te wachten, tot eene langdurige verlenging van het octrooi besloten, en onder een krachtig protest van Utrecht, tegen eene recognitie ten bedrage van 3 pCt. op de uitdeelingen, voor 20 jaren verkregen. Redding kon het echter niet aanbrengen, al begon de ware stand van zaken iets meer bekend te worden. Ongezind tot eenige opoffering waar zooveel eigenbelang in het spel kwam, en ongeneigd den sluier op te heffen over wat het licht niet mocht aanschouwen, was het steeds 't streven der bewindhebbers geweest staatstoezicht of invloed zooveel mogelijk te weren. Doch dit kon bij den thans dringenden geldnood niet langer worden volgehouden.

Door haar ontzaglijk krediet had de Comp. voortdurend de noodige sommen weten te verkrijgen, tot dat bij het uitbreken van den oorlog, de houders der recepissen van anticipatie-penningen (± 18 millioen) op aflossing aandrongen. Geld was er niet — aan eene reservekas was nimmer gedacht — en toen ook haar krediet verloren ging, zag zij zich in Januari 1781 wel genoodzaakt aan de Staten van Holland om schorsing van de verzilvering dier recepissen te verzoeken. En toen tot de uitrusting van eenige schepen, de betrekkelijk geringe som van *f* 1200 000 moest worden toegestaan, was de financieele toestand voor niemand een geheim meer.

Van toen af werd de Staat haar eenige toevlucht. In Mei 1783 verkreeg de Comp. een voorschot van 8 millioen en garantie van de opgenomen anticipatie-gelden; maar nog voor het einde van 't volgende jaar, moest zij alweder der Staten hulp inroepen, die dan ook, onder voorbehoud van verbetering in bestuur en administratie werd verleend. Zóo sleepte dit eenmaal krachtige, bloeiende en rijke handelslichaam nog eenige jaren zijn bestaan voort, om in spijt van een schitterend verleden, door eene reeks van ongelukkige omstandigheden vervolgd, doch

hoofdzakelijk door een voortdurend wanbestuur ondermijnd, als bankroetier te eindigen.

HOOFDSTUK IX.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË VAN DEN PARIJSCHEN VREDE TOT AAN HET EINDE DER XVIII^de EEUW.

1784—1800.

Bij den vrede van Parijs was Nederland, na den ongelukkigen vierjarigen oorlog tegen Engeland gevoerd, niet langer in staat zich als eerste zeemogendheid te doen gelden. De terugslag van dat droevige feit zou zich niet minder in het Oosten doen gevoelen. Al kreeg de Republiek hare bezittingen behalve Negapatnam terug, met hare overmacht in den Archipel was het gedaan, toen de vrije vaart in de zeeën van O. I. aan Engeland moest worden toegestaan.

In het voorgaande hoofdstuk zagen wij hoe eene expeditie naar Riouw onder aanvoering van kapitein d'Abo, in de eerste dagen van 1784 mislukt was, en Malakka door de Boegineezen, waarbij, onder andere vorsten, ook Mahmoed sultan van Djohor zich gevoegd had, van allè zijden werd ingesloten. De toen zoo dringend verzochte hulp kon nu door de aankomst van 't eskader onder v. Braam worden verleend.

In Mei 1784, ten oosten van Malakka bij Telok Katapang geland, veroverde de bemanning onder de bevelen van Hamell en Dirk van Hogendorp de vijandelijke bentings, radja Hadji vond er den dood, en de Boegineezen, onder zijn opvolger radja Ali naar Riouw gevlucht, werden al spoedig door de oorlogschepen achtervolgd. Nadat alle onderhandelingen waren afgesprongen, werd de haven op nieuw geblokkeerd, de strijd hervat, en radja Ali met de zijnen gedwongen het eiland te verlaten, na zijne meeste versterkingen te hebben verloren. Later kwam

een traktaat van bondgenootschap tot stand, waarbij bepaald werd dat de sultan onder het oppertoezicht van een Nederlandschen resident het rijk in leen zou ontvangen, en de Boegineezen niet meer mochten worden toegelaten.

Op Borneo was de hulp der Comp. door den sultan van Pontianak ingeroepen. Door een lands eskader — onder den kapt. ter zee W. Silvester ter reede van Batavia aangekomen — ondersteund, gelukte het onze scheepsmacht, Radja Ali die met zijne Boegineezen naar die stranden geweken was, van daar te verdrijven, het oproerige Soekadana te verbranden, en den zoon van den Sultan van Pontianak tot panembahan van Mampawa te verheffen met wien een voordeelig handelstraktaat werd gesloten. Niettegenstaande dat alles, leverde de westkust van Borneo geene winsten op, en werd in 1791 als lastpost verlaten. Te Bandjermasin was de troonopvolging almede geregeld, ofschoon de zaken en vooral de peperhandel dáár even als op het overige der kust weinig vooruit gingen. Te zwak om haar gezag te handhaven of haren invloed door eenig machtsvertoon te ondersteunen, moest de Comp. zich van de bemanning der aanwezende oorlogschepen bedienen — in 1789 door een derde eskader onder den kapt. ter zee A. H. C. Staring versterkt — om ook in de Vorstenlanden gerezen geschillen uit den weg te ruimen. In Soerakarta, werd in 1790 door den gouverneur van Java, aan de woelingen van Pakoe Boewana IV, bijgenaamd Bagoes, die zijn vader in 1788 was opgevolgd, en zijn gebied op allerlei wijze ten nadeele van Djokjokarta trachtte te vergrooten, met behulp der marine paal en perk gesteld. Ook dáár had eene troonsverandering plaats; Amangkoe Boewana I, die sedert zijne verheffing tot sultan steeds een trouwe vriend der Comp. was geweest, werd door zijn zoon en naamgenoot opgevolgd, later meer onder dien van sultan Sepoeh bekend. Tevens trok men van de oorlogsvloot partij, om door het vertoonen der Nederlandsche vlag, de in den Archipel hoe langer hoe stouter wordende zeeroovers te bestrijden en den toenemenden sluikhandel tegen te gaan. 't Was alsof de inlander de machteloosheid en den achteruitgang van „de Companie" instinctmatig begon te gevoelen.

Te Batavia had de bestaande ontevredenheid tegen de wederrechtelijke handelingen en het overdreven nepotisme van den gouv. gen. Alting reeds haar toppunt bereikt, toen het bleek dat aanzienlijke tekorten in de geld- en weeskamers even als in 's Comps. pakhuizen aanwezig waren. De hoogst geplaatste ambtenaren werden openlijk van kwade trouw en oneerlijkheid beticht, zoodat eene ernstige tusschenkomst van het staatsbestuur noodig was om dien Augias-stal schoon te vegen.

In 't begin van 1786 waren dan ook vooral op aandrang der Staten van Holland — in weerwil van Zeeuwsche oppositie — zes nieuwe bewindhebbers, door de Staten-Generaal uit den handel gekozen, aan de Kamer van Amsterdam toegevoegd. Zij moesten eene afzonderlijke commissie vormen, en onder den naam van Preparatoir Besogne of Vijfde Departement, zich met het voeren der correspondentie en de bezorging der Indische handelszaken belasten. Bovendien ontbrak het niet aan voorstellen en plannen van allerlei aard tot hervorming en verbetering, waaronder eene memorie van den bewindhebber C. van der Oudermeulen het meest de aandacht verdiende. Al dat geschrijf leverde echter geen geld op om in het noodige te voorzien; en al waren in 1785 en 1786, nieuwe leeningen tot een bedrag van 17 millioen gesloten, toch konden de nog verschuldigde dertig tonnen gouds, van het in 1783 uit de generaliteitskas verleende voorschot niet worden afgedaan. Bovendien bleef partijgeest niet vreemd aan den reeds zoo benarden toestand. Men gaf voor, dat het zoogen. 5[de] departement — door de tegenstadhouderlijke partij opgedrongen — niets dan oponthoud en vertraging in den gang en de behandeling der zaken teweegbracht, en men verwachtte geen verbetering, voor en aleer de erfstadhouder, na in zijne rechten hersteld te zijn, als opperbewindhebber een meer rechtstreeksch deel zou nemen aan het bestuur. Men kwam tot een vergelijk en een nader financieel onderzoek, ten gevolge waarvan de Kamer van XVII, in een adres aan de Staten-Generaal te kennen gaf, dat er 40 millioenen noodig zouden zijn om in de bestaande behoeften te voorzien. Dit lokte in 1788 een nieuw onderzoek uit, waaruit bleek

dat *f* 31.500000 vereischt werden om de zaken gaande te houden en eene gewenschte aflossing van schuld mogelijk te maken; anderhalf jaar later was die som tot *f* 74.000000 gestegen, en al weder werd eene commissie benoemd om nogmaals een onderzoek in te stellen. Bij het lezen van deze treurige geschiedenis, weet men niet waarover zich 't meest te verwonderen, òf over de weinige energie en ongeloofelijke onverschilligheid vooral in Indië aan den dag gelegd, òf over 't belangrijk aantal commissiën van onderzoek. Veel werd er onderzocht, maar weinig verbetering aangebracht; moed, lust en kracht ontbraken om op een flinke doortastende wijze te werk te gaan. Niemand wilde of durfde het bestaande kwaad stoutmoedig onder de oogen zien, en in al zijne naaktheid vertoonen. De werkzaamheden van die commissiën gaven wel tot een tal van verschillende bespiegelingen en voorstellen aanleiding, maar ze lieten de geldcrisis onveranderd: afdoende maatregelen bleven achterwege

Toen bij 't einde van 1789 de schuldenlast al weder op eene verbazende wijze was toegenomen, werd door den opperbewindhebber nogmaals eene commissie van zes leden benoemd, (waarvan vier uit Holland en twee uit Zeeland) die weldra drie zeer omstandige hoogst belangrijke rapporten omtrent hun onderzoek uitbrachten. 't Eerste was van 8 Juli 1790, waarbij de schuldenlast der Comp. op 85.000000 werd begroot, 't tweede van Januari 1791, waarin maatregelen tot verbetering van den toestand werden aangegeven, en 't derde van 14 Juli van 't zelfde jaar als eindverslag. Het nadeelig saldo was toen tot *f* 96.000000 geklommen, en gedurende de laatste vijf jaren had het jaarlijksch te kort ongeveer 8 millioen bedragen.

Op die rapporten volgde eene leening van 10 millioen en werden belangrijke concessiën in vrijgevigen zin door de Kamer van XVII gedaan. Onder eenige restrictieve bepalingen, werd o. a. de particuliere handel op de Kaap, Ceilon, Koromandel en Batavia opengesteld. En al mochten door den ongeoorloofden particulieren handel der hooge ambtenaren, de algemeene belangen weinig worden gebaat, men zag althans een beginsel gehuldigd, waarbij

het monopolie-stelsel voor een gedeelte den bodem ingeslagen en vrije handel openlijk erkend werd. Bij het tweede rapport der gecomitteerden, was vooral aangedrongen op vereenvoudiging en bezuiniging zoowel in 't moederland als in den Archipel, en men hoopte door het invoeren van nieuwe belastingen in Indië, den steeds toenemenden eisch naar contant geld te verminderen; reeds was eene heffing van den vijftigsten penning (2 pCt.) van alle bezittingen bij wijze „van liberale gift," en van een ambtgeld door de XVII aangenomen. De uitdeelingen van specerijen en suiker aan personen en instellingen moesten ophouden, en alles op een min weelderigen voet worden ingericht, hoewel de commissie, bij de reeds ondervonden tegenkanting der bewindhebbers, zich niet veel heil van die bezuinigings-maatregelen voorstelde. De gegronde klachten over de geringe medewerking der Comp. zelve, werden bij het eindverslag nogmaals herhaald en op nieuw aangedrongen op het zenden van commissarissen-generaal naar den O. I. Archipel.

Verschillende voorstellen bij die rapporten ontwikkeld, werden door G. Titsingh een der hoofdparticipanten, en Mr. S. C. Nederburgh eerste advokaat der Comp. bij ingediende memoriën en consideratiën krachtdadig ondersteund, ten gevolge waarvan, door den erfstadhouder opperbewindhebber de heer Mr. S. C. Nederburgh, de kapt. ter zee S. H. Frijkenius, benevens de gouv. gen. Alting en de directeur-generaal H. van Stockum, tot commissarissen-generaal werden benoemd. Van eene uitgebreide volmacht en zeer ruime bezoldiging voorzien — vooral aan Nederburgh was als eersten commissaris, in weerwil van den druk der omstandigheden en het door hem aangegeven bezuiniging-systeem een hooge toelage verleend — staken de beide eerstgenoemden, op 't laatst van 't jaar in zee, en begonnen in Juni 1792 hun onderzoek aan de Kaap de Goede Hoop.

Na er vele wijzigingen ook in 't bestuur te hebben aangebracht, vinden wij de commissie in 't begin van 1794 op Java aan 't werk.

Tengevolge van het overlijden van v. Stockum wiens plaats door Alting's schoonzoon, Johannes Siberg, raad

van Indië, als vierde commissaris werd vervuld, had de plechtige voorstelling der hooge commissie niet vóor den 29sten December 1793 plaats.

Deze aanvulling, tegen de bevelen van bewindhebbers in, die den gouverneur van Ceilon W. J. van de Graaff, als commissaris en later als opvolger van Alting hadden aangewezen, schokte al aanstonds het vertrouwen in de staats-commissie gesteld. Wat was dan ook van eene commissie te verwachten, die begon met de familie-regeering, voor welker schadelijken invloed zij nadrukkelijk gewaarschuwd was, zoo spoedig in haar midden over te brengen? Waar bleven nu de waarborgen dat een verregaand nepotisme en de particuliere belangen waartegen zij geroepen was te waken, voor 't algemeen welzijn zouden wijken? Hoe kon ze rechtspreken over de laakbare zwakheid en toegevendheid van 't bestuur? Wat zou het onderzoek baten over de slechte administratie, de ontrouw en 't gewetenlooze gedrag der ambtenaren, door eene commissie, die voor de helft uit leden van dat bestuur en die ambtenaarswereld, uit schoonvader en schoonzoon was samengesteld?

Die kostbare zending is dan ook op niets uitgeloopen en heeft meer kwaad dan goed gedaan. De ontdekte tekorten werden eenvoudig van de daarbij betrokken beambten terug geeischt, zonder meer. De schandelijk opgevoerde emolumenten en de ongeoorloofde particuliere handel bleven ongestraft; van de aangegeven bezuinigingen werden de meeste onuitvoerbaar verklaard: in één woord, eene zoodanig samengestelde commissie kon geene verbetering aanbrengen.

Ook de in 't moederland zich snel opvolgende gebeurtenissen oefenden op scheepvaart en handel een allernadeeligsten invloed uit. En toen prins Willem V — op Engeland's bodem aangekomen — door het Britsche gouvernement werd overgehaald, om als opperbewindhebber der Nederl. O. I. Comp., bij aanschrijving te gelasten, hare bezittingen in handen te stellen der Engelschen, was haar lot beslist. De buit door Frankrijk begeerd, werd de prooi van Groot-Brittanië.

Die aanschrijving, den 7den Febr. uit Kew gedagtee-

kend, was door de vloot onder Elphinstone (later Lord Keith) naar de Kaap overgebracht, en aan den waarnemenden gouverneur Sluijsken ter hand gesteld. Zijne weigering, door de leden van den raad goedgekeurd, aan die bevelen te voldoen, als vervat in een onwettig stuk door een onbevoegde autoriteit gegeven, en die door het verlaten van 't moederland hare waardigheid feitelijk had nedergelegd, mocht niet veel baten. De aldaar aanwezige schepen der Comp. werden door de Engelschen in beslag genomen en de Kaapstad ging op 16 Sept. 1795 bij capitulatie over. De kapt. ter zee Dekker, met het fregat *Medenblik* te Batavia aangekomen, was de boodschapper van deze noodlottige gebeurtenis en 't op nieuw uitbreken van den oorlog.

In tegenoverstelling van den smartelijken indruk die zij bij de bevolking van Batavia teweegbracht, scheen de bekommering der hooge commissie niet groot te zijn; immers het aanbod der marine om een op de reede liggend Engelsch eskader aan te houden, werd om zoogen. staatkundige redenen van de hand gewezen en de last verstrekt de oorlogschepen te ontwapenen. 't Was alsof men zich van elk verdedigingsmiddel wenschte te ontdoen, op den oogenblik dat Nederlandsche bezittingen, oorlogsbodems en handelsvaartuigen ongestraft werden prijs gemaakt. De door die handelwijze te Batavia opgewekte ontevredenheid en verontwaardiging, uitte zich in een adres op den 5den Dec. der hooge regeering toegezonden. De daarin voorkomende toespeling op verraad, en het aandringen op eene wijziging van bestuur, schijnt op de staatscommissie een zoodanigen indruk te hebben gemaakt, dat zij niet alleen besloot van de Graaff, die inmiddels uit Ceilon was teruggekeerd, als directeur-generaal zitting te doen nemen, maar te gelijkertijd aan hem als kundig ingenieur benevens aan Frijkenius en de kapiteins ter zee Dekker en Kuvèl de versterking van de hoofdstad op te dragen. Nederburgh, die van de Graaff had willen weren, werd bij die gelegenheid overstemd, waarover hij zóó gebelgd was dat hij de raadzaal verliet, en eene gecombineerde vergadering in 't leven riep. In die vergadering, uit de commissarissen-generaal en de regeering saamgesteld, had

de partij van Alting en Siberg, van welke Nederburgh het hoofd en de ziel uitmaakte, de meerderheid, en daar zij alles naar diens wensch doordreef, weigerde van de Graaff zitting te nemen, en wijdde zich geheel aan de moeilijke taak om Batavia in behoorlijken staat van verdediging te brengen. Zijne voorstellen echter, hoe goed en doelmatig ze wezen mochten, werden meestal verworpen of tegengewerkt, en toen hij in vrij scherpe bewoordingen zoowel de gebreken van het defensiewezen als van de geheele militaire inrichting deed uitkomen, en op nog scherper toon eenige vragen stelde, was zulks voor een man als Nederburgh genoeg, om tal van beschuldigingen tegen hem in te brengen. Op zijn advies werd dan ook, ondanks de tegenwerpingen van Frijkenius, het voorstel gedaan en aangenomen, v. d. Graaff uit zijne bediening te ontslaan en naar Nederland te doen vertrekken. In Nov. op de ree van Batavia teruggekeerd, als zijnde het schip waarmede hij vertrokken was, eerst door de Engelschen prijs gemaakt maar later door de Franschen hernomen, had v. d. Graaff, de tijding medegebracht dat eene vloot naar de Kaap en O. I. bestemd, onder zeil was gegaan; en met het oog op de moeilijke omstandigheden waarin men verkeerde, zijn diensten weder aangeboden. Toen daarop een weigerend antwoord volgde, hem zelfs het verblijf aan den wal werd ontzegd, en hij de overgave der Nederlandsche vloot onder den schout-bij-nacht Engelbertus Lucas in de Saldanhabaai vernam, vertrok hij naar 't moederland, waar hem door het comité tot den O. I. handel en bezittingen, eene schitterende voldoening werd geschonken.

Inmiddels had Alting in Augustus 1796 zijne betrekking nedergelegd; en nu de door bewindhebbers als zijn opvolger aangewezen man, ten tweedenmale verwijderd was, verwachtte men niet anders of Siberg zou in de plaats van zijn schoonvader optreden. Nederburgh schijnt evenwel de publieke opinie niet in die mate te hebben durven trotseeren; de gouverneur van Java Mr. Pieter Gerardus van Overstraten werd tot zijn opvolger benoemd.

Alvorens dezen landvoogd in zijn bestuur te volgen, is

het noodig de gebeurtenissen na te gaan, die uit de beruchte aanschrijving van den 7den Februari zijn voortgesproten. Ze bracht zeer uiteenloopende indrukken te weeg, en hare gevolgen waren even verschillend, als de wijze waarop ze door de Nederlandsche bevelhebbers en gezagvoerders werd opgenomen. Naarmate deze Fransch- of Engelschgezind waren, werd tot eene kloekmoedige verdediging of tot de overgave der aan hunne eer toevertrouwde posten besloten. Voor den kleinmoedige was die aanschrijving eene gewenschte uitkomst, zij opende de deur voor lafhartigheid of verraad, zij was een schild waarachter ontrouw of plichtverzuim zich konden verschuilen, en later een geschikt middel ter rechtvaardiging.

De meeste posten in Voor-Indië vielen den vijand zonder slag of stoot in handen. Koetsjin gaf zich, na eene behoorlijke verdediging onder Elstendorp, bij capitulatie over. Alleen op Ceilon, waar Johan Gerard van Angelbeek van de Graaff als gouverneur was opgevolgd, werden maatregelen tot verdediging genomen, en de opeisching van den Engelschen vlootvoogd Rainier, door Fornbauer, commandant van Trinkonomale, met het geschutvuur zijner wallen beantwoord. De oproerige gezindheid echter der Europeesche bezetting, die zoo ongunstig tegen de kordate houding der inlandsche troepen afstak, noodzaakte hem in eene capitulatie te bewilligen. Ook Oostenburg, Batikalo, Manaar en Jafnapatnam waren weldra voor Nederland verloren. De bezetting van Kolombo, die grootendeels uit Wurtemburgers en het in 1781 in dienst genomen regement Zwitsers (de Meuron) bestond, moest verwijderd en naar het vaste land overgebracht worden; zij had zich reeds aan Engeland verbonden. Dientengevolge werden de overige nog beschikbare troepen dáár en te Ngombo verzameld, waardoor vele andere plaatsen den vijand in handen vielen. En toen ook deze beide laatste vestingen in 't begin van 1796 werden ontruimd, ging geheel Ceilon aan Engeland over, om nimmer onder Nederlands gezag terug te keeren.

Malakka was door den gouverneur A. Couperus, even als de westkust van Sumatra door Chassé, en Amboina door Alex. Cornabé zonder slag of stoot overgegeven,

waarbij de laatste zich op eene lafhartige wijze had gedragen. Ook Banda ging onder François van Boekholtz op geene eervolle wijze over; later werd hij van de beschuldiging vrijgesproken, als zou die overgave uit lafheid of om bijoogmerken zijn geschied. De partijschappen die 't moederland verdeelden, waren helaas op Indischen bodem overgebracht; ook dáár werden Oranjegezinden en patriotten aangetroffen, en de algemeene belangen onder twee verschillende leuzen aan politieke inzichten opgeofferd.

Zoo vielen de meeste en kostbaarste bezittingen der O. I. C. den Brit in handen, en de verregaande onverschilligheid, moedeloosheid, het eigenbelang en verraad welke bij de overgave hadden voorgezeten, waren even zoo vele kenmerken van haar diep verval, als van 't lage peil waartoe de meesten harer dienaren waren gezonken.

De verdediging van Ternate maakte eene gelukkige uitzondering, en de moedige, krachtige houding van J. F. Budach verdient eene bijzondere eervolle vermelding. Als gouverneur van Ternate, had hij niet alleen tegen de Engelschen, maar tegelijk tegen het verraad van twee vorsten te strijden: dat van den sultan, en van den Tidoreeschen prins Noekoe, die zich bij den vijand had aangesloten. Toen hij vermeende den eerste niet langer te kunnen vertrouwen, liet hij hem gevangen nemen, terwijl hij de pogingen van den andere om zich van Ternate meester te maken, voortdurend wist te verijdelen. Ruim twee en een half jaar lang heeft hij het aan zijne eer en zorgen toevertrouwde pand bewaard, niettegenstaande eene algeheele uitputting, ziekte, honger en gebrek de bondgenooten des vijands waren geworden. Een Engelsch eskader onder den commodore Pakenham werd afgewezen, hoewel hij niet kon beletten dat Menado, Kema en het trouw gebleven Tidor, even als 't fort Kajoe Mérah en Batjan, in 's vijands handen vielen, waardoor de gemeenschap met Batavia en omliggende eilanden benevens alle toevoer van levensbehoeften was afgesneden. Paarden, honden en katten waren schier 't eenige voedsel zijner getrouwen. In 't begin van 1799 moesten al weder eenige Engelsche oorlogschepen afdeinzen, maar de sterfte —

vooral onder de Europeanen — nam zoodanig toe, dat de half uitgehongerde bezetting een aanval op Tidor moest wagen ten einde beter voedsel te verkrijgen; toen die aanslag mislukte, scheen alles verloren. Gelukkig was de redding nabij. In Augustus kwam er hulp en ontzet. Twee Fransche schepen brachten levensmiddelen en krijgsbehoeften aan, en weldra werd Budach door Cranssen van den zoo eervol behouden post afgelost. Slechts kort mocht hij het loon genieten van zijn heldhaftig gedrag; ruim vier maanden later was hij aan de gevolgen van overspanning en ontbering bezweken. Ook Timor bleef door het beleid van Greving voor Nederland behouden.

In Japan, waar de Nederlandsche vlag steeds op Desima bleef waaien, zelfs toen ze overal door de Engelsche of Fransche werd vervangen, had men de ondergane verliezen geheim weten te houden. Ook den handel was door de bekwaamheid van de opperhoofden Mr. J. Titsingh en G. Hemmy in stand gebleven. En toen in 1797, door een ingehuurd Amerikaansch scheepje, slechts een gedeelte der verwachte lading werd aangebracht, wist Hemmy eene zoodanige wending aan de zaak te geven, dat de koperuitvoer die nog geen 6000 pikols bedroeg tot 8520 werd verhoogd.

Intusschen had van Overstraten op 17 Febr. 1797 het bestuur aanvaard, en nam tevens zitting als commissaris-generaal, ofschoon door de plaats gehad hebbende gebeurtenissen, die werkkring zoo goed als geëindigd te beschouwen was.

Frijkenius, die zich steeds naar zijn beste vermogen tegen het onstaatkundig, aanmatigend en niet altijd even practisch gedrag van Nederburgh verzet en op menige onwettige handeling gewezen had, was in Mei van dat zelfde jaar overleden, toen de eerste com.-gen. eene geheel nuttelooze reize over Java ondernam met een gevolg en ceremonieel, streelend wellicht voor zijne ijdelheid en eigenliefde, maar in dien bangen tijd ten eenenmale overbodig en ongepast.

Bij zijne terugkomst te Batavia, vond hij in de personen van den generaal majoor Nordmann als commandant van het Indische leger, en den vroegeren raad van justitie Mr. C. H. C. Wegener als „commissaris tot en over de zaken

van den inlander," uit Nederland derwaarts gezonden, hem hoogst onwelkome gasten. Van omvangrijke instructiën voorzien, waarbij o. a. eene reorganisatie van de troepenmacht en het herstel der krijgstucht, benevens eene instructie en aanvulling van den raad van Justitie bevolen werden, waren deze Heeren weldra een doorn in het oog der hooge regeering. Wegener, al spoedig rechterlijk vervolgd en gesuspendeerd, begaf zich, voor zijne veiligheid beducht, aan boord van een Deensch koopvaardijschip en stierf onderweg. Het verblijf van den generaal was van even korten duur.

Op verschillende tegen hem ingebrachte klachten, waren de troepen van den aan hem afgelegden eed ontslagen, en bij zijne weigering zich op de hem voorgelegde punten van beschuldiging te verantwoorden, daar hij alleen aan het opperbestuur in Nederland rekenschap zijner daden verschuldigd was, werd Batavia ook door hem verlaten. In 't moederland teruggekeerd, werd hij van alle schuld vrij gesproken.

Treurig zag het er uit, waar 't gezag aldus aangetast, ondermijnd of beleedigd werd, waar de inzichten van 't bestuur in Indië en van dat in de Bataafsche republiek somtijds zóó ver uiteen liepen, en alle vertrouwen verloren ging.

Dirk van Hogendorp, met het gezag in Soerabaja belast, nadat hij den zeedienst van den staat verlaten had om in Comp. dienst over te gaan, was almede genoodzaakt eene tegen hem ingestelde vervolging te ontvluchten. Op eene weigering van zijn aanbod, Amboina en de Banda-eilanden, met eenige Fransche schepen die onder den schout-bij-nacht de Sercey op de reede waren aangekomen te hernemen, had hij de hooge staats com., maar vooral Nederburgh beschuldigd van met den vijand te heulen. In zijne betrekking geschorst, en naar Batavia opontboden om er gerechtelijk te worden vervolgd, wist hij bij tijds naar Holland te ontkomen, en werd in 1800 bij uitspraak van den Aziatischen raad van alle vervolging ontslagen.

Eindelijk ontving de eerste com. generaal op herhaald verzoek, de machtiging om uit Java terug te keeren, be-

nevens een eervol ontslag, — naar men zegt — op aandringen van Mr. C. J. Prediger verkregen, die door Nederburgh naar Holland gezonden was, om er te zijnen gunste werkzaam te zijn. De hooge commissie die veel gekost en weinig gebaat had, werd op plechtige wijze ontbonden.

Thans blijft ons nog over te onderzoeken wat gedurende dien tijd in 't moederland voor de O. I. C. was gedaan.

Nadat in Sept. 1791 eene leening te haren behoeve van 5 millioen door de Staten van Holland was gewaarborgd, en het volgende jaar nauwelijks een vierde van het toen benoodigde geld verkregen kon worden, werd zij in de eerste helft van 1793, op nieuw met 7½ millioenen geholpen. Ze zijn treurig doch leerrijk tevens die laatste levensjaren van het eertijds zoo bloeiend handelslichaam waaraan Nederland zooveel had te danken; treurig vooral, dat bestaan door middel van allerlei kunstgrepen van jaar tot jaar te zien voortslepen, waarbij eigenbelang van enkelen somtijds de hoofdrol vervulde, en ook partijgeest zoo dikwerf in 't spel kwam.

Na de omwenteling, toen de Staten van Holland door de provisioneele representanten waren verdrongen, werden ook de gecomitteerden voor de zaken der O. I. C. door anderen vervangen. Billijker wijze moet men erkennen dat de nieuw benoemde staatscommissie, de vroegere in werkzaamheid en ijver evenaarde en veel voor de zieltogende Comp. heeft gedaan. Maar evenals vroeger, werden hare voorstellen nimmer door de kamer van XVII getrouw en eerlijk ondersteund of nagekomen. Ook uit die rapporten bleek, hoe spoedig zij haar einde tegemoet ging met een schuldenlast van ruim 112 millioen bezwaard.

Eindelijk werd ondanks alle vertoogen door de XVII en de participanten er tegen ingebracht, bij publicatie van den 24sten December 1795, het bestuur der Comp. door de Staten-Generaal ontbonden en door een „Comité tot de zaken van den O. I. handel en bezittingen" — uit 28 leden samengesteld — vervangen. Dit was de eerste directe inmenging van den Staat als crediteur en ter handhaving zijner rechten. Met 1 Maart 1796 opgetreden, terwijl het octrooi tot het einde van 1798 verlengd was,

bevond zich het nieuwe bestuur, ten gevolge van geld gebrek, al spoedig in de grootste verlegenheid hoe de zaken gaande te houden. Uit Indië konden geene producten worden afgezonden, retour-schepen kwamen niet binnen, en van de weinigen, die de Engelschen ontkomen en in Noorweegsche havens binnen gevallen waren, moest de lading aldaar tegen geringen prijs worden verkocht. In Mei 1797 werd de laatste rekening gedaan; en uit de laatste veiling in Amsterdam gehouden, die vroeger millioenen opbracht, en toen eene onbeduidende verkooping geworden was, iets op de meest dringende schulden afgedaan. Van rente-betaling was evenmin sprake als van aflossing der genegotieerde kapitalen: toch werd op aandringen van het comité, bij publicatie van 20 Januari 1798, het ootrooi door de Nationale Vergadering onder voorbehoud voor één jaar verlengd.

Eindelijk had het laatste uur der O. I. C. geslagen; bij de nieuwe staatsregeling van 1798, werd hare opheffing uitgesproken.

De art. 247 en 248 behelsden de volgende bepalingen:

„De Bataafsche Republiek neemt tot zich al de bezittingen en eigendommen der O. I. C., benevens al hare schulden."

„De octrooien, voormaals aan die Comp. verleend, worden vernietigd."

„De geïnteresseerden bij en houders van actiën in de gewezen O. I. C. worden door de natie, bij wijze van afkoop schadeloos gesteld."

Ingevolge art. 249, behield de republiek aan zich, en wel op de wijze als bij het verleende octrooi was bepaald, het vervoer van goederen naar en de ontvangst van producten uit Oost-Indië, terwijl tevens bepalingen omtrent de inrichting van een nieuw bestuur onder den naam van „raad der Aziatische bezittingen en etablissementen" werden vastgesteld. Ofschoon krachtens art. 248, reeds in December 1799 door den burger Gogel, agent van financiën der Bataafsche republiek, de geïnteresseerden bij en de houders van actiën in de gewezen O. I. C., tegen den 5den Maart 1800 waren opgeroepen om hunne vorderingen met hem te regelen, werd die regeling echter tot na denvrede uitgesteld.

